

Jan Olav Haugen:

PENDLING OG FEDRE

I BARNES

OPPVEKSTMILJØ

Hovedoppgave

i

pedagogikk

UNIT, 1984

J a n O l a v H a u g e n

P E N D L I N G O G F E D R E

I B A R N S

O P P V E K S T M I L J Ø

Hovedoppgave i pedagogikk, Universitetet i
Trondheim, våren 1984

FORORD

Selv om hovedoppgaven er mitt eget ansvar og mitt eget verk, kunne den ikke blitt til uten at mine ideer har blitt møtt av andres ideer og andres støtte og hjelp. I startfasen bidro Per Olav Tiller ved Senter for barneforskning med ideer. Her er også kilden til ett av instrumentene (nettverksintervjuet) som jeg brukte i den empiriske undersøkelsen. Senere har Olav Sletta, sammen med Einar Skaalvik, bidratt med veiledning ved Pedagogisk institutt. Medstudenter og andre i mitt eget sosiale nettverk har vist stor interesse for mitt emne, og dermed stimulert meg til å stå på med arbeidet. Norsk Pendlerforbund ved Per Ottesen har bidratt til å skaffe intervjuobjekter for undersøkelsen. Alle de foran nevnte vil jeg takke for god hjelp og støtte i arbeidet med hovedoppgaven. Sist, men ikke minst, vil jeg få takke de barn og mødre som midt i sine daglige gjøremål tok seg tid til å svare på mine spørsmål.

Trondheim, mars 1984

Jan Olav Haugen

INNHOOLDSLISTE

INNLEDNING.....	5
1. ULIKE TEORIERS SYN PÅ FARENS BETYDNING	
1.1 Psykoanalytisk teori.....	8
1.2 Attachmentteori.....	12
1.3 Sosial læringsteori.....	15
1.4 Parsons teori.....	19
1.5 Sammenfatning og sammenligning.....	22
2. FARSFRAVÆR	
2.1 Hvorfor farsfraværstudier?.....	24
2.2 Studier av farsfravær	
2.2.1 Kjønnssrolle og kjønnsidentitet.....	25
2.2.2 Moralutvikling og kriminalitet.....	30
2.2.3 Kognitiv utvikling.....	35
2.2.4 Sosial tilpasning og mental helse.....	38
2.2.5 Oppsummering.....	42
2.3 Kritisk blikk på farsfraværundersøkelsene.....	44
3. FARSROLLEN I ORDINÆRE FAMILIER	
3.1 Innledning og begrepsdefinisjoner.....	50
3.2 Farsrollen i historisk perspektiv.....	52
3.3 Kulturelle variasjoner i farsrollen.....	55
3.4 Foreldrenes tidsbruk til omsorg for barn.....	60
3.5 Hvem gjør hva i forhold til barna?.....	62
3.6 Årsaker til fedres svake engasjement i omsorg for barn.....	64
3.7 Er fedre betydningsløse for barns utvikling?.....	67
4. PENDLING	
4.1 Pendling sett fra pendlerens side	
4.1.1 Definisjoner og årsaker.....	70
4.1.2 Utbredelse av pendling.....	72
4.1.3 Pendlernes livssituasjon.....	73
4.2 Pendling sett hjemmefra	
4.2.1 Situasjonen for pendlerkoner.....	76
4.2.2 Barneomsorg i pendlerfamilier.....	80
5. SOSIALE NETTVERK OG OPPVEKSTMILJØ	
5.1 Sosiale nettverk, definisjoner og begreper.....	83
5.2 Betydningen av sosiale nettverk generelt.....	85
5.3 Sosialisering og nettverk.....	87
5.4 Det sosiale nettverk og familier med farsfravær.....	93
6. PERSPEKTIV OG PROBLEMSTILLINGER	
6.1 Kort oppsummering.....	96
6.2 Utforming av tankemodell.....	98
6.3 Problemstillinger for en empirisk undersøkelse.....	103

7. METODE I EGEN UNDERSØKELSE	
7.1 Valg av metode og teknikker.....	105
7.2 Operasjonalisering av variabler og instrumentvalg	
7.2.1 Hvilke variabler?.....	107
7.2.2 Nettverksintervjuet.....	109
7.2.3 Spørreskjema og samtale.....	111
7.3 Utvalg av enheter.....	115
7.4 Datainnsamlingen.....	119
7.5 Validitet og reliabilitet.....	122
7.6 Målenivå og databehandling.....	127
7.7 Generaliseringsstyrke.....	130
8. PRESENTASJON AV UTVALGENE	
8.1 Yrke, alder og barn i familiene.....	134
8.2 Muligheter for slektsnettverk.....	138
8.3 Skjevhet i utvalgene?.....	142
9. MØDRES OMSORGSBETINGELSER OG FORHOLD TIL OPPDRAGELSEN	
9.1 Omsorgsbetingelser og sosial deltagelse.....	146
9.2 Mål og midler i oppdragelsen.....	151
9.3 Pendling, oppdragelse og sosialisering.....	158
10. PERSONER OG FUNKSJONER I BARNAS OPPVEKSTMILJØ	
10.1 Dominerer mødre og/eller fedre i barnas nettverk?.....	162
10.2 Hvordan fordeles funksjonene på fedre og mødre?.....	166
10.3 Mer om relasjonene foreldre-barn.....	170
10.4 Hvilken plass har søsken og lekekamerater?.....	172
10.5 Voksne utenom foreldrene i barnas nettverk.....	177
10.6 Andre nettverkskarakteristika i de to utvalgene.....	180
10.7 Oppsummering av nettverkskarakteristika.....	187
11. SAMMENFATTENDE DRØFTING	
11.1 Arbeidstilknytning og omsorgsbetingelser.....	190
11.2 Barnas sosiale nettverk.....	193
11.3 Fedre i barns oppvekstmiljø.....	201
APPENDIX	
1. Nettverksintervju.....	203
2. Instruks for nettverksintervju.....	205
3. Tilordningen av spørsmål til variabler.....	206
4. Orientering om spørreskjema og intervju.....	207
5. Spørreskjema for mødre med 7-9 årige barn.....	208
6. Momenter for samtale/intervju med mødre.....	212
7. Alternative omsorgspersoner.....	213
8. Samsvar mellom ønsker og realiteter, gruppenivå.....	217
TABELLOVERSIKT.....	219
LITTERATURLISTE.....	221

INNLEDNING

Å bedømme et samfunns verdi er en vanskelig oppgave. Men fra et pedagogisk utgangspunkt vil det ikke være vanskelig å slutte seg til Urie Bronfenbrenners kriterium på et samfunns verdi (Bronfenbrenner, 1970, s.11): "...en generasjons omsorg for den neste." Vi vet at i de fleste kulturer er omsorgsfunksjonene for barna i hovedsak lagt til familien. Dette gjelder særlig de første år av barnets liv. Men hvordan fordeles dette innen familien? Er det en lik fordeling mellom mor og far?

Hvilke assosiasjoner gir "omsorg for barn"? "Moderlig omsorg", "mor og barn" og "morsfølelse" er vanlige uttrykk i norsk dagligtale. Skifter vi ut "mor" med "far" i disse uttrykkene, vil det nok skurre i manges ører. Men avspeiler dette de faktiske forhold? Er det også i dag slik at mødrene står for storparten av barneomsorgen, - eller er det noe som hører historien til? Jeg vil anta at dette fortsatt er slik.

Hvis det er slik at fedre vanligvis deltar langt mindre enn mødre i omsorgen for barn, er det grunn til å spørre hvilke virkninger dette har for barns utvikling. Er dette den beste arbeidsfordelingen mellom foreldrene med tanke på den oppvoksende generasjon? Trenger ikke barna fedrene på annen måte enn som forsørgere av familien slik det tradisjonelt har vært? Imøtekommer vi barnas behov på en bedre måte ved å organisere yrkesliv og familieliv på en slik måte at omsorgsoppgavene for barn blir fordelt på en annen måte?

Ofta er det slik at analyse av et fenomen lykkes bedre gjennom å gå en omveg for å studere en ekstremutgave av fenomenet; det almenne belyses av det spesielle. Brua som brøt sammen, skipet som gikk ned og huset som mistet taket i stormen gir ofte mer informasjon om konstruksjonsteknikk enn de mange som holdt. Organisasjonen der ingen ting fungerte, og organisasjonen der alt fungerte perfekt, er begge interessante for å få viten om organisasjonsprosesser generelt.

På lignende måte skulle det være mulig å belyse spørsmålet om hvilken betydning fedre har som omsorgsagenter overfor barn generelt: Man kan studere de spesielle tilfellene der barn vokser opp med svært liten eller ingen kontakt med en far. Denne strategien skulle være egnet til å gi svar på spørsmålet om hvilke virkninger liten eller ingen farstilgjengelighet eventuelt har for barns utvikling. Når utgangspunktet her er en høy verdsetting av "en generasjons omsorg for den neste", har studier av farsfravær i seg selv stor interesse. Men strategien skulle også kunne tjene til å belyse farens rolle og betydning, eventuelt mangel på betydning, i "ordinære" familier. Slik kan det almenne belyses av det spesielle.

Et viktig spørsmål på dette stadium blir i hvilken grad forskningen har forsøkt å belyse farens rolle som omsorgsagent for barn. Det er mitt inntrykk at forskningen i lang tid har rettet hovedinteressen mot forholdet mor - barn. Forholdet far - barn er viet mindre interesse. Michael Lamb viser i en oversikt over amerikansk litteratur om sosialisering, at fram til slutten av 1960-årene var litteraturen nesten utelukkende konsentrert om forholdet mor - barn (Lamb, 1981, s.2-6). Et typisk eksempel på den ensidige vekten på forholdet mor - barn innen norsk litteratur på området, er Anne-Marit Duves bok om det første leveårets psykologi (Duve, 1972). Det har blitt hevdet at denne ensidige fokuseringen av forholdet mor - barn bidrar til å opprettholde en forestilling om at kvinner er bedre skikket til å ha omsorg for barn enn menn er (Jalmert, 1979, s.31).

Nå er det på sin plass å nevne at ikke absolutt all forskning og all teori om sosialisering kun har fokusert forholdet mor - barn. For det første har det vært en utvikling over tid, slik at i de siste 10-15 år har fedre (og andre sosialiseringsagenter) kommet mer til syne i litteratur om barns sosialisering og utvikling. For det andre har faren i større eller mindre grad vært nevnt også i eldre studier og teorier.

Jeg vil starte nettopp med noen av teoriene som tar for seg barns utvikling, og få belyst farens rolle ut fra de ulike teoriernes synspunkt. Videre vil jeg forsøke å kaste lys over fedres betydning for barns utvikling ved å referere en del

studier av virkningene av farsfravær på barns utvikling. I tredje kapitlet ser jeg på om farsfravær er "det normale" i den forstand at fedre vanligvis deltar lite i omsorgen for barn. Et generelt svakt engasjement i barneomsorg fra fedrenes side vil kunne knyttes til familienes tilknytning til produksjonslivet. I vårt samfunn er det tradisjonelt mannen som er forsørger mens konene har hovedansvaret for barn og hjem. En ekstremutgave av dette mønsteret er familier der faren pendler. Jeg tar derfor spesielt opp hvordan pendling kan påvirke barnas oppvekstmiljø. Her har jeg foretatt en empirisk undersøkelse som særlig konsentrerer seg om barns relasjoner til andre i oppvekstmiljøet.

1. ULIKE TEORIERS SYN PÅ FARENS BETYDNING

1.1 Psykoanalytisk teori

Med psykoanalytisk teori mener jeg her teori om den menneskelige psyke som er utviklet av Sigmund Freud eller teori som er nært beslektet med den freudianske. Hverken psykoanalytisk teori eller de andre teoriene som nevnes her er teorier som kun går på farens betydning for barns utvikling. Slik teori ville heller ikke vært ønskelig da det i sosialiseringssammenheng blir noe kunstig kun å se på forholdet mellom barn og den ene av foreldrene. Dette forhindrer ikke at man i enkeltstudier kan rette hovedinteressen mot eksempelvis forholdet far-barn.

Den psykoanalytiske teori er svært omfattende. Emneområdet er stort samtidig som teorien var i stadig utvikling under Freuds aktive forfattervirke fra 1890-årene til slutten av 1930-årene. Jeg forutsetter at hovedtrekkene i psykoanalytisk teori, fundament og begreper, er kjent. Her vil jeg hovedsakelig gå inn på noen sider ved teorien som kan knyttes til farens betydning for barns utvikling.

Teorien beskriver barnets utvikling ved et forløp gjennom flere faser. Hver fase har sine spesielle karakteristika og er ledd i utviklingen mot en stabilisert personlighet (Hall, 1956). Fasene er nært knyttet til barnets psyko- seksuelle utvikling med en skiftende konsentrasjon om ulike erogene soner. I den første fasen, den orale, er barnets viktigste erfaringer knyttet til munnen. Dette vil dreie seg om lystopplevelser når noe behagelig blir puttet i munnen, i første omgang ved mating. Opplevelser av ulyst knyttes først og fremst til at noe behagelig fjernes fra munnen eller at noe ubehagelig puttes inn i munnen. En stor del av de orale opplevelsene skjer når moren gir barnet bryst.

Den orale fase blir avløst av den anale. På dette stadium kommer konflikten mellom foreldrenes krav om å holde seg ren og barnets egenvilje. Barnets ønske om å la avføringen gå naturlig blir møtt av en hindring. På samme måte som med

lyst/ulystopplevelser i forbindelse med den orale fase, hevdet Freud at de metoder foreldrene bruker i renslighetstreningen er av stor betydning for den senere personlighetsutvikling.

Vanligvis i 3-års alderen går barna inn i den falliske fase. Barna oppdager i denne alderen lystopplevelsen ved å manipulere med kjønnsorganene. Samtidig rettes en seksuelt betont kjærlighet fra barnet mot den av foreldrene som har motsatt kjønn av barnet. På grunn av at jenter og gutter har ulik utforming av kjønnsorganene, vil forløpet i den falliske fase arte seg noe forskjellig for de to kjønn.

Teorien har redegjort klarest for den falliske fase når det gjelder guttene. Her står hypotesen om utviklingen av det såkalte Ødipus-komplekset sentralt. Betegnelsen "Ødipus-kompleks" bygger på den greske myten om kong Ødipus som drepte sin far og giftet seg med sin mor. Freud trekker en paralell fra myten til det virkelige liv. Han hevder at gutten utvikler en sterk erotisk binding til moren i den falliske fase. Gutten ønsker å komme i farens sted og vil ha moren for seg selv. Freud konkretiserer dette blant annet slik (Freud, 1917, s.271):

Det er lett å se at gutten vil ha moren for seg selv, at han synes det er forstyrrende å ha faren i nærheten, blir sint når faren tillater seg å gi moren et kjærtegn og er glad når faren reiser bort eller ikke er til stede. Ofte uttrykker han sine følelser direkte i ord og lover moren å gifte seg med henne.

Det kan virke litt uklart om Freud mente at denne kjærligheten til moren og den tilsvarende rivaliseringen med faren oppstår først i den falliske fase, eller om den har utviklet seg tidligere. I "Forelesninger til psykoanalyse" fra 1917 sier Freud (s. 165): "Sønnen begynner alt som lite barn å utvikle en særlig ømhet for moren, som han betrakter som sin egen eiendom, og føle faren som en rival..." Hvis dette skal forstås slik at gutten fra første stund utvikler et kjærlighetsforhold til moren, og betrakter faren som sin rival, synes dette å stå i strid med synspunktet fra 1925 (Freud, 1925, s. 250). Her hevdes det at i tiden før Ødipus-komplekset utvikles, er forholdet far-sønn nært og fritt for rivalisering. Gutten har et affektivt forhold til faren og identifiserer seg med ham, hevdes det her. I 1932 fremhever Freud at moren er guttens første kjærlighetsobjekt, og fortsetter i grunnen å være det hele livet gjennom (Freud, 1932, s. 96).

Forklaringen på disse tilsynelatende skiftende posisjoner kan ligge i Freuds hypotese om at gutten, i tillegg til sin maskuline orientering, også har en feminin orientering. Dette utslaget av menneskets biseksuelle legning fører til at gutten også har et ønske om å overta morens plass som farens kjærlighetsobjekt (Freud, 1925, s. 248-258).

Freud kom inn på denne ambivalensen hos gutten i analysen av "Lille Hans" (Freud, 1909). Det refereres til guttens kjærlighet til faren flere steder. Imidlertid blir det en konflikt mellom denne kjærligheten og kjærligheten til moren (s. 44): "He was bringing to notice the fact that his love for his father was wrestling with his hostility towards him in his capacity of rival with his mother..." Et annet sted uttrykkes motsetningen slik (s. 134):

But his father, whom he could not help hating as a rival, was the same father whom he had always loved and was bound to go on loving, who has been his model, had been his first playmate, and had looked after him from his earliest infancy: and this it was that gave rise to the first conflict.

På tross av denne ambivalens, blir guttens ønske om å overta farens posisjon dominerende for en tid. Hvordan løses så denne konflikten mellom guttens ønsker og de ytre realiteter? Her må vi tilbake til guttens lek med kjønnsorganene (Freud, 1924, s. 173-179). Denne leken blir forsøkt stoppet, vanligvis av moren, med trussel om straff fra faren. Gutten opplever trusselen om straff som en trussel om kastrasjon. Foreldrene kan også, direkte eller indirekte, gi næring til dette. Imidlertid tror ikke gutten på denne straffen før han ser de kvinnelige kjønnsorganer. Gutten tar den anatomiske utforming av de kvinnelige kjønnsorganer som et bevis for at trusselen om kastrasjon er reell. Han oppfatter trusselen om kastrasjon som en straff fra faren fordi gutten forsøker å innta hans posisjon.

I konflikten mellom guttens narsisistiske interesse i sin egen kropp og begjæret etter moren, velger guttens ego det første. Dermed løses Ødipus-komplekset. Den psykiske energi som tidligere var bundet i den erotisk betonte kjærlighet til moren bindes i identifikasjon. Dette innebærer at farens, eller foreldrenes, autoritet introjiseres inn i egoinstansen og danner kjernen i superego. Incest-tabuet er

sentralt her.

Når det gjelder jentenes utvikling i den falliske fase mente Freud at disse, på tilsvarende måte som gutten, utviklet en erotisk betont binding til faren. Dette blir kalt elektra-komplekset. Men Freud kom etter hvert til at den ulike anatomiske utformingen av kjønnsorganene hos gutter og jenter medførte en ulik utvikling (Freud, 1924, s. 173-179 og Freud, 1925, s. 248-258).

Når jenta oppdager at gutter har penis, tar hun dette som bevis på at hun allerede har mistet penis. Freud mener dette fører til penismisunnelse, og jenta vil ha en kompensasjon for den manglende penis. Penisønsket blir erstattet av ønsket om å få et barn. Jenta legger skylden for sin manglende penis på moren og begjærer faren.

Når det gjelder løsningen på jentenes elektra-kompleks, kan dette komplekset ikke "knuses" under trusselen om kastrasjon slik tilfellet er med guttene. Elektra-komplekset blir gradvis oppgitt fordi ønsket om å innta morens plass og få barn med faren ikke blir oppfylt. Freud mente at etableringen av superego hos jentene ikke fikk den samme fasthet og stabilitet som hos guttene på grunn av den manglende kastrasjons-trussel.

Ellers har Freud i sine senere skrifter understreket jentenes problem med å skifte kjærlighetsobjekt, fra moren til faren, mens gutten kan beholde det samme (Freud, 1932, s. 96-109). Freud har understreket betydningen av en støttende og tilgjengelig far for datterens utvikling. Han har hevdet at en skuffende og uinteressert far i den falliske fase til jenta kan føre til at hun faller tilbake til sin tidligere, pre-ødipale, binding til moren (Freud, 1931, s. 241).

Fra omkring 5 til 12-årsalderen befinner barna seg i latensfasen. Denne fasen er adskillig mindre dramatisk enn den foregående, de store konfliktene er løst og de seksuelle drivkrefter er tonet ned. Latensfasen går over i den genitale fase i 12-13-årsalderen. I denne fasen våkner interessen for det annet kjønn, og temaene fra den falliske fase dukker opp på nytt. En viktig forskjell mellom de pregenitale faser og den genitale er at mens den pregenitale seksualitet primært er narsisistisk, er den genitale fase preget av objekt-valg.

Men den genitale fase vil i høg grad preges av hvordan konflikten i de pregenitale faser ble løst. En uløst Ødipus-konflikt vil dermed kunne ha store virkninger for hvordan individet forholder seg til individer av motsatt kjønn. Det synes som Freud har ment at de tidlige stadiene, og kanskje særlig det falliske, er av helt avgjørende betydning for individets senere utvikling.

Nyere psykoanalytisk teori og forskning har lagt vekt på farens funksjon som styrker av barnets ego og av barnets realitetsorientering (Mächtlinger, 1981, s. 118-146). Gjennom barnets tidlige kjærlighet til og identifisering med faren, hjelpes barnet til psykisk selvstendighet. Psykoanalytikere flest betrakter tilstedeværelsen av begge foreldre som viktig for å bidra til sunn personlig vekst. Hvis barnet vokser opp sammen med bare den ene av foreldrene, er det en risiko for at barnet blir objekt for affekter som ellers hører hjemme i de voksnes verden, og som dermed kan være lite heldige for barn.

1.2 Attachmentteori

I følge Lamb har den såkalte attachmentteorien dominert forskningen på far - småbarn-området den siste tiden (Lamb, 1981, s. 9). Teorien er utformet av John Bowlby. Bowlby tar utgangspunkt i psykoanalytisk teori og i etologi (Crain, 1980, s. 42-53). Han støtter seg særlig til pregningsteoriene til Lorenz når han skal redegjøre for deler av spebarnets og småbarnets adferd (Bowlby, 1969). Studier av hjemløse institusjonsbarn overbeviste Bowlby om at en tidlig tilknytning mor - barn er like avgjørende for barnets mentale helse som proteiner og vitaminer er for den fysiske helse (Bowlby, 1952, s. 158). På samme måte som hos dyrene er det visse aldersperioder som er spesielt sensitive i forbindelse med denne primære tilknytningen (Bowlby, 1969).

Barnet har en iboende biologisk bestemt tendens til attachment-adferd, -heretter kalt tilknytningsadferd. I den første tiden reagerer barnet med smil og babling overfor alle mennesker som er i nærheten. Etter hvert blir barnets adferd mer diskriminerende, det skiller mellom kjente og ukjente.

Omkring 6-måneders alderen er det etablert en fast tilknytning mellom mor og barn. Dette gir seg utslag i at barnet gråter intenst når moren forlater barnet, og viser glede ved å smile og rekke armene ved gjensyn. Fra 6 måneder opp til 3-års alderen er en periode der barnet har en eksklusiv tilknytning til moren. Bowlby hevder at en adskillelse mor - barn i denne perioden er svært skadelig for barnet. Dette gjelder også kortvarige adskillelser. En mangel på en fast tilknytning i denne alderen kan føre til at barnet får uopprettelige skader. Særlig vil dette slå ut i manglende evne til å knytte nære bånd til andre mennesker senere i livet.

Selv om Bowlby på et vis sier at tilknytningsadferden kan rettes mot flere mulige personer i barnets nære omgivelser, holder han fast på at i alderen fra omkring 6 måneder til 3 år er det kun en hovedperson i barnets verden. Det fenomenet at barnet nærmest instinktivt holder seg til en bestemt person kaller Bowlby "monotropy" (Bowlby, 1958, s. 370).

Bowlby har blitt sterkt kritisert for ensidig å fokusere mor - barn forholdet (Jalmert, 1979, s. 31-72). Det synes som om han særlig i de tidligste skriftene la ensidig vekt på forholdet mellom mødre og barn. Ett sted omtaler han forholdet mellom mor og barn slik (Bowlby, 1952, s.67): "The child needs to feel he is an object of pleasure and pride to his mother; the mother needs to feel an expansion of her own personality in the personality of her child: each needs to feel closely identified with the other." Faren vurderes til å ha mindre betydning (s. 13): "In the young child's eyes father plays second fiddle and his value increases only as the child's vulnerability to deprivation decreases."

I senere skrifter medgir Bowlby at også andre enn moren utløser tilknytningsadferd (Bowlby, 1969, s. 201-202). Her nevnes særlig at faren kan utløse adferden. Bowlby refererer til forskning som viser dette. Ellers viser selve språkbruken en konsekvent henvisning til moren. Faren nevnes forøvrig i forbindelse med faktorer som kan hindre skikkelig omsorg. Bowlby nevner at faren kan gjøre krav på aktiviteter som motvirker at moren kan ta seg skikkelig av barnet (Bowlby, 1969, s. 241). Faren er også spesielt nevnt som en medvirkende faktor ved utvikling av skolefobi og andre fobier (Bowlby, 1973, s. 261-310).

Bowlby mener at barnets spesielle tilknytning til en person blir mindre fast fra omkring 3 år. Men selve tilknytningsformen, og erfaringene fra denne tidlige perioden, er avgjørende for alle mellommenneskelige forhold senere i livet. Tilknytningsadferden rettes etter hvert mot andre personer og forandrer sin ytre form.

Når Bowlby kommer inn på årsakene til tilknytningsadferden, avviser han Freud som hevdet at barnet ønsket moren i nærheten kun på grunn av at hun tilfredsstiller barnets umiddelbare matbehov. Han refererer i denne forbindelse til forsøk med aper som viser at apeunger foretrekker en kunstig "mor" som er myk, men ikke gir mat, framfor en "ståltrådmor" som gir mat (Harlow, 1959). Bowlby hevder at adferden er genetisk bestemt og er et resultat av nødvendige responser for at arten menneske skulle overleve i sitt aller første miljø. Da menneskebarnet er hjelpesløst og lett kunne bli et offer for ville dyr og andre farer, utviklet det seg instinkter som mennesket har også i dag. Bowlby hevder eksempelvis at frykten for slanger er en iboende tendens som har sitt utspring i erfaringer fra menneskets første miljø, på lignende måte som tilknytningsadferd. Når det gjelder separasjonsangsten har denne viktige funksjoner også i dag. Eksempel på dette er den økte risikoen for barn når de er alene ute i trafikken.

Ut fra denne tankegangen mener Bowlby at mye av den adferden som i dag stemples som umoden eller nevrotisk, frykt for ensomhet, slanger og mørke, egentlig er helt naturlig og rasjonell. Forøvrig mener Bowlby at psykopatologi har sine årsaker i manglende omsorg for barnet på et tidlig stadium. Manglende omsorg kan være at barnet ikke får anledning til å rette tilknytningsadferd mot en fast person, at den fast tilknyttede personen adskilles fra barnet (spesielt fra 6 måneders til 3 års-alderen), at den som har omsorg for barnet ikke svarer adekvat på barnets tilknytningsadferd, eller en generelt forstyrret familieinteraksjon.

1.3 Sosial læringsteori

Innenfor det som kan kalles sosial læringsteori er det en stor spredning med mange teorivarianter. Et felles trekk er vekten på imitasjon. Videre er det slik at teoretikere innen denne retningen bygger på stimulus-respons-modellen i ulike utgaver. Her vil det bli fokusert på farens rolle i sosialiseringssammenheng ut fra to teoretikere innenfor retningen.

Orval H. Mowrer knytter sosial læringsteori til psykoanalytisk teori. Det er særlig når det gjelder identifikasjon og utviklingen av superego at teorien til Mowrer er i slekt med psykoanalytisk teori. Men på tross av slektskapet er det også klare forskjeller. Som jeg tidligere har vært inne på, knyttet Sigmund Freud identifikasjonsbegrepet til løsningen av Ødipus-komplekset og dannelsen av superego. Mowrer peker på at Freud har brukt "identifikasjon" med noe ulikt begrepsinnhold, og skisserer selv ut fra dette to typer identifikasjon (Mowrer, 1950, s. 573-616).

Mowrer kaller de to typene identifikasjon for "developmental identification" og "defensive identification". Jeg kaller heretter den førstnevnte for utviklingsidentifikasjon og den sistnevnte for defensiv identifikasjon. Utviklingsidentifikasjon knyttes til læring ved betinging. Mowrer tar her utgangspunkt i egne erfaringer med å lære fugler å imitere menneskelige lyder og ord. Når en person mater fuglene og gir dem en personlig behandling, får fuglene en positiv opplevelse av personen. Personen får sekundær belønningsverdi gjennom læring ved betinging. Ved generalisering får personens ord belønningsverdi. Fuglene kan deretter, ved å imitere personens ord, belønne seg selv. Mowrer hevder at lignende type sosial læring finner sted når barn imiterer voksne de har positiv tilknytning til. Før dette utdypes nærmere, skal den andre typen identifikasjon skisseres.

Anna Freud har vist til eksempler på at barn forsvarer seg mot dyr eller mennesker som representerer en trussel ved å overta rollen (eller aspekter av denne) til det aggressive objekt (Freud, A., 1974, s. 95-104). Barnet reduserer angsten for straff ved selv å "bli" den som truer. Mowrer kaller nettopp denne identifikasjonen med aggressor for defen-

siv identifikasjon (Mowrer, 1950, s. 573-616).

De to typer identifikasjon må sees i forbindelse med barnets utviklingsfaser. I de første leveårene opplever barnet at det via moren får oppfylt viktige behov. Moren får sekundær belønningsverdi, barnet imiterer henne og opplever dette som positivt. Barnet lærer ferdigheter gjennom utviklingsidentifikasjon. Etter hvert kommer kravet om kontroll av adferden. Disiplineringen medfører konflikt og angst. Mowrer mener at den defensive identifikasjon som utvikles gjennom disiplineringen er like viktig for å utvikle karakter som utviklingsidentifikasjonen er for å utvikle ferdigheter.

Når det gjelder Mowrers syn på de to foreldres betydning, legger han hovedvekten på mor-barn forholdet de 3-4 første år. På denne tiden oppstår et skifte slik at gutten vil identifisere seg med faren, og dermed imitere hans adferd og holdninger. Jenta vil fortsatt identifisere seg med moren. Mowrer mener at hovedårsaken til at barna i første omgang identifiserer seg med moren er den nære anatomiske tilknytning mor-barn før fødselen og den første tiden etterpå.

Et spørsmål som reiser seg her er hvorfor gutten skifter identifikasjonsobjekt i 3-4 års-alderen. Mowrer peker på to faktorer her. For det første er det rimelig å anta at barnet i den første tiden oppfatter mora udifferensiert. Det vil si at hun kun oppfattes som et menneske som ikke på noen systematisk måte skiller seg fra andre voksne i omgivelsene. Etter hvert oppdager barnet at det er to kjønn. Gutten oppdager at han hører til farens kategori. Den andre viktige faktoren er, i følge Mowrer, at fedre vanligvis behandler sønner og døtre ulikt. Han mener å ha registrert at det oppstår et spesielt forhold far-sønn i 3-4 års alderen som bidrar til at sønnen skifter identifikasjonsobjekt. Mowrer mener at foreldre, og omgivelser ellers, vil belønne at sønner imiterer fedre og at døtre imiterer mødre.

I motsetning til Freud hevder Mowrer at identifikasjonen med foreldreparten av eget kjønn utvikles først, deretter rettes den erotiske kjærlighet til den av foreldrene som har motsatt kjønn. Denne kjærligheten til motsatt kjønn dirigeres av kravet om å være i overenstemmelse med den modell

barnet imiterer.

Albert Bandura hører også til de sosiale lærings-teoretikere. Men han har i større grad enn Mowrer fjernet seg fra Freuds teorier (Bandura, 1971, og 1969, s. 213-262). Han tar også avstand fra tradisjonell behaviorisme blant annet på grunn av at den har lagt for liten vekt på de kognitive funksjoner. Bandura har i liten grad spesifikt vært inne på fedres betydning i sosialiseringen av barn, men teoriens vekt på modell-læring har ført til at mange empiriske undersøkelser om far-barn forholdet har tatt utgangspunkt i denne.

Bandura vil med sin teori gi en generell forklaring på hvordan ny adferd læres og holdes ved like. Han mener at læring av komplisert adferd først og fremst foregår via modeller (Bandura, 1971 og 1969). Til forskjell fra tradisjonell behaviorisme mener Bandura at modell-læring er mulig uten direkte forsterking. Individuer lærer ved å registrere hvilke konsekvenser modellens adferd får, såkalt vikarierende forsterking. Kognitive prosesser fører til at individet kan lære adferd uten belønning. Bandura hevder at man må skille klart mellom å lære en adferd og det å utføre denne. For å holde vedlike adferden er det imidlertid nødvendig med belønning. Men belønningen kan opptre i mange former og kognitive prosesser gjør at en adferd kan holdes vedlike i lang tid uten belønning. Selv-belønning kan bidra til å holde vedlike en adferd.

Både Freud og Mowrer retter oppmerksomheten mot farens betydning for barna først og fremst i forbindelse med identifikasjonsprosessen. Bandura vil ikke sette noe skille mellom "imitasjon", "identifikasjon" og "observasjonslæring", alle betegnelsene går på at et individ lærer ny adferd via en modell (Bandura, 1969, s. 217-220). Han avviser at forskjellige prinsipper skulle ligge til grunn for imitasjon eksempelvis når modellen er til stede og når den er fraværende.

Med dette kommer teorien til Bandura i motsetning til Mowrers' teori om to ulike identifikasjonsprosesser. Bandura betrakter det Mowrer kaller utviklingsidentifikasjon i tilknytning til variabler som styrer identifikasjonsresponser (Bandura, 1969, s. 225-232). Han mener at empiri støtter

antagelsen om at et nært og godt forhold foreldre-barn øker sjansene for at barna skal imitere foreldrenes adferd. Men Bandura tar visse forbehold: Sammenhengen er ikke sterk og under visse omstendigheter er det ingen sammenheng mellom grad av imitasjon og forholdet imitator-modell.

Når det gjelder identifikasjon med aggressor og utviklingen av det Mowrer kaller defensiv identifikasjon, avviser Bandura at dette finner sted. Han mener at antagelsen om defensiv identifikasjon i noen tilfeller bygger på tvilsomme subjektive iakttagelser og tolkninger, i andre tilfeller er det modellkarakteristika utenom det rent straffende som spiller inn. At modellen straffer kan muligens i visse tilfeller fungere som negativ forsterkning og dermed medføre adferdsendring. Men Bandura avviser helt at imitering av en straffende modell tjener til å redusere angsten for modellen.

Med dette kommer vi direkte inn på hvilke andre modellkarakteristika som øker sjansen for imitasjon. Blant annet ut fra egne eksperimenter hevder Bandura at de modeller som har høy status, kompetanse og makt er mest effektive med hensyn til å influere andres adferd (Bandura, 1969, s. 213-262, og Bandura, 1977). Grunnen til at disse modellene har større kraft er at imitasjon bygger på vikarierende forsterkning. Høgstatusmodeller har oppnådd mange etterstrebellesverdige goder, individer generaliserer ut fra dette og antar at imitasjon av disse modellene vil gi en eller annen form for belønning. Reell eller antatt likhet med modeller kan også øke sannsynligheten for imitasjon i visse sammenhenger.

Teorien sier lite om hvilken betydning faren har for barns utvikling generelt. Ut fra teorien vil spørsmålet om faren fungerer som modell for barna være avhengig av farens karakteristika som modell og forholdet far-barn i det enkelte tilfelle. En første betingelse for imitasjon er at modellens adferd registreres. Dette skjer mest effektivt gjennom direkte observasjon av modellen. Bandura stiller seg tvilende til at en gutt oppfører seg som en gutt fordi han identifiserer seg med sin far. Han mener at faren i en vanlig familie er for lite tilgjengelig som modell til at dette er mulig. Kjønnrollelæring foregår ved at jenter og gutter gis ulike navn, har ulike klær og ulik hårfasong. Videre er det slik at

hele barnets miljø gir belønning for aktiviteter som hører til kjønnsrollen og straffer avvik på denne.

Bandura hevder i det hele tatt at betydningen av foreldre som sosialiseringssagenter har vært overdrevet. Barn imiterer i stor grad andre modeller. Dette kan blant annet være andre voksne i barnets nærmiljø og, av økende betydning, modeller barnet får tilgang til gjennom massemedia. Forøvrig understreker Bandura at barnets jevnaldrende kamerater og eldre søsken er modeller som ofte blir oversett i sosialiseringssammenheng.

1.4 Parsons teori

Parsons tar som sosiolog utgangspunkt i familiens funksjoner i storsamfunnet (Parsons & Bales, 1956, s. 1-257). Han ser sosialisering av barna som familiens viktigste funksjon. Sosialiseringen har som mål å utvikle barnas personligheter slik at de som voksne kan overta posisjoner knyttet til det enkelte samfunns målsetninger. Parsons bygger i stor grad på Freud når han drøfter individets utvikling gjennom alders-tilknyttede faser. Når det gjelder identifikasjonsteori, er også tilknytningen til Freud tydelig. Parsons beskriver utviklingen av personligheten i stor grad som en internalisering av rolleobjekter, i første omgang en "avspeiling" av kjernefamilien som sosialt system, senere utvikles personligheten ved en "avspeiling" av videre sosiale strukturer.

Hovedinteressen i denne sammenheng skal rettes mot de deler av Parsons teori som går inn på rollefordelingen til foreldrene ved utøvelsen av sosialiseringssfunksjoner. Parsons tar her utgangspunkt i smågruppestudiene til Bales (Bales & Slater, 1956, s. 259-306). Disse studiene har blant annet vist at det i smågrupper oppstår forskjellige roller knyttet til del-funksjoner av gruppens funksjon. Parsons ser i sin teori på familien som en gruppe eller et sosialt system. For å kunne løse sin hovedoppgave, sosialiseringen av barna, går mora og faren inn i ulike roller.

Parsons legger vekt på at rollefordelingen innen familien må sees i sammenheng med at familien er et undersystem

av samfunnet som sosialt system. Han slår fast, uten egentlig å gå inn på årsakene, at faren i kjernefamilien har en yrkesrolle i tillegg til farsrollen. Denne koblingen gjør at faren blir innehaver av en instrumental familierolle. Med instrumental familierolle mener Parsons at i denne rollen ligger funksjoner som har tilknytning til ytre forhold, til familiens oppgaver i forhold til samfunnet. Farens rolle knytter seg i stor grad til ønskede relasjoner med eksterne forhold.

Innenfor Parsons dikotomisering av rollekarakteristika er den komplementære rolle til den instrumentale rolle den ekspressive rolle. Den ekspressive rollens funksjoner i et sosialt system angår de indre områder i systemet. De ekspressive funksjoner går på opprettholdelse av de integrative relasjoner mellom medlemmene i systemet, blant annet ved regulering av samhandlingsmønstre og spenningsnivå. Parsons tilskriver moren i familien den ekspressive funksjonen. I tillegg til instrumental-ekspressiv-dimensjonen analyserer han rollestrukturen i kjernefamilien ut fra maktdimensjonen. Ut fra denne plasserer han far og mor øverst på maktskalaen, sønn og datter nederst. Det er grunn til å merke seg at Parsons nyanserer det ellers noe skjematiske preget ved dimensjonene ved å understreke at de distinksjoner han gjør er av kvantitativ art (Parsons & Bales, 1956, s. 46).

Ser vi nærmere på farens betydning for barnas sosialisering ut fra Parsons teori, knyttes dette nært til at faren tradisjonelt arbeider mer utenom hjemmet og er mer opptatt og engasjert i samfunnsspørsmål og politikk enn moren. Dette gjør at han er den som "bringer samfunnet inn i familien". Erfaringene fra yrkeslivet gjør at han bringer inn langsiktig planlegging, og bidrar til å sosialisere barna til å verdsette utsatt behovstilfredsstillelse for å nå mer fjerne mål. Disiplin og kontroll er også nært knyttet til den instrumentale rollen. Faren har ansvaret for å bringe samfunnets verdier og moral inn i familien. Moren utøver sine ekspressive funksjoner blant annet ved å operere som megler og regulerende instans når faren introduserer samfunnets krav som ofte

strider mot barnas ønsker. Hun sørger for at familien fungerer som sosialt system internt.

Ser vi på farens rolle i de ulike faser, er det klart at Parsons legger liten vekt på farens funksjoner de første årene av barnets liv. Dette har sammenheng med oppfatningen av barnets personlighet som en "avspeiling" av kjernefamilien de første år mens de videre sosiale strukturer "avspeiles" senere. Faren "innfører" disse videre sosiale strukturer ved sin yrkestilknytning og sin instrumentale rolle. Dette blir først klart for barnet på samme tid som Ødipus-/elektrakomplekset gjør seg gjeldene. Før den tid har barnets sosiale verden i stor grad vært dominert av mor-barn forholdet. Parsons legger vekt på farens yrkesrolle som fører til at barnets avhengighet til moren lettere kan brytes. Barnet blir, via farens yrkesrolle, ført inn i samfunnet.

Når det gjelder gutters og jenters utvikling, hevder Parsons at identifikasjonsprosessen er vanskeligere for gutter enn for jenter (s. 98-101). I de preødipale faser identifiserer både gutter og jenter seg med moren. Senere må gutten skifte identifikasjonsobjekt til faren mens jenta beholder moren. Dette gjør at Ødipus-komplekset blir mer av et stormsentrum enn elektra-komplekset.

Zelditch har testet to hypoteser ut fra Parsons teori (Zelditch, 1956, s. 307-352). Den første hypotesen var: Hvis kjernefamilien danner et sosialt system over tid vil det utvikles roller slik at instrumentalt og ekspressivt lederskap blir adskilt. Av 56 tilfeldig utvalgte samfunn fant han at i 46 var det skilt ut slike roller i familiene, i 10 samfunn var det ikke slik.

Den andre hypotesen til Zelditch var: Hvis kjernefamilien har en "normal" sammensetning med mannlig voksen, kvinnelig voksen og deres barn, vil den mannlige voksne spille rollen som instrumental leder og den kvinnelige voksne vil spille rollen som ekspressiv leder. Han fant 48 samfunn hvor faren hadde en instrumental rolle og 8 samfunn hvor han hadde en ekspressiv rolle. I 6 samfunn var moren innehaver av en instrumental rolle, i 50 samfunn hadde hun en ekspressiv rolle. Som det delvis går fram av tallene var det noen samfunn der bare den ekspressive eller bare

den instrumentale rollen var representert.

1.5 Sammenfatning og sammenligning

De fire teoriene som er nevnt har ulike fundament, hovedspørsmålene eller hovedtemaene i teoriene varierer en del, og de vurderer farens betydning for barns utvikling noe ulikt.

Sigmund Freuds revolusjonerende nytenkning danner grunnstammen i psykoanalytisk teori. Med sin framhevning av de seksuelle drivkrefter legger teorien relativt stor vekt på instinktive drifter i mennesket. Den psykoanalytiske teori beskriver den psykoseksuelle utvikling som et forløp gjennom klart adskilte stadier. Ellers er viktige temaer underbevissthetens rolle i den menneskelige psyke og de indre konfliktene i menneskesinnet.

Attachmentteorien, utformet av John Bowlby, har et fjernt slektskap med den psykoanalytiske teori. Mer markert er slektskapet til etologien og vekten på biologiske instinkter i menneskets "utvikling". Teorien betoner, i likhet med psykoanalytisk teori, de tidlige barneår som avgjørende for det voksne individs personlighet og mentale helse. Attachmentteorien legger hovedvekten på barnets tilknytningsadferd til moren. Utviklingen av denne adferden forløper i flere stadier og sidestilles med pregning hos dyr.

Sosial læringsteori har et nært slektskap til tradisjonelle betingingsteorier. Men til forskjell fra disse legger sosial læringsteori relativt stor vekt på de kognitive prosesser som en mellomliggende variabel, mellom stimulus og respons. Et hovedtema er å beskrive og forklare læring via modeller. Læringen via modeller foregår på prinsipielt samme måte hele livet, slik at teorien ikke beskriver adskilte stadier i menneskets utvikling. Mowrer, med sin psykoanalytiske tilknytning, representerer et unntak i denne sammenheng.

Rolleteorien til Parsons har lånt tankegods og teori-fragmenter både fra sosiologi, antropologi og psykologi.

Hovedtemaet er rolledifferensieringen i familien som sosialisering sinstitusjon. Utgangspunktet for rolledifferensieringen sees hovedsaklig ut fra familiens samfunnsmessige nyttefunksjon. Parsons beskriver farens og morens roller som instrumentale og ekspressive roller. Barnets utvikling framstilles som en utvikling gjennom de samme faser som Freud beskriver.

Når det gjelder de ulike teoriers syn på farens betydning for barnas utvikling, skiller Freud mellom betydningen for gutter og for jenter. Hovedfunksjonen til faren i forhold til gutten synes å ligge i etableringen av super-ego gjennom identifikasjon. For jentene er faren av betydning som deres første maskuline kjærlighetsobjekt. Senere psykoanalytisk teori har lagt vekt på farens rolle i å frigjøre barna fra den tidlige morsbinding.

Ut fra attachmentteorien har faren forholdsvis liten betydning. Hans funksjon ligger mye på det indirekte planet: Å støtte moren slik at hun kan gi adekvate responser på barnets tilknytningsadferd. Men faren kan også ha betydning som tilknytningsobjekt.

Banduras sosiale læringsteori åpner for at faren kan fungere som modell for barna. Men i hvor stor grad dette vil skje avhenger av flere faktorer, blant annet tilgjengelighet og persipert status. Bandura hevder at faren ofte er så lite tilgjengelig at han bare i liten grad fungerer som modell. Mowrer legger større vekt på faren som en viktig modell for gutten når det gjelder utviklingen av maskulin adferd.

Parsons tillegger faren funksjoner som minner om psykoanalytiske teorier på området. Faren er, i følge Parsons, viktig som formidler av impulser fra samfunnet inn i familien. Ut fra sin yrkeserfaring bringer faren inn objektivitet, utsett behovstilfredsstillelse og planlegging. Gjennom disiplin og kontroll bidrar faren til å løsrive barna fra moren slik at de kan tre inn i samfunnet utenfor familien.

2. FARSFRAVÆR

2.1 Hvorfor farsfraværstudier?

Fram til slutten av 1960-årene var sosialiseringforskningen i stor grad rettet inn mot mor-barn forholdet. En stor del av denne forskningen var opptatt av morsdeprivasjon. Nyorienteringen, med en større vekt på far-barn forholdet, ble på lignende måte kanalisert inn på farsfraværproblematikken. Det er derfor gjort en del undersøkelser av hvilke konsekvenser farsfravær har på barns utvikling. En stor del av undersøkelsene går på hvilke konsekvenser farsfravær har for kjønnsidentitetsutviklingen. Andre undersøkelser går på hvilke virkninger farsfravær har på kognitiv utvikling, moralutvikling og kriminalitet, generell personlighetsutvikling og mental helse.

En del av undersøkelsene tar utgangspunkt i de teorier det er redegjort for i forrige kapittel. Farsfraværstudiene kan således bidra til å teste hypoteser som er innbefattet i disse teoriene. Imidlertid er ofte tolkningsproblemene så store at det empiriske materialet vanskelig kan verifisere eller falsifisere de deler av teoriene som omhandler far-barn forholdet. Flere av teoriene er relativt lite spesifikke på dette området slik at det er vanskelig å utlede presise hypoteser.

Noe uavhengig av den rent teoretiske motivasjon for farsfraværstudier er interessen for emnet ut fra en velferdspolitisk synsvinkel. Hvis det er slik at farsfravær har negative konsekvenser for barn, har dette krav på interesse i en velferdspolitisk sammenheng. Ut fra et verdihierarki som setter omsorgen for den kommende generasjon høgt, må en eventuell empiri som viser at farsfravær har negative konsekvenser bli av betydning for vurderingen av en rekke viktige samfunnsspørsmål.

Antallet barn som vokser opp uten en farsfigur, eller med svært liten kontakt med en slik, har vært økende i de

vestlige industrialiserte land i perioden etter andre verdenskrig. Hovedårsakene til denne økningen ligger i en økning i antall barn født utenom ekteskap/samboerforhold, en økning i antallet skilsmisser og et økt krav om en mobil arbeidskraft, ofte med arbeidspendling som resultat. Statistikken for Norge viser at i 1980 var over 12% av alle familier med barn av typen "mor med barn", under 2% var av typen "far med barn" (SSB, 1982, s. 19). I tillegg til de 12% av alle familier med barn som er uten far, kommer familier hvor faren er fraværende i korte eller lengre perioder på grunn av at arbeidet krever dette. Det faktum at en stor del av norske barn vokser opp med liten eller ingen kontakt med en farsfigur aktualiserer spørsmålet om hvilke virkninger dette kan ha for barns oppvekst og utvikling på ulike områder.

2.2 Studier av farsfravær

2.2.1 Kjønsrolle og kjønnsidentitet

Henry Biller påpeker at det kontroversielle i å forske på utviklingen av kjønnsroller, utviklingen av maskuline og feminine trekk, har ført til en nedgang i denne forskningen de senere år (Biller, 1981, s. 319-320). På tross av dette kan vi ikke lukke øynene for at det er noen personlighetstrekk som er vanligst hos kvinner og må kalles feminine, og andre personlighetstrekk som er typisk for menn og må kalles maskuline. Biller hevder at utviklinga av en tradisjonell mannlig eller tradisjonell kvinnelig kjønnsrolle ikke nødvendigvis er "det beste". Den tradisjonelle kjønnsrollen kan ofte bety at individet føler angst for å handle slik at omgivelsene dømmer handlingene som "upassende". De individer som har en grunnleggende usikkerhet omkring sin maskulinitet eller sin feminitet vil derfor være ekstra påpasselige med ikke å overskride de trange kjønnsstereotypiene.

Her er det på sin plass med en begrepsavklaring. Biller skiller mellom "sex-role preference", "sex-role adoption" og "sex-role orientation" (Biller, 1974, s.7-9). Den første betegnelsen går på individets verdsetting av aktiviteter og objekter. Biller hevder at mye av det kontroversielle i forskning på

kjønnsrolleområdet bunner i at mye av forskningen har gått på "sex-role preference". Forskere har knyttet maskulinitet-feminitet til individets verdsetting av eksempelvis leker eller hobbyer. Biller avviser at slike verdipreferanser kan være valide indikatorer på maskulinitet-feminitet.

"Sex-role adoption" refererer til individets funksjonering i sosial interaksjon. Vanlige maskuline karakteristika i denne sammenheng er aggressivitet, uavhengighet og fysisk kompetanse. Et problematisk forhold er at feminine karakteristika ofte har vært definert kun som et fravær av de, ofte positivt vurderte, maskuline, karakteristika. Det har vært gjort forsøk på å knytte feminitet til sensitivitet, empati og evne til å kommunisere følelser. Med et endret syn på kjønnsroller kan vi imidlertid ikke forsvare at det å være sensitiv er lite maskulint, like lite som det å være uavhengig er lite feminint. Men vi må anta at individer som snur fullstendig om på det tradisjonelle mønsteret kan oppleve interpersonlige problemer. Derfor kan det være av en viss interesse å undersøke "sex-role adoption".

I følge Biller gir begrepet "sex-role orientation" størst mening i diskusjonen om kjønnsrolleutvikling. Jeg vil sette likhetstegn mellom "sex-role orientation" og kjønnsidentitet. Begrepet går på hvordan individet opplever seg selv med hensyn til kjønnsrolletilpassethet. Av stor betydning i denne forbindelse er om individet er tilfreds med sin egen kropp, sin egen biologi. Dette er kritisk for utviklingen av en positiv selvoppfatning. Det trenger ikke å være overenstemmelse mellom individets "sex-role orientation" og "sex-role preference" eller "sex-role adoption". Et individ kan foretrekke såkalt maskuline aktiviteter og fungere maskulint i sosial interaksjon, men egentlig like denne adferden dårlig. Adferden kan være et svar på sosialt press. En slik konflikt vil føre til at den maskuline adferden blir påfallende rigid. Biller hevder at farsdeprivasjon kan føre til slike rigiditeter og konflikter i individets kjønnsrolletilpasning (Biller, 1974, s. 1). Disse konfliktene har ofte sammenheng med graden av kognitivt og interpersonlig funksjonsnivå. I første omgang skal vi se nærmere på noen undersøkelser som på forskjellige

måter har forsøkt å undersøke hvilke virkninger farsfravær har på ulike sider av kjønnsrolleutviklingen hos barn.

Her kan vi starte med en norsk undersøkelse av farsfravær i sjømannsfamilier (Tiller, 1958). Utvalget var på 80 familier, 40 familier der faren var sjømann med lang fartstid og en kontrollgruppe på 40 der faren kom hjem hver dag. Det var halvparten gutter og halvparten jenter i hvert underutvalg og alderen var 8-9 år. Det ble foretatt intervju med mødrene og barna ble vurdert av lærer. Barna ble testet med en projektiv dukkelekttest og ved at barnet laget en tegning av familien. Som ved andre undersøkelser innenfor dette området var metodeproblemene store. Personlighetstrekk er vanskelige å måle.

Guttene i sjømannsfamiliegruppen hadde flere holdninger og viste flere aktiviteter som er typiske for jenter enn guttene i kontrollgruppen. Det viste seg også at guttene i sjømannsfamiliene oftere enn de andre kombinerte feminine trekk med hypermaskulin adferd. Dette kan tolkes som et resultat av en konflikt mellom ytre krav om maskulin adferd og en feminin kjønnsidentitet. Resultatet blir en kompensierende maskulin adferd. Sjømannsguttene viste problemer i tilpasningen til jevnaldrende, det ble registrert en viss aggresjonshemming og en preferanse for å leke med jenter. Samtidig legger disse guttene en påfallende stor vekt på ytre tegn på maskuline trekk. Både guttene og jentene i sjømannsgruppen var mer overbeskyttet og ble vurdert som mer umodne, særlig når det gjaldt morsavhengighet, enn barna i kontrollgruppen.

I USA foretok sosialarbeidere en observasjonsstudie av 255 gutter for å studere effektene av farsfravær (McCord, McCord & Thurber, 1962). Guttene ble observert hjemme, på skolen og i lek i perioden fra de var 10 til de var 15 år. Det viste seg å være en sammenheng mellom farsfravær og feminin aggressiv adferd (viste aggresjon på en måte som er typisk for jenter innen samme kulturkrets). Denne sammenhengen var klar når faren hadde forlatt hjemmet når gutten var fra 6 til 12 år, eller moren var avvisende overfor gutten.

Santrock undersøkte en gruppe på 60 negerbarn, 30

gutter og 30 jenter i Miami (Santrock, 1970(a)). Halvparten av guttene og halvparten av jentene hadde opplevd farsfravær av ulike årsaker. Fedrene hadde vært fraværende minimum 2 år, inkludert det året man foretok undersøkelsen. Ut fra mødreintervju og projektive dukkelektester konkluderer Santrock med at guttene som hadde opplevd farsfravær var signifikant mer feminine, mindre aggressive og mer avhengige enn guttene som ikke hadde opplevd farsfravær. Det var ingen registrert forskjell mellom de to gruppene av jenter. Farsfraværende gutter som hadde hatt en farssubstitutt var signifikant mer uavhengige enn de som ikke hadde hatt en slik. Alderen på barna i denne undersøkelsen var fra 4 1/2 til 6 år. En svakhet ved undersøkelsen kan være at kriteriet for ikke-farsfraværgruppen var at fedrene ikke skulle ha hatt mer enn 1 måneds fravær i hele barnets levetid. Dermed blir denne gruppen bestående av fedre med svært stabil sysselsetting og fast bosted.

Schoolman testet 60 gutter på maskulinitet-feminitet-dimensjonen (Schoolman, 1969). Halvparten av guttene hadde opplevd farsfravær av forskjellig lengde og av forskjellige årsaker. Også her ble projektivt materiale og mødreintervju benyttet. Farsfraværgruppen ble vurdert til, langt oftere enn i kontrollgruppen, å vise hypermaskuline eller feminine trekk. Hverken tidspunktet eller lengden for farsfraværet syntes å være avgjørende. Derimot viste det seg at morens holdning til faren var utslagsgivende. Ved skilsmisser var holdningene til faren ofte negative. Det antas at dette kan bidra til at gutten avviser normal maskulinitet.

I et opplegg som målte maskulinitet i selvoppfatningen ble det blant annet benyttet en sjekklister av adjektiver hvor de enkelte kunne karakterisere seg selv (Biller & Bahm, 1971). 40 gutter deltok i undersøkelsen, 20 av disse hadde opplevd farsfravær. Farsfraværgruppen besto av 2 undergrupper, 10 som hadde opplevd farsfravær før de fylte 5 år og 10 som hadde opplevd dette etter 5 år. De 3 gruppene var matchet på alder, intelligens, sosial klasse og søskenforhold. Resultatene viste ingen signifikante forskjeller i selvbildet mellom de som hadde fedre og de som

hadde opplevd fravær etter 5 års-alderen. Men de med tidlig farsfravær hadde signifikant mindre maskulint selvbilde enn guttene i de to andre gruppene. I en studie av barn under 18 år ved et sykehus kommer Trunnell også til den konklusjon at gutter som mister faren tidlig og ikke får noe substitutt, rammes sterkest i kjønnsidentitetsutviklingen (Trunnell, 1968).

En undersøkelse av farsfraværsvirkninger på college-studenter i alderen 17 til 19 år ble foretatt av Bagett (Bagett, 1967). Hver undergruppe var likt fordelt med hensyn til gutter og jenter. En gruppe på 128 hadde ikke opplevd farsfravær, 80 hadde opplevd farsfravær på grunn av dødsfall og 84 hadde opplevd farsfravær av andre årsaker, hovedsaklig ved skilsmisse. Fraværet var inntrådt når barna var omkring 8 år. Det ble gjennomført flere tester, blant disse en del projektive. Ved mål på maskulinitet og feminitet fant Bagett ingen signifikante forskjeller hos guttene. Men jentene som hadde opplevd farsfravær på grunn av farens død var mer feminine enn de andre jentene.

Til slutt vil jeg nevne en undersøkelse som i likhet med de forrige tar utgangspunkt i den hypotesen at mangel på voksne, mannlige modeller vil gi seg utslag i at gutter viser tegn på feminine karakteristika. Denne undersøkelsen benyttet seg imidlertid av et noe spesielt måleinstrument: Her ble preferansen for vinklede versus kurvede figurer målt (Rodgers & Long, 1968). Undersøkelsen ble foretatt på to lokalsamfunn på Bahamasøyene, Murphy Town og Crossing Rocks. I Crossing Rocks var mannfolkene ute på fiske i lange perioder. Samfunnet besto derfor mye av kvinner og barn. I Murphy Town var de fleste voksne menn til stede.

En test av 49 gutter og 36 jenter i Murphy Town viste at 39 % av guttene og 67 % av jentene foretrakk kurvede figurer. I Crossing Rocks ble 20 gutter testet. 75 % av disse foretrakk kurvede figurer. Barna som ble testet var fra 6 til 15 år. En test av voksne menn i Crossing Rocks viste at 20 % foretrakk kurvede figurer mens 80 % foretrakk vinklede. Forfatterne understreker at de vurderer ikke de personlighetsforskjeller som måtte ligge bak de forskjellige preferansene hverken som negative eller positive.

De 8 refererte undersøkelsene viser at forskere bruker ulike metoder for å registrere farsfraværs innvirkning på kjønnsrolleutvikling. Under dette kan det ligge ulikt syn på hva man vil legge i maskulin og feminin utvikling. Flere av undersøkelsene går på "sex-role adoption". Men noen av undersøkelsene kommer inn på det Biller kaller "sex-role orientation", eller kjønnsidentitet ved å påvise tegn på en underliggende konflikt hos gutter som veksler mellom feminin adferd og en påfallende rigid, hypermaskulin adferd. De 8 undersøkelsene dekker stort sett hele aldersspekteret fra 4 1/2 opp til 19 år. Undersøkelsene tyder på at farsfravær slår kraftigst ut på gutter. 3 av de 4 refererte undersøkelsene som omfatter begge kjønn går i den retning. Dette går i retning av det vi skulle vente ut fra de tidligere refererte teorier. I de 5 undersøkelsene der det skilles mellom tidlig og sent oppstått farsfravær, viser 2 av disse ingen forskjell. En undersøkelse viser kun utslag på maskulint selvbilde ved tidlig oppstått fravær, en undersøkelse konkluderer med at tidlig fravær påvirker kjønnsrolleutviklingen kraftigst mens en mener dette er mest markert når fraværet er oppstått i 6-12 års-alderen. Dette litt forvirrende bilde kan delvis ha sin årsak i at det er brukt ulike mål på feminitet/maskulinitet. En mengde andre forhold spiller også inn. I noen tilfeller nevnes morens holdning til faren som en viktig variabel.

2.2.2 Moralutvikling og kriminalitet

Moralutviklingen hos barnet refererer til en utvikling av evner og vilje til å handle etter bestemte regler eller retningslinjer uavhengig av rent egoistiske motiv. Denne utviklingen har på den ene siden et kognitivt aspekt. Dette går på individets evne til å vurdere en handling i forhold til moralske verdier. Moralutviklingens emosjonelle aspekt går på hvordan individet følelsesmessig reagerer på egne handlinger. Den moralske utvikling hos barnet forutsetter både at de moralske normene blir forstått og at barnet får

skyldfølelse ved å bryte disse normene. Barnet gjør normene til sine egne. Dette kalles ofte internalisering av normer.

Her rettes søkelyset mot sammenhengen mellom farsfravær og moralutvikling. Dette vil i stor grad bli en måling av en eventuell sammenheng mellom farsfravær og internalisering av normer. Evenshaug og Hallen nevner tre kriterier for internalisering av normer (Evenshaug & Hallen, 1979, s. 348). Som adferdsmessig kriterium på en internalisert norm har ofte en indre motivert konformitet eller motstand mot fristelse blitt brukt. Dette kriteriet er ofte benyttet i forskning innen den behavioriske tradisjon. Skyldfølelse brukes ofte som emosjonelt kriterium på eksistensen av internaliserte normer. Med skyldfølelse menes her selvstraffende og selvkritiske reaksjoner av anger og angst etter overtredelse av kulturelle normer. Både den psykoanalytiske og den behavioriske tradisjon har benyttet dette kriteriet. (Piaget og hans etterfølgere har konsentrert seg om kognitive kriterier for internalisering av normer. Dette kriteriet går på den moralske vurdering eller dømmekraft.)

Et tilbakeblikk på de fire teoriene i kapittel 1 viser at særlig psykoanalytisk teori og Parsons rolleteori legger vekt på faren i forbindelse med barnets moralutvikling. Freud hevder at superego dannes i det gutten må gi opp begjæret etter moren. Gutten oppfatter faren som en trussel og identifiserer seg med han i stedet. Parsons legger vekt på at faren i sin instrumentale rolle er den som fører inn i familien normer og regler som gjelder i samfunnet. Farsfravær skulle således svekke muligheten for en normal moralutvikling ut fra disse teoriene.

Når det gjelder kriminalitet sier ikke de refererte teoriene oss mye om denne. For vårt formål kan kriminalitet defineres som de tilfeller hvor individer handler i strid med de normer som storsamfunnet har vedtatt. I mange tilfeller vil det være en nær sammenheng mellom mangelfull moralutvikling og kriminalitet. Eksempelvis kan det å stjele både være et adferdsmessig kriterium på manglende internalisering av en moralnorm og det kan betegnes som en kriminell handling.

Kriminologien har vist at det ikke er en enkel og entydig sammenheng mellom moralutvikling og kriminalitet, det er mange faktorer som spiller inn. Men det er en viss sammenheng mellom kriminalitet og moralutvikling. Derfor kan vi anta, ut fra de refererte teorier, at de som vokser opp uten far har større tendens til kriminalitet enn de som vokser opp sammen med en farsfigur.

Kriminalitet har også en nær sammenheng med kjønnsroller. Det er menn som dominerer på kriminalitetsstatistikene (SSB, 1982, s.343). Forklaringen på dette må søkes i mansrollens innslag av aggresivitet og pågåenhet. Grenselinjen mellom den høgt vurderte, smarte mann som raskt skaffer seg materiell rikdom og den kriminelle, kan være vanskelig å bestemme for barn og ungdom. Gutter som mangler kontakt med en farsfigur kan få spesielt store problemer med å fastslå hvor denne grenselinjen går. En manglende kontakt med en mannlig modell kan gjøre at imitasjonen av den mannlige rollen blir unøyaktig. Det er nevnt tidligere at Tiller fant størst tilbøyelighet til å overspille mansrollen, i retning av hypermaskulinitet, i gruppen av gutter som hadde opplevd farsfravær (Tiller, 1958).

Vi skal se om empirien kan kaste mer lys over de hypoteser som er skissert. Hoffman undersøkte den moralske orientering hos barn med og uten fedre (Hoffman, 1971). Med utgangspunkt i at faren er en av to hovedsosialiseringsagenter og at han ut fra Parsons og Freuds teorier har en spesiell rolle i moralutviklingen, var Hoffmans hypotese at barn uten fedre ville skåre lavere på mål på moralutvikling. Barna kom fra et storbyområde i USA og farsfraværsgruppen ble matchet med farsnærversgruppen på IQ, sosial klasse, alder, søskenantall og plass i søskenrekken.

Barnas moralutvikling ble målt på flere måter for å måle forskjellige aspekter ved denne. Det kan nevnes at barna blant annet skulle bedømme andres handlinger moralsk. På 5 av de 7 målene viste gutter med farsfravær signifikant lavere skårer på moralutvikling. For jentene viste bare ett mål en signifikant forskjell i samme retning. En lærervurdering viste at guttene i farsfraværsgruppen også var mer aggressive enn de andre.

Santrock tok i en undersøkelse utgangspunkt i E.H. Eriksons utviklingsteori (Santrock, 1970(b)). Han ville undersøke om hvor vidt de 4 første utviklingskriser var tilfredsstillende løst hos gutter med og uten farsfravær. Guttene var 10-11 år. I farsfraværgruppen var fraværet inntrådt i forskjellige aldre og hadde forskjellige årsaker. Barna ble vurdert ved at lærere fylte ut et vurderingsskjema. Resultatene viste en tendens til svakhet i personlighetsutviklingen med hensyn til skam, skyld og grunnleggende tillit for de guttene som hadde opplevd farsfravær fra de var fra 0 til 2 år. Når fraværet hadde inntrådt senere var utslaget mindre.

I en senere undersøkelse gjennomførte Santrock en undersøkelse der moralsk utvikling ble vurdert ved både lærervurdering, eksperiment som målte motstand mot fristelse og tester hvor barna skulle avslutte historier og gi løsning på moralske dilemmaer (Santrock, 1975). Resultatene av denne undersøkelsen var at guttene i farsfraværgruppen viste signifikant lavere moralutvikling kun på lærervurderingsmålet. Santrock hevder at dette manglende samsvar mellom denne undersøkelsen og den tidligere refererte undersøkelsen til Hoffman, skyldes at utvalgene i de to studiene kom fra vidt forskjellige underkulturer. Hoffman nevner at kriteriene både for farsfravær og farsnærvar var adskillig mindre strenge i undersøkelsen til Santrock enn i undersøkelsen til Hoffman (Hoffman, 1981, s. 365). Dette gjør at de to gruppene i Santrocks undersøkelse ble mer like enn de i den andre undersøkelsen.

Russell sammenlignet 174 barn fra "brutte hjem" med en like stor gruppe fra intakte hjem (Russell, 1957). De to gruppene var matchet på alder, kjønn, rase og intelligens. Russell fant at det generelt var flere adferdsproblemer i den gruppen som hadde "brutte hjem". Denne gruppen hadde høyere frekvens av lyving og stjeling enn den andre gruppen.

Grensen mellom såkalte adferdsproblemer som lyving og nasking og kriminalitet kan være flytende. Men med kriminelle handlinger menes gjerne handlinger som medfører straffeansvar. Det har vært foretatt studier som søker å

påvise sammenhengen mellom kriminalitet og individers sosiale bakgrunn. Her i Norge har Bødal foretatt en slik undersøkelse av 100 ungdommer ved Berg arbeidsskole for unge lovbrytere (Bødal, 1962). Han nevner her farsfravær, enten ved dødsfall, skilsmisser eller fødsel utenom ekteskap, som noen av de karakteristika som skiller disse ungdommenes bakgrunn fra gjennomsnittet.

Fra en gruppe amerikanske studenter ble det skilt ut en gruppe der faren hadde vært på militærtjeneste minimum 1 år mens studentene var fra 1 til 4 år (Siegman, 1966). I den andre gruppen hadde faren ikke vært fraværende i det hele tatt. De to gruppene besto kun av studenter med foreldre som levde sammen. I en anonym besvarelse ble studentene bedt om å rapportere om, og i hvilken grad, de hadde deltatt i antisosial adferd som tyveri og ødeleggelse. Det viste seg at det var en signifikant sammenheng mellom farsfravær i 1 til 4 års-alderen og antisosial adferd. Siegman tolker dette som et utslag av kompensierende maskulin adferd forårsaket av usikker kjønnsidentitet.

I en undersøkelse av mannlige ungdomskriminelle ble det registrert at sannsynligheten for gjentatte forbrytelser var større i den gruppen hvor faren hadde forlatt hjemmet før gutten fylte 7 år enn i gruppen fra intakte hjem eller der faren forlot hjemmet etter at gutten fylte 7 år (Kelly & Baer, 1969). Undersøkelsen opererer med svært små undergrupper slik at det kan reises spørsmål om holdbarheten her.

Vi kan nok ha større tillit til resultatene i en engelsk undersøkelse av sammenhengen mellom ungdomskriminalitet og brutte hjem (Gibson, 1969). Dette var en longitudinell undersøkelse av 411 gutter. Alle ble rekruttert ved å velge ut hele klasser i noen primærskoler i et urbant arbeiderklasseområde. Sosiale handicap (herunder fattigdom), brutte hjem og ungdomskriminalitet ble registrert. "Brutte hjem" betydde i de fleste tilfellene farsfravær. Det viste seg å være en meget klar sammenheng mellom brutte hjem og ungdomskriminalitet. Denne sammenhengen var klarere blant de guttene som kom fra hjem uten (andre) sosiale handicap. I en annen longitudinell undersøkelse av gutter konkluderes det med at sammenhengen kriminalitet-farsfravær synes stort

sett å ha sammenheng med generell ustabilitet i brutte hjem, mer enn farsfravær i seg selv (McCord, McCord & Thurber, 1962).

På tross av at noen forskere ikke har funnet helt klare sammenhenger mellom farsfravær og svakheter i moralutviklingen og mellom farsfravær og kriminalitet, synes mange studier å vise en slik sammenheng. Dette er også i samsvar med en del av teoriene på området, og sammenhengene er også i tråd med hva vi skulle vente ut fra empiri om farsfravær og kjønnsidentitetsutvikling. Det faktum at forskningsresultatene ikke er helt entydige når det gjelder moralutvikling og kriminalitet kan tyde på at farsfravær kan virke negativt i noen sammenhenger, men at andre faktorer kan spille inn og moderere denne virkningen.

2.2.3 Kognitiv utvikling

Med kognitiv utvikling mener jeg her utviklingen av evnen til erkjennelse og til bearbeidelse av persipert materiale. Jeg betrakter mål på kreativitet, intelligens og skoleprestasjoner som mål på kognitiv utvikling. Spørsmålet her er om barn som vokser opp uten en farsfigur har en annen kognitiv utvikling enn barn som vokser opp med en farsfigur.

De teoriene vi har vært innom sier ikke noe spesielt om farens betydning for kognitiv utvikling. Intelligensforskningen tyder på at arvelige faktorer spiller en relativt stor rolle for individets intelligensnivå (Jersild, 1968, s. 18-21 og s. 489-490). Men det er klart at de arvelige faktorer spiller sammen med miljøfaktorene. Miljøfaktorene bestemmer individets intellektuelle utvikling innenfor de rammer arvefaktorene setter. Hvis vi ser bort i fra muligheten for at de arvelige disposisjoner kan være ulikt fordelt i de ulike sosiale lag, viser det seg at sosioøkonomisk status innebærer miljøpåvirkninger som slår klart ut både i målt intelligens og skoleprestasjoner. Norske undersøkelser har vist klar sammenheng mellom høy sosial status og gode skoleprestasjoner (Lindbekk, 1977, s. 107-111).

Årsakene til at barn som kommer fra øverste sosiale lag gjennomsnittlig skårer bedre på intelligenstester og har bedre skoleprestasjoner, vil jeg tro ligger i at foreldrene til disse barna har større ressurser. De har gjerne lang utdanning og en positiv holdning til skole og intellektuelle aktiviteter. De materielle ressurser setter få bindinger for barnas utfoldelse og vitebegjær. Alt dette bidrar til at barna får utvikle seg kognitivt. Barn fra lavere sosiale lag stiller oftest med et handicap på disse områdene. Når det gjelder barn som vokser opp uten en farsfigur er det trolig at noen av de samme handicap kan gjøre seg gjeldende: Med dagens kjønnsroller har mødre gjennomsnittlig lavere utdanning enn fedre og i noen tilfeller betyr farsfravær en lav materiell standard for familien. Med bare en omsorgsperson kan det også bli mindre tid og krefter til stimulering av barnet.

Når det gjelder kjønnsforskjeller innen det kognitive området har det vært en utbredt oppfatning at jenter gjør det best på det verbale området mens gutter gjør det best på det matematiske området. Det har vært hevdet at dette er medfødte forskjeller. En påvisning av at gutter som har opplevd farsfravær avviker fra det vanlige mønsteret og er relativt dyktigere på det verbale enn det matematiske området, skulle tilsi at denne kjønnsforskjellen er miljøbettinget.

Det er noen undersøkelser som tyder på at farsfravær virker til at gutter utvikler de verbale evner bedre enn de matematiske. En slik studie omfattet til sammen nesten 1.200 high-school og college-studenter, alle gutter (Carlsmith, 1974). En gruppe av disse hadde opplevd farsfravær under krigen. Ellers var studentene relativt homogene når det gjelder sosial bakgrunn. Studentene ble testet på verbale og matematiske ferdigheter. Resultatene viste at tidlig og langt farsfravær resulterte i relativt større dyktighet i verbale enn i matematiske områder. De som ikke hadde opplevd separasjon hadde relativt større matematikkferdigheter enn verbale ferdigheter. En gruppe av guttene hadde opplevd kortvarig farsfravær som opptrådte på et sent tidspunkt. I denne gruppen ble det registrert ekstremt høge

matematikkferdigheter.

Andre undersøkelser har undersøkt om farsfravær generelt fører til en svakere utvikling av intellektuelle evner og skoleprestasjoner. Webb gjennomførte en studie av 206 16-17 åringer fra brutte hjem (hovedsaklig farsfravær) og en like stor gruppe fra intakte hjem (Webb, 1971). Elevenes skoleprestasjoner ble registrert og det ble gjennomført forskjellige tester. På alle områder lå de fra intakte hjem best an. Men bare for guttenes del var denne forskjellen signifikant.

Herzog foretok en undersøkelse på Barbados der det blant annet ble kontrollert for sosioøkonomisk status og rase (Herzog, 1974). Her ble det ikke registrert noen klare negative virkninger om farsfravær. I en undersøkelse av 60 mannlige amerikanske studenter var 30 fra intakte familier og 30 fra familier med minimum 2 års farsfravær før gutten fylte 12 år (Jones, 1975). Heller ikke her kunne det påvises negative effekter på det intellektuelle området av farsfravær. Men de som kom fra familier hvor fraværet hadde oppstått på et sent tidspunkt skåret bedre både på verbale og matematiske tester enn de som hadde opplevd fravær tidlig og de som kom fra intakte familier.

Hillenbrand testet 126 gutter og jenter som alle hadde opplevd ulike grader av farsfravær (Hillenbrand, 1971). Det viste seg at for jentene var det en positiv korrelasjon mellom høy grad av fravær og lave skårer på noen matematiske områder. Hos guttene ble det registrert at førstefødte med farsfravær hadde høyere skårer enn gjennomsnittet på noen matematiske områder. For å illustrere de motstridende resultatene ytterligere kan det nevnes at Atkinson og Ogston i en studie av 70 gutter i alderen 8 til 16 år, ikke fant noen forskjeller i skoleprestasjoner i farsfraværgruppen og farsnærversgruppen (Atkinson & Ogston, 1974).

I et forsøk på å oppklare dette noe forvirrende bilde har Shinn sett på 54 forskjellige studier av sammenhengen farsfravær - kognitiv utvikling (Shinn, 1978). Hun fant at bare 28 av disse tilfredsstilte metodiske minimumskrav som kontroll av sosioøkonomisk status, ikke-klinisk utvalg

og bruk av kontrollgruppe. Av disse 28 undersøkelsene viste 16 skadelig effekt av farsfravær, 9 ga ingen signifikante utslag og 3 av undersøkelsen viste blandede positive og negative effekter, eller bare positive effekter.

Oversikten tyder ellers på at når årsaken til farsfravær er skilsmisse, slår dette mer negativt ut på barnas kognitive utvikling enn ved andre årsaker. Når det gjelder effekten av ulik lengde av fraværet er resultatene samlet sett motstridende. Resultatene er heller ikke entydige når vi sammenligner tidlig og sent inntrådt fravær, men de fleste undersøkelsene tyder på at tidlig oppstått fravær slår mest negativt ut. Shinn hevder at det ikke er holdepunkt for at gutter rammes hardere enn jenter ved farsfravær.

Radin trekker litt andre konklusjoner enn Shinn etter å ha studert undersøkelser på området (Radin, 1981, s. 380). Hun hevder at farsfravær er mindre skadelig for jenter enn for gutter, men at jentenes matematikkevner påvirkes negativt når fraværet oppstår før jentene fyller 9 år. Når det gjelder guttene mener hun at farsfravær før 5 års alderen er mest skadelig. Dette gjelder for alle typer farsfravær, utenom ved dødsfall.

2.2.4 Sosial tilpasning og mental helse

Det er relativt enkelt å sette objektive mål på fysisk helse. Muskelstyrke, oksygenopptak og blodtrykk kan gis tallverdier. Ved hjelp av kjemiske analyser og røntgenbilder setter legen en diagnose ved sykdom eller skader. Går vi over på spørsmålet om den psykiske helse, er både definisjoner og diagnoser mer problematiske. Den som blir definert som mentalt syk risikerer, i motsetning til den fysiske syke, ikke å bli tatt på alvor i noen sammenheng. Derfor blir definisjoner av mental helse og mental sykdom et ømtålig område.

I første omgang vil jeg slå fast at det er mest hensiktsmessig å betrakte menneskets psykiske helsetilstand som en skala som kan gå fra fullstendig sunnhet til alvorlig mental sykdom. Kaplan beskriver det psykisk sunne

eller veltilpassede mennesket som en person som opprettholder en balansert orientering til omgivelsene på tross av ytre påkjenninger (Kaplan, 1959, s. 4-5). Sigmund Freud framhever evnen til å yte og nyte som karakteristisk for det psykisk sunne individ (Freud, 1917, s. 374). Ut fra Freuds modell kan ubevisste konflikter stjele så mye psykisk energi at individet blir ute av stand til å yte og/eller nyte. Et aspekt ved mental helse er også at individet handler slik at det ikke hindrer andre å yte og/eller nyte. Her kommer den sosiale tilpasning inn.

Wilson knytter mental helse til rasjonalitet (Wilson, 1968, s. 30-32). Med rasjonalitet mener han det spesielle ved å være menneske: Bruke begreper eller språk, handle formålsrettet, i motsetning til impulsstyrt, og være i stand til å stå i et forhold til andre via kommunikasjon.

Teoriene i kapittel 1 legger ulik vekt på å forklare utvikling av mental sykdom. Den psykonalytiske teori springer direkte ut av behandlingen av mentale lidelser. Som nevnt tidligere spiller faren en viktig rolle i en normal løsning av Ødipus-komplekset og utviklingen av superego. Senere psykoanalytisk teori har lagt vekt på farens rolle i å "løsrive" barnet fra moren. Mangel på en farsfigur kan føre til en for sterk morsbinding som hos gutter kan resultere i kompensierende maskulinitet. Det er lett å tenke seg at hypermaskulin adferd kan gi utslag i interpersonlige konflikter og dårlig sosial tilpasning.

Mowrer har lagt vekt på at gutten imiterer faren og tilpasser seg adferd som er nødvendig for å gå inn i et normalt forhold til kvinner. Parsons har synspunkter sterkt i slekt med Freud. Bowlby synes å tillegge faren spesiell vekt når det gjelder utviklingen av mentale sykdomstegn som fobier.

Symptomene på dårlig mental helse kan deles i to hovedgrupper. Den første gruppen består av symptomer som først og fremst går ut over individet selv. Under denne gruppen finner vi angst, fobier og psykosomatiske lidelser. I den andre gruppen finner vi symptomer på manglende sosial tilpasning: Aggresjon og destruktiv adferd. Det ligger i sakens natur at de sistnevnte er lettest å registrere, og

individer med disse symptomene er blitt gjenstand for størst oppmerksomhet. Dette gjelder ikke minst i skolen.

I det følgende skal jeg redegjøre for en del undersøkelser hvor søkelyset rettes mot eventuelle sammenhenger farsfravær - sosial tilpasning og mental helse. I første omgang skal jeg se på undersøkelser knyttet til psykiatriske klienter.

Rutter gjennomførte foreldreintervju og samlet journaldata fra 739 barn som var innlagt på et sykehus for behandling av nevroser eller adferdsvansker (Rutter, 1966). En registrering av frekvensen av dødsfall hos foreldre til disse barna viste at antallet var mye høyere enn man ville ventet å finne ved et tilfeldig utvalg. Studier viste også at farens død har en sterkere sammenheng med gutters psykiske problemer enn jenters.

Ved Sheffield-universitetets avdeling for psykiatri ble det registrert at 103 av 494 pasienter hadde opplevd separasjon fra ett av foreldrene før de fylte 15 år (Gay & Tonge, 1967). Hos pasienter med psykisk betingete lidelser var det en større andel med foreldrefravær enn i pasientgruppen med organisk betingete (endogene) lidelser. Det ble også funnet at ulike årsaker til fravær korrelerte med ulike typer psykiske lidelser.

I en registrering av hjemmeforholdene til 1.767 barn ved psykiatriske klinikker i Philadelphia fant man at barn fra intakte hjem var signifikant underrepresentert (Tuckman & Regan, 1966). En 5 års studie av 1.696 amerikanske studenter viste at studenter som kom fra hjem hvor foreldrene var skilt eller der en av foreldrene var død, hadde relativt flere psykiaterkonsultasjoner enn andre studenter (Gregory, 1965).

I en intervjuundersøkelse om virkningen av sjømanns fravær ga både barna selv, fedrene og mødrene uttrykk for at fraværet hadde negative konsekvenser (Rosenfeld, Rosenstein & Raab, 1973). Adferdsproblemer, skoleproblemer, nervøsitet og depresjon ble hyppig nevnt som symptomer hos disse barna. Seplin sammenlignet barn fra familier hvor faren hadde vært fraværende (militærtjeneste) i barnets

første år med en gruppe der faren ikke hadde vært fraværende (Seplin, 1952). Det var dobbelt så mange med adferdsvansker i fraværgruppen som i kontrollgruppen. Dette var mest tydelig hos guttene.

Nordland studerte miljøbakgrunn til omkring 150 barn ved Statens spesialskoler for barn med adferdsvansker (Nordland, 1971). Det viste seg at en påfallende stor prosent av barna hadde liten eller ingen kontakt med en farsfigur. For mange var årsaken skilsmisse, hos andre dødsfall, og i en tredje gruppe var faren fraværende store deler av året på grunn av sitt yrke. Nordland hevder at det er et særlig handicap for jentene at faren mangler i det daglige miljø. Her viser hun til at nesten annenhver av de 18 fedrene til jentene i undersøkelsen enten er sjømann eller anleggsarbeider mens dette er tilfelle bare for hver femte far i guttegruppen.

I en amerikansk studie ble det registrert at tenåringsjenter som hadde opplevd farsfravær på grunn av skilsmisse eller dødsfall var mer engstelige, og var usikrere, i omgang med menn i alle aldre enn jenter fra intakte hjem (Hetherington, 1972). I en analyse av kjønnsforskjeller hos barna i den tidligere refererte norske undersøkelsen av 8-9 årige sjømannsbarn, viser det seg at jentene med farsfravær viste større grad av uavhengighet enn jentene i kontrollgruppen (Lynn & Sawrey, 1959). Guttene i sjømannsgruppen viste tegn på umodenhet og dårlig kamerattilpasning.

Baggett fant i sin undersøkelse av collegestudenter at gutter som hadde opplevd farsfravær på grunn av dødsfall hadde dårligere tilpasning enn de som kom fra intakte familier, men bedre enn de som kom fra familier hvor årsaken til farsfraværet var annet enn dødsfall (Baggett, 1967). Farsfravær korrelerte også positivt med dårligere tilpasning hos jentene, men her syntes ikke årsaken å være avgjørende.

Lavik har gjennomført en undersøkelse av mental helse hos elever i 9. klasse i Oslo og i et bygdeområde (Lavik, 1976). På grunnlag av intervju og spørreskjema som elevene fylte ut, samt opplysninger fra skolen, ble den mentale helse-tilstand vurdert hos de 382 elevene. Undersøkelsen viser

blant annet sammenhengen mellom mental helse og bosamvær med biologiske foreldre (s. 107-116). Fravær av en av foreldrene vil i de aller fleste tilfellene bety farsfravær. Lavik fant at ungdom som ikke bodde sammen med begge foreldre samlet sett hadde dårligere mental helse enn de som kom fra intakte familier. Skilsmisse synes å gi sterkere negative utslag enn dødsfall. Undersøkelsen tyder også på at gutter rammes hardere enn jenter. Ellers framhever Lavik at kombinasjonen brutt hjem og lav sosialgruppe, slår spesielt negativt ut.

I 7 av de 11 nevnte undersøkelsene er det skilt mellom virkninger av farsfravær på gutter og jenter. 3 av de 7 angir egentlig ikke om det er gutter eller jenter som rammes hardest. 3 av undersøkelsene tyder på at gutter rammes hardest mens en undersøkelse tyder på at jenter får størst problemer ved farsfravær. Biller har drøftet det faktum at undersøkelsene spriker når det gjelder hvilket kjønn som rammes hardest ved farsfravær (Biller, 1974, s. 115-116). Han hevder at de ulike resultatene kommer av at undersøkelsene måler forskjellige personlighetsdimensjoner. Biller mener at farsfravær har størst effekt på jentenes evne til å fungere i interpersonlige og heteroseksuelle forhold.

Når det gjelder årsakene til farsfravær er det i de undersøkelsene som skiller mellom ulike årsker en klar tendens til at skilsmisse slår mest negativt ut. Men også ved farsfravær av andre årsaker synes det å være en sammenheng. Ellers må vi anta at også på området sosial tilpassning og mental helse kan en rekke faktorer spille inn og moderere eller forsterke effektene av farsfravær.

2.2.5 Oppsummering

Vi startet med å se på virkningene av farsfravær på kjønnsutviklingen. Av særlig interesse her er utviklingen av kjønnsidentitet. På tross av en del metodiske problemer på dette området, synes det klart at farsfravær kan føre til at gutter får problemer i utviklingen av en positiv kjønns-

identitet. Denne usikkerheten kan føre til at gutter viser en hypermaskulin adferd. Undersøkelsene gir ikke grunnlag for å påstå at jentenes kjønnsidentitet påvirkes. Bildet er stort sett det samme når det gjelder sammenhengen mellom farsfravær - moralutvikling og kriminalitet. Vi kan anta at det er en nær sammenheng mellom problematisk kjønnsidentitetsutvikling, hypermaskulin adferd og kriminalitet.

På det kognitive området er resultatene motstridende. Men de fleste undersøkelser går i retning av at barn som har opplevd farsfravær har gjennomsnittlig lavere skårer på intelligenstagter og har dårligere skoleprestasjoner. En oversikt over undersøkelser av sosial tilpasning og mental helse viser at barn fra familier hvor faren er fraværende kommer dårligere ut enn barn fra intakte hjem. Det synes som om farsfravær har innvirkning på mange områder av personligheten. Dette er ikke overraskende. Mennesker er helheter og vi må anta at det er en nær sammenheng mellom de forskjellige områdene av personligheten. Eksempelvis vil en underliggende usikkerhet i kjønnsidentiteten som slår ut i kompensierende maskulinitet lett føre til adferd som bryter moralnormer. Dette kan igjen resultere i interpersonlige konflikter som i en skolesammenheng kan medføre svekkede prestasjoner.

Undersøkelsene gir ikke noe helt entydig svar på hvilket kjønn som rammes hardest av farsfravær. Dette synes å være avhengig av hvilke områder av personligheten man ser på. Men det er mitt inntrykk at guttene har negative utslag av farsfravær på flere områder enn jentene. På det kognitive området synes de to kjønn å rammes likt, farsfravær slår hovedsaklig ut på guttene i forbindelse med kjønnsidentitet og moralutvikling. På områdene mental helse og sosial tilpasning synes guttene å rammes hardest, men farsfravær virker også inn på jentenes utvikling her.

Mange undersøkelser tyder på at farsfravær er mest negativt når det oppstår tidlig i barnets liv. Men resultatene er ikke helt entydige. Når det gjelder årsaker til farsfravær tyder de fleste undersøkelser på at skilsmisse virker mer negativt på barna enn farens død.

Teoriene som ble referert i kapittel 1 ga ulike svar

på farens betydning for barns utvikling. Teoriene kunne ikke gi grunnlag for presise hypoteser som kunne testes av farsfraværsundersøkelsene. Det generelle inntrykk, ut fra farsfraværsundersøkelsene, er at faren har større betydning for barnas utvikling enn teoriene skulle tilsi.

Undersøkelsesresultatene lar seg lettest forene med psykoanalytisk teori og med Parsons rolleteori. På noen områder kan sosial læringsteori være en passende referanseramme.

2.3 Kritisk blick på farsfraværsundersøkelsene

I kapitlet om farsfravær og kognitiv utvikling ble det nevnt at Shinn fant at bare 28 av 54 undersøkelser på dette området tilfredstilte visse metodiske minimumskrav (Shinn, 1978). Noen farsfraværsundersøkelser har metodiske svakheter som gjør at vi må sette spørsmålstegn ved konklusjonene. Shinn satte blant annet som metodisk minimumskrav at forskeren(e) hadde gjort bruk av kontrollgruppe. Kontrollgruppen vil imidlertid i mange tilfeller kunne avvike fra farsfraværesgruppen på varibaler utenom fravær. Ved mange former for farsfravær kan det være slik at dette er hyppigere i de lavere sosiale lag. Vi vet at mange personlighetsvariabler kan ha sammenheng med plassering i den sosiale lagdeling slik at det er viktig å ha kontroll over denne variabelen. Registrering av sosioøkonomisk status kan imidlertid være spesielt problematisk i disse undersøkelsene da denne tradisjonelt har vært angitt ut fra farens utdannelse og yrke.

I noen undersøkelser brukes "farsfravær" som om dette skulle være en homogen, uavhengig variabel. Dette kan gi et for lite nyansert bilde. En del av de undersøkelsene som er referert tidligere skiller mellom ulike årsaker til fravær. Dette er viktig for å kunne få indikasjoner på hvorfor farsfravær kan virke negativt på barns oppvekst. Å registrere farsfravær som samlekategori kan dekke over vesentlige forskjeller mellom ulike typer fravær.

Det er også av teoretisk og praktisk interesse å

registrere alderen på barna ved fraværets start, og lengden på fraværet. I den grad dette er blitt gjort viser de fleste undersøkelsene at tidlig fravær gir de mest negative utslag.

Virkningene av farsfravær, de avhengige variabler i denne sammenheng, kan måles på ulike måter. Undersøkelser av virkningene av farsfravær har i flere tilfeller brukt lærervurderinger av barn. Santrock og Tracy har vist at personers "implisitte" personlighetsteori kan virke inn på vurdering av personer ved undersøkelser av variabler i tilknytning til familiebakgrunn (Santrock & Tracy, 1978). To grupper av lærere fikk i oppgave å vurdere en gutts personlighet og skoleadferd. De to gruppene så samme videofilm, men fikk ulike informasjoner om guttens familiebakgrunn. Den gruppen som ble fortalt at gutten kom fra et skilsmissehjem vurderte han mer negativt både når det gjaldt personlighetstrekk og skoleadferd enn den gruppen som ble fortalt at gutten kom fra et intakt hjem. Lignende mekanismer kan ha virket inn ved en del farsfraværsundersøkelser.

De forskningsresultatene jeg har referert til tidligere viser at det er en sammenheng mellom farsfravær og enkelte personlighetsvariabler. Undersøkelsene tyder på at farsfravær ikke har like stor betydning for alle variabler. Aldous og Kamiko undersøkte om farsfravær påvirker barns viten om generell kjønns-spesifikk adferd i USA og Japan (Aldous og Kamiko, 1972). Forskerne fant få eller ingen sammenhenger mellom farsfravær og viten om kjønnsroller hos barn i alderen 4 til 6 år i de to land. Denne undersøkelsen kan bidra til å nyansere bildet av farsfraværsvirkninger. Men det er langt fra dette til den konklusjon Cogswell og Sussman trekker av denne ene undersøkelsen (Cogswell & Sussman, 1972, s. 3): "The results of the Aldous and Kamiko study unsettle the popular assumption that both father and mother are necessary for effective child socialization". Dette viser at valget av avhengig variabel kan være avgjørende for hvilken konklusjon som trekkes. "Viten om kjønnsroller" er noe helt annet enn det som tidligere er blitt kalt kjønnsidentitet.

Weiss har forsøkt å peke på positive virkninger av at barn bor sammen med bare den ene av foreldrene (Weiss, 1979). I en intervjuundersøkelse av ungdommer og foreldre i USA tyder resultatene på at barn i en-foreldrefamilier, oftere enn i to-foreldrefamilier, tidlig får ansvar, plikter og innflytelse i familien. Dette blir vurdert som positivt. Men Weiss nevner også at denne oppvekstsituasjonen kan være vanskelig for yngre barn da mange behov må undertrykkes til fordel for å hjelpe til i hjemmet. Tiller er inne på det samme i den tidligere nevnte sjømannsundersøkelsen, sjømannsbarna hadde en tendens til å være pseudomodne (Tiller, 1958). Sjømannskonene hadde en tendens til å overbeskytte barna, samtidig som det ble krevd stor grad av "voksenhet". Dette er sannsynligvis årsaken til at sjømannsbarna var "voksne" på overflaten, men egentlig umodne.

Som en foreløpig oppsummering kan det slås fast at en del farsfraværsundersøkelser har metodiske svakheter av ulik art. Det er videre mulig å peke på undersøkelser som kan støtte en påstand om at farsfravær har positivt vurderte virkninger på barn. På tross av dette: En rekke metodisk velfunderte undersøkelser viser at farsfravær har sammenheng med et stort antall negativt vurderte trekk hos barn og ungdom. Det faktum at noen få personlighetsvariabler viser liten eller ingen sammenheng med farsfravær kan ikke svekke denne konklusjonen.

Sammenhengen mellom den uavhengige variabel farsfravær og den avhengige, virkningene av farsfravær, har vært påvist i svært mange undersøkelser. I kjølvannet av disse resultatene reiser nye spørsmål seg: Hvilke mekanismer er det som gjør at barn med liten eller ingen kontakt med en farsfigur har større sannsynlighet for å få problemer på enkelte områder enn de som har vokst opp med en farsfigur? Er det farsfraværet i seg selv som virker negativt, og er det andre faktorer som gjør at de negative virkningene av farsfravær oppheves eller svekkes?

Noen av de refererte teoriene i kapittel 1 kunne antyde, ved påpekningen av farens funksjoner i familien, hvordan farsfravær vil virke på barns oppvekstmiljø. Men teoriene er ikke utformet med tanke på farsfraværproblematikken

og vi må i stor grad ty til andre kilder for å få svar på våre spørsmål. Som nevnt har en del undersøkelser skilt mellom farsfravær av ulike årsaker. Resultatene tyder på at farsfravær ved skilsmisse er mest belastende for barna. Det kan være flere årsaker til dette. For det første vil det oftest ha vært mer eller mindre kraftige konflikter mellom foreldrene før skilsmissen. Dette kan skape et familiemiljø der barna i ung alder blir presentert for, og involvert i, opprivende konflikter de har problemer med å takle. Etter skilsmissen fortsetter ofte barnet å slite med lojalitetskonflikter. Kontakten med andre, utenom familien, kan bli redusert blant annet på grunn av at ekteparets venner og kjente "ikke vil ta parti". Særlig tidligere, i mindre grad i dag, var det sosialt stigmatiserende å være skilt. Dette ville også ramme barna. Skilsmissen kan også slå ut i dårligere materielle forhold.

Farsfravær ved dødsfall har mindre negative virkninger enn fravær ved skilsmisse. I en slik situasjon vil oftest moren gi barna et mer positivt bilde av faren enn ved skilsmisse. Videre unngås oftere problemet med at familie, venner og kjente trekker seg unna. På tross av dette: Dødsfallet betyr sorg, savn og tap. Barna mister en modell og identifikasjonsfigur og antallet voksne oppdragere i familien blir halvert.

Jeg har tidligere referert til undersøkelser av arbeidsfravær. Også denne form for fravær gir negative utslag, dette på tross av at arbeidsfravær er mindre dramatisk enn fravær ved skilsmisse og dødsfall. Mange av de tidligere nevnte negative faktorer er ikke til stede ved arbeidsfravær. Hvilke mekanismer skulle kunne virke negativt inn på barna i slik tilfeller? Det kan tenkes at i noen tilfeller er mannen fraværende mesteparten av tiden på grunn av ekteskapelige problemer. I så fall kunne det tenkes at disse konfliktene, like mye som fraværet var årsak til barns problemer. Det vil være vanskelig å registrere om menn er fraværende på grunn av ekteskapelige problemer. Jeg vil tro at i de aller fleste tilfeller skyldes arbeidsfraværet mangel på egnet arbeid på bostedet.

Arbeidsfravær kan være negativt for barna direkte ved

blant annet at guttene mister en mannlig modell. Disse direkte virkningene har jeg vært inne på tidligere. Teoriene i kapittel 1 er også relatert til disse direkte effektene. Men det er også grunn til å rette søkelyset mot de indirekte effektene av arbeidsfravær. Et viktig spørsmål er morens holdning til fraværet. Vi må vente at fraværet har ulike konsekvenser for barna avhengig av om moren godtar situasjonen og gjør det beste ut av den, eller om moren ser svært negativt på arbeidsfraværet. Disse holdningene kan påvirke barnas holdning til faren og det han står for.

Arbeidsfraværet vil, som ved andre former for farsfravær, påvirke morens livssituasjon. Det kan tenkes dette påvirker hennes måte å være på og hennes oppdragelsesmetoder. Grønseth fant i en intervjuundersøkelse at sjømannshustruer og "landhustruer" hadde stort sett samme oppfatninger av hvilke egenskaper det var viktigst å utvikle hos barn, men det var en tendens til at sjømannshustruer, oftere enn landhustruene, ønsket de kunne være strengere (Grønseth, 1961, s. 69).

Ut fra tidligere referert teori og empiri blir det av stor betydning i hvor stor grad moren og barna har kontakt med andre utenom familien. Feiring, Lewis og Weinraub hevder at de indirekte virkningene av farsfravær er av stor betydning (Feiring, Lewis & Weinraub, 1981, s. 180): "Many of the effects of father absence can be explained by the differences in the mother's behaviour toward her children as a result of lack of support, not necessarily the father's absence per se." Henry Biller understreker at farsfravær i seg selv ikke nødvendigvis har negative effekter på barn, slektninger eller andre i nærmiljøet kan fungere som fars-surrogater og modeller for gutter (Biller, 1981, s. 490 og s. 499). Helen Bee hevder lignende synspunkter (Bee, 1974, s. 370): "The feminizing effects of father absence on the boy can be mitigated if male figures are available to the child."

Undersøkelser fra sjømannsfamilier tyder på at disse familiene har mindre kontakt med andre utenom familien enn vanlig i andre familier. Rosenfelt, Rosenstein og Raab fant i sin undersøkelse at sjømannskonene begrenset sine aktivi-

teter utenom hjemmet mer enn andre kvinner (Rosenfeld, Rosenstein & Raab, 1973). Noen få økte imidlertid kontakten med andre familier under mannens fravær slik at bildet er ikke entydig. I Grønseths undersøkelse understreket sjømannshustruene sin sosiale bundethet og de ønsket oftere enn "landhustruene" å se mer til venninner og naboer (Grønseth, 1961, s. 69-72). Tiller fant at hustruene i Sjømannsgruppen hadde mindre sosial omgang enn kontrollgruppen (Tiller, 1958).

Disse undersøkelsene har ikke kontrollert om det er en overenstemmelse mellom mødres og barns sosiale kontakter. Men det er rimelig å tro at det er en slik overenstemmelse. Dette skulle bety at barn i sjømannsfamilier har mindre sosial kontakt utenom familien enn barn fra familier hvor faren er hjemme hver dag. Det ser altså ut til at sjømannsbarna, i stedet for å kompensere for farsfravær ved økt kontakt med andre voksne utenom familien, er mer depriverede for voksenkontakt utenom familien enn ordinære familier. Disse spørsmålene kommer jeg tilbake til i forbindelse med pendling som arbeidsfravær.

3. FARSROLLEN I ORDINÆRE FAMILIER

3.1 Innledning og begrepsdefinisjoner

I forrige kapittel forsøkte jeg å belyse farens betydning for barns utvikling ved å drøfte virkningene av ulike typer farsfravær. I dette kapitlet rettes søkelyset på utforming og utøvelse av farsrollen i det jeg har kalt ordinære familier. Med ordinære familier mener jeg her familier hvor faren er til stede og utøver sin farsrolle i samsvar med de ideelle normer for vedkommende samfunn. Hovedinteressen knytter seg til farsrollen i vårt land i dag, men en grov historisk og kryss-kulturell skisse er også av betydning for å få et perspektiv på saken.

Farsrollen kan grovt skisseres ved å angi den tid fedrene bruker på forskjellige aktiviteter med sine barn. Vi kan komme farsrollen nærmere inn på livet ved å spesifisere fedrenes aktiviteter og relasjoner til barna nærmere og se dette i forhold til morsrollen. Farsfraværsundersøkelsene gir en pekepinn på hvilke funksjoner som ivaretas av farsrollen ved å sammenligne barn og ungdom som er vokst opp med ulike grader av kontakt med en farsfigur. Teoriene i kapittel 1 beskriver farens funksjoner ut fra forskjellige modeller av menneskets og familiens konstitusjon og utvikling. En tredje måte å analysere farens funksjoner på er ved å beskrive hvordan farsrollen utøves, ut fra empiri på området, og forsøke å forklare hvordan farsrollen påvirkes av ulike faktorer.

Ulike aspekter av farsrollen kan beskrives ved begrepene sosialisering, oppdragelse og omsorg. Jeg definerer farsrollen som voksne, mannlige individers utøvelse av sosialiserings-, oppdragelses- og omsorgsfunksjoner overfor barn. Jeg vil definere sosialisering som en prosess der individet, gjennom samhandling med det sosiale miljø, blir et sosialt vesen og et medlem av samfunnet. Sosialiseringen defineres her som en toveis prosess som kan foregå over alt hvor individet er i kontakt med andre mennesker. Deler av sosialiseringssprosessen

kan være ukjent for de som deltar i den. Eksempelvis kan foreldre bidra til å sosialisere barn til uselvstendighet uten at det egentlig er intensjonen. Det ligger også i definisjonen at det ikke på forhånd er gitt hvilke personer som deltar i sosialiseringprosessen.

Grue-Sørensen har definert oppdragelse slik (Grue-Sørensen, 1974, s. 245):

Påvirkning af børn og unge til det formål at danne og præge dem på en bestemt måde, bibringe dem en vis opførelse, visse karaktertræk, en vis dyktighed, kundskaber, færdigheder, indstillinger og vurderinger, sindelag og livsholdning. Kort sagt alle de egenskaber, som anses for nødvendige og ønskelige for det liv, de skal leve.

Med noen presiseringer vil jeg slutte meg til denne definisjonen. For det første vil jeg understreke at med oppdragelse menes her målrettede handlinger fra voksne. I "Pedagogisk oppslagsbok" presiseres dette slik (Ness, 1974): "Oppdragelse formidles i vesentlig grad med relativt klar hensikt og bevisst aksjon fra den voksnes side, i hvert fall med tanke på å oppnå umiddelbare forandringer hos barna og med håp om varig virkning av spesifikk art." Jeg vil også avgrense oppdragelse til å gjelde påvirkning av barn og unge gitt av personer og institusjoner som har rett og plikt til en slik påvirkning. Hvilke personer og institusjoner dette er, vil variere fra samfunn til samfunn. Myhre sier om dette at ut fra en demokratisk oppfatning må familiens primat i oppdragelsen godkjennes, men at staten, særlig ved skolen også har et visst ansvar (Myhre, 1977, s. 291-297).

Omsorg vil jeg i denne sammenheng definere som ivaretagelse av funksjoner som bidrar til barns fysiske og psykiske utvikling. Begrepet favner videre enn oppdragelse i det omsorg kan ivaretas av personer og institusjoner som ikke formelt er gitt mandat å ivareta slike funksjoner. Videre omfatter omsorgsfunksjonene, i tillegg til de psykiske, de fysiske funksjoner: Å sørge for stell ved sykdom, riktig ernæring og beskyttelse overfor fysiske farer. Omsorgsbegrepet skiller seg fra sosialiseringsbegrepet ved at omsorgsfunksjonene går videre enn å bidra til at individet blir et sosialt vesen. Omsorg går på den totale ivaretagelse av barnets antatte behov.

Begrepene er ikke gjensidig utelukkende, de er nærmere

trinn på en skala. Oppdragelse omfatter et mindre område enn sosialisering og omsorg. Utøvelse av omsorg vil ofte, men ikke alltid, bety sosialisering. Sosialisering kan imøtekomme psykiske behov hos barnet og falle sammen med omsorg, men sosialisering kan også være i strid med de behov barnet har.

3.2 Farsrollen i historisk perspektiv

Ut fra en psykologisk synsvinkel har farsrollen ofte blitt betraktet som en uavhengig variabel uten at selve utformingen av farsrollen har vært tatt opp til drøfting. Med et historisk utgangspunkt er det mulig å relatere utformingen av farsrollen til utviklingen av samfunnets økonomi og samfunnets institusjoner over tid. En historisk innfallsvinkel kan bidra til å øke vår innsikt i hvilke krefter som har utformet farsrollen slik den er idag og synliggjøre hvilke krefter som bidrar til å beholde eller forandre denne.

Et problem ved den historiske tilnærmingen til området er det ytterst sparsomme kildematerialet. Laslett peker på at i det førindustrielle England på 15 og 1600-tallet utgjorde barn en adskillig større andel av befolkningen enn i dag (Laslett, 1971, s. 109-110). På tross av dette er kildene fra denne tiden forbausende tause når det gjelder barneomsorg og oppdragelse. Laslett nevner at vi vet svært lite om foreldrenes arbeidsfordeling når det gjaldt omsorg for barn og vi vet ingenting om hva barna foretok seg når de var ute og lekte. Kildefattigdommen gjør at rekonstruksjoner av fortiden på dette området må i relativt stor grad bygge på gjetninger og antagelser. Kildematerialet er naturlig nok spinklere, og antagelsene mer usikre, dess lengre bakover i tid man beveger seg.

Hvis vi med familie mener en relativt stabil sosial gruppering der voksne par eller slektninger har omsorg for barn, er det rimelig å anta at arten homo sapiens alltid har dannet familier. Mennesket er avhengig av omsorg fra voksne i lang tid etter fødselen. Dette gjaldt også for de første mennesker. Lynn hevder at biologiske faktorer bidro til en differensiering av kjønnsroller når det gjaldt omsorgen for barn (Lynn, 1974, s. 22-25). Behovet for å beskytte mot ytre farer kunne best

ivaretas av voksne menn, de har gjennomsnittlig større styrke, høyere energinivå og de er mer aggressive enn kvinner. Kvinnene ble også mindre mobile, ved graviditet og ved brystmating av barn. Dette bidro ytterligere til en spesialisering. I kampen for å overleve var det biologisk determinert at mennene fikk hovedansvaret for beskyttelse og jakt mens kvinnene tok hovedansvaret for barneomsorg og andre aktiviteter som kunne forenes med dette. Antropologiske studier av nyere tiders jakt- og samlesamfunn viser at en slik arbeidsinndeling er vanlig. Når det gjelder farens forhold til barna, viser antropologiske studier av samle- og jaktkulturer at faren (den biologiske eller den sosiale far) særlig er engasjert i oppdragelsen av sønner (Bloom-Fesbach, 1981). Fedrene overfører kunnskaper om jaktteknikken og religiøse ritualer til sønnene. I noen av disse kulturene deltar fedre i omsorgsfunksjoner som vasking og mating av småbarn.

Bloom-Fesbach hevder at kjønnsdifferensieringen innen familien ble større med innføringen av gårdsbruk og fast bosetting. Han refererer til forskningsresultater som viser at menns erfaringer i arbeidssituasjonen har en klar sammenheng med hvilke oppdragelsesverdier og teknikker som utøves hjemme. Jegerfolk får utløp for aggresjon i arbeidssituasjonen i større grad enn jordbrukeren. Fedre i jordbrukssamfunn har derfor en tendens til å være mer disiplinerte og dominerende i familien enn fedre i jegersamfunn. Arbeidssituasjonen gjør også at fedre i jeger- og samlersamfunn har mer tid til å ta seg av barna. Bloom-Fesbach understreker at dette er grove generaliseringer. Med innføringen av jordbruk og fast bosetting utviklet også ulikheten i fordeling av goder seg og samfunnene ble lagdelte. Innen de ulike sosiale lag kunne familiemønstre og farsroller variere noe. Her nevnes kun visse fellestrekk for noen tidsepoker og kulturer.

Mønsteret i den gamle hebraiske familie har påvirket familiestrukturen i den vestlige kultur via kristendommen. Hebreerne var fra omkring det tolvte århundre f. Kr. jordbrukere der et patriarkalsk familiestystem var enerådende. Familiefaren hadde stor autoritet og kvinnene var klart underordnet mannen. Faren hadde både instrumentale og ekspressive funksjoner og han var den ubestridte leder innen familien som

tok alle viktige avgjørelser. Forholdet til barna var hardt og kjølig. Barna ble hardt straffet. Faren skulle, som Det gamle testamentets gud, tukte de han elsket. Den praktiske barneoppdragelsen var like vel stort sett overlatt til moren.

Den gamle romerske familien var fram til omkring 200 f.Kr. preget av patriarkisme i likhet med den gamle hebreiske familie. Familiene var store og tett sammenknyttet. De dannet økonomiske, religiøse og utdanningsmessige enheter under ledelse av en "pater familias". Farens autoritet var nesten uten grenser så lenge landeiendommer var den eneste økonomiske basis. Etter krigene med Kartago strømmet mye rikdom til Roma. Dette brøt ned grensene til det strengt familiedominerte samfunn og skapte maktkilder uavhengig av landeiendom. Økonomiske krefter bidro til å skape nye verdinormer blant annet innen familielivet.

Barnemishandlingen nevnes spesielt av Bloom-Fesbach. Både i det gamle Roma og andre steder var fysisk, følelsesmessig og seksuell mishandling svært vanlig. Men i tiden fram mot den industrielle revolusjon utviklet det seg gradvis en mer barnevennlig ideologi i den vestlige kultur. Særlig i de høgere sosiale lag ble morskjærlighet et ideal. Men utviklingen gikk sent. I England ble barn solgt til irerne som slaver gjennom det tolvte århundre. Det var lenge vanlig å piske barn til blods som en straffemetode.

Laslett gir glimt fra engelsk familieliv på 1600-tallet (Laslett, 1971, s. 1-22). Han framhever at alle måtte underordne seg familiefaren. På denne tiden ble barna ofte sendt bort til andre som tjenere fra de var omkring 10 år. Holmsen beskriver familiefarens sterke autoritet i det gamle norske bondesamfunnet (Holmsen, 1977, s. 68-71).

Den industrielle revolusjon førte med seg store sosiale endringer (Bloom-Fesbach, 1981). Den utvidede, patriarkalske familien ble sjeldnere. Kjernefamilien med mor, far og barn ble gradvis det nye mønsteret. Det ble lagt større vekt på privatliv, romantisk kjærlighet og mer empati i barneoppdragelsen enn i det førindustrielle samfunn. Men med den nye fokuseringen av barns behov kom hovedvekten til å bli lagt på morsrollen. Den industrielle revolusjon betydde at fedrene var borte fra hjemmet for å arbeide en stor del av tiden. Utviklingen gikk i retning av at faren ble mindre involvert i

barneoppdragelse enn tidligere. Dette galdt særlig i de lavere sosiale lag. Arbeiderne måtte bruke så mye tid og krefter i sin arbeidssituasjon at det ble mødrene som i hovedsak tok seg av oppdragelsen.

Deltagelse i arbeid har vært en del av sosialiseringen for barn fra de eldste tider. I det gamle jordbrukssamfunnet var det praktisk og effektiv sosialisering at sønnene fulgte med i farens og andre menns arbeid mens døtrene deltok i mors og andre kvinners arbeid. Dette mønsteret ble ukritisk overført på det nye samfunnet (Bjøl, 1979, s. 156-157). Barn ble satt til helsefarlig arbeid i industri og gruver i store deler av Europa. I Norge arbeidet en hel del barn i tobakksfabrikker, på sagbruk og i fyrstikkfabrikker på slutten av 1800-tallet (Try, 1979, s. 338). Enkelte av barna var bare fem-seks år gamle. I gruvene på Røros arbeidet sju-åtte åringer ni timer i døgnet fra tidlig om våren til sent på høsten (Fuglum, 1978, s. 457). Først i 1890-årene kom det lovregler som innskrenket barnearbeidet i Norge.

Fram mot vår tid har sosialisering ved deltagelse i arbeid nesten helt forsvunnet i Norge. Skolen og andre institusjoner har tatt over sosialiseringsfunksjoner som tidligere var lagt til familien. Det vanlige mønsteret når det gjelder fordelingen av foreldres omsorg for barn har vært at mødrene har utført mesteparten av dette arbeidet. Også i vår tid synes normen for menn å være at forsørgerrollen er viktigere enn farsrollen, mens den motsatte norm synes å gjelde for kvinner. Jeg skal ta opp spørsmålet om fordelingen av omsorg for barn i dagens samfunn senere.

3.3 Kulturelle variasjoner i farsrollen

I den historiske tilnærmingen til farsrollen var hovedsiktet målet å gi noen glimt av farsrollens utforming i ulike tidsepoker. Den historiske oversikten viste til ulike kulturer over tid. Her vil jeg også komme inn på kulturelle variasjoner, men med fokus på farsrollen i ulike kulturer i nåtid eller nær fortid. Antropologiske, sosiologiske og psykologiske undersøkelser har

gitt viktige bidrag for å kunne sammenligne familiemønstre og farsroller i ulike kulturer.

I den historiske oversikten ble det pekt på noen særtrekk ved farsrollen i samle- og jaktkulturer. Konner har studert spesielt farsrollen hos !Kung San-folket i Botswana (Katz & Konner, 1981). !Kung San-folket er jegere og samlere med mye fritid. 60-80 % av maten består av vegetabiliske produkter samlet inn av kvinner. Resten av føden består av kjøtt skaffet tilveie av mennene. Monogami praktiseres vanligvis. Mødrene bærer småbarna omtrent halvparten av den tida de er våkne. Fedrene har tidsmessig god anledning til å ha kontakt med barna. De holder og kjæler med spebarna, men overlater alt stell til mødrene. Småbarn henvender seg mye til fedrene. Tidlig i ungdommen begynner guttene å følge fedre og onkler på jakt. Guttene læres opp ved at de observerer de voksnes handlingsmønstre. Først etter flere år med slik opplæring får guttene selv delta i jakt. Inntreden i de voksne menns verden skjer ellers gjennom at guttene må gå gjennom en del fysiske og psykiske prøvelser.

Katz og Konner har sammenlignet tilstedeværelsen av fedre i barns sosiale omgivelser i forskjellige kulturer. Det viser seg !Kung San-fedre er mer til stede i barns omgivelser enn fedre i vestlige kulturer. Undersøkelser både i London og flere steder i USA viser lavere grad av farstilstedeværelse enn hos !Kung San-folket i Botswana.

Katz og Konner har sammenlignet fysisk og emosjonell nærhet fedre-spebarn i 80 ikke-industrielle samfunn. Farsrollen synes å ha sammenheng med samfunns- og familieorganisering, og med økonomiske forhold. Resultatene viser på at faktorer som har sammenheng med stor grad av nærhet er: Monogame kjernefamilier, og samfunn hvor mødrene bidrar relativt mye med å skaffe til veie familiens ressurser.

I noen kulturer har farsrollen blitt forandret på kort tid som følge av raske økonomiske og politiske omveltninger. Ett eksempel på dette er Kina (Lynn, 1974, s. 33-36). Både direkte og politiske krefter, og mer indirekte følger av overgangen fra jordbrukssamfunn til industrisamfunn, bidrar til at gamle familietradisjoner oppgis. Den tradisjonelle familie i Kina var patriarkalsk. Barna skulle vise ærbødighet og lydighet overfor foreldrene, særlig overfor faren. Den eldste mann i familien

var familiens overhode som bestyrte alle inntekter, ledet seremonier og organiserte ekteskap. Noen tradisjonelle kinesiske familier hadde til og med nedskrevne familielover. Viktigheten av sønner for kinesiske fedre vises ved at hos storfolk ble sønnen i 4-års alderen flyttet over til farens del av huset. Tjenere fortsatte selve omsorgsarbeidet for barnet, men under farens kontroll. Forholdet mellom far og sønn var ellers preget av psykisk avstand. Fedrene brukte ofte harde straffer. Det var vanlig å slå som et ledd i oppdragelsen av sønnene. Bestefaren hadde stor myndighet når det gjaldt barnebarnas oppdragelse. Avstanden mellom fedre og sønner var størst i de høyere sosiale lag. Når det gjaldt døtrene hadde fedrene lite ansvar for disses oppdragelse. Mødrene tok seg av døtrenes oppdragelse.

I det moderne Kina forandres det gamle familiemønsteret raskt. Dette gjelder særlig i de urbane områdene. Den politiske ledelsen oppmuntrer til like rettigheter for kjønnene og avskaffelse av patriarkiet. Utdannelsen er overtatt av skolene som i andre industrialiserte land. Dermed mister fedrene innflytelse over barna. Industrialiseringen medfører også at faren er borte fra hjemmet på arbeid. Alt dette fører til at fedrene får mindre makt innen familiene. Forholdene i familiene preges nå mer av gjensidig ansvar.

Japan har i likhet med Kina sterke paternalistiske tradisjoner (Lynn, 1974, s. 36-38). Men til forskjell fra Kina har disse tradisjonene i stor grad overlevd industrialiseringen i Japan. Lynn peker på at den industrielle organiseringen i Japan har paternalistiske trekk. Dette kan bidra til at mønsteret i familiene også i dag er preget av stor farsautoritet. I samsvar med gamle tradisjoner vier mødrene alle sine krefter på barnet etter fødselen. Særlig i de midtre sosiale lag er det vanlig at fedrene reagerer på dette ved å ofre seg mer for firmaet, og bruker mer tid på å være sammen med andre. Det er ellers ikke vanlig at menn tilbringer mye av fritiden sammen med konene sine.

Kjønnsulikheten blant voksne gjenspeiles i barneoppdragelsen. Mødrene betrakter gutter som vanskeligere å ha med å gjøre enn jenter og tror at umiddelbar tilfredsstillelse av guttens behov er nødvendig for at han ikke skal bli ukontrollerbar. Jentene forventes å være tålmodige og være i stand til å

utsette sine ønsker og behov. Faren har ingen nær kontakt med barna. Lynn beskriver faren nærmest som en æret gjest i sitt eget hjem. Moren og barna utgjør den intime sirkel i familien mens farens liv er mer knyttet til firma og venner.

Patriarkalske familiemønstre er heller ikke ukjente i den vestlige kulturkrets. På landsbygda i Irland har det vanlige mønsteret vært at familiefaren har en nesten uinnskrenket autoritet (Arensberg & Kimball, 1968, s. 31-75). Arensberg og Kimball beskriver et jordbrukssamfunn der familien først og fremst er en produksjonsenhet. Arbeidsdelingen mellom kjønnene er meget klart definert. Opp til barna er omkring 7 år har mødre, og eventuelt andre kvinner i familien, all omsorg for barna. Fra barna er 6-7 år blir det et skille i sosialiseringen for gutter og jenter. Guttenes plass blir ikke lenger i huset med kvinnene. Det forventes at de nå gradvis skal delta i farens og andre menns aktiviteter. Men guttene deltar ikke for fullt i arbeidet før de er ferdige med skolen. Jentene sosialiseres ved å følge moren og andre kvinner i deres arbeid.

Oppdragelsen er streng. Faren står for disiplinen og det er ikke uvanlig med fysisk avstraffelse. Moren fungerer ofte som en buffer mellom faren og sønnen/sønnene slik at konfliktene dempes. Sønnene overtar etter hvert mer av arbeidet på garden, men faren beholder like vel all makt. Sønnen blir referert til som "boys" så lenge faren bestyrer garden. Det er faren som bestemmer hvem av sønnene som skal overta hans plass. Sønnene forblir vanligvis ugifte til overdragelsen av garden finner sted.

Lynn beskriver farsrollen i Tyskland like etter 2. verdenskrig (Lynn, 1974, s. 39-44). På denne tiden var det stor forskjell på farsrollen i Tyskland og i USA. Den tyske far hadde all makt innen familien og krevde ærefrykt både av kone og barn. Å vise empati og kjærlighet var betraktet som umandig og i strid med farsrollen. Men faren tilbrakte mye tid sammen med barna. Han fungerte som modell og veileder, og sørget for en streng disiplin.

I dag er det bare eventuelt rester igjen av dette mønsteret. I begynnelsen av 1960-årene ble tyske og amerikanske foreldre sammenlignet ved at ungdommer fylte ut et spørreskjema som gikk på foreldrenes adferd i ulike situasjoner (Devereux,

Bronfenbrenner & Suci, 1962). Ut fra denne undersøkelsen er tyske fedre adskillig mer aktive i direkte oppdragelse enn fedre i USA. Generelt rapporterte de amerikanske ungdommene om mindre aktiv oppdragelse enn de tyske, mindre kontroll og mindre oppmerksomhet.

Det synes som om industrialisering og urbanisering generelt bidrar til å svekke patriarkalske trekk i farsrollen. Men mønsteret i Japan viser at det ikke er noen absolutt automatikk her. Andre faktorer, blant annet historiske forhold, påvirker utformingen av farsrollen. Bare få steder har familiemønstre og farsroller blitt forsøkt forandret på en organisert måte. Kina er allerede nevnt.

I Russland var det før revolusjonen meget sterke patriarkalske trekk (Lynn, 1974, s. 45-50). De revolusjonære ledere satte seg som mål å likestille kvinner og menn. De to kjønn skulle begge delta i produksjonslivet og begge delta i omsorgen for barn. Ellers skulle statlige institusjoner overta mange av de tradisjonelle foreldreoppgavene. I praksis ble det slik at staten overtok noen av foreldrefunksjonene, skolevesenet og barnehagene er blant de institusjoner som bidro til dette. Men staten overtok ikke så mange oppgaver som det var planlagt. Når det gjelder farens autoritet i familien, er denne sterkt redusert. Men på tross av utjevningen er moren fortsatt viktigere enn faren i barneoppdragelsen (Bronfenbrenner, 1970, s. 53-54). Dette gjenspeiles både i objektive forhold og i litteratur om barneoppdragelse.

I israelske jordbrukskollektiv, kibbutzer, blir mye av omsorgen for barn ivaretatt på kollektiv basis (Lynn, 1974, s. 52-56). Men tiden foreldrene tilbringer sammen med barna sine ligger over det som har vist seg å være tilfelle ved undersøkelser av familier i USA. Farsrollen i kibbutzer er helt forskjellig fra den tradisjonelt patriarkalske jødiske. Undersøkelser tyder på at mødre og fedre i kibbutzene i stor grad har likeartede sosialiseringsfunksjoner.

Avslutningsvis må det nevnes at myndighetene både i Norge og Sverige har satt i verk forskjellige tiltak som skal stimulere til større likhet i yrkes- og familieroller. I hvor stor grad dette har påvirket farsrollen blir et empirisk spørsmål hvor tidsbruk til omsorg for barn er en viktig variabel.

3.4 Foreldres tidsbruk til omsorg for barn

Kvaliteten av et forhold mellom mennesker kan ikke leses direkte ut av tiden mennesker tilbringer sammen. Men det er en nødvendig, om ikke tilstrekkelig, forutsetning at mennesker tilbringer et visst minstemål av tid sammen for at et kvalitativt godt forhold skal oppstå og holdes vedlike. Farsfraværsundersøkelsene har vist at liten tilgjengelighet av en farsfigur kan ha negative konsekvenser. Det vil derfor være av interesse å se nærmere på hvor mye tid fedre og mødre bruker til omsorg for barn.

I en komparativ undersøkelse i 12 land, herunder USA, Peru, og land både i Øst- og Vest-Europa, ble menns og kvinners aktiviteter sammen med barn registrert (Stone, 1972). Det generelle mønsteret var, ved sammenligning av gifte mødre og fedre i arbeid utenfor hjemmet, at menn deltar mindre i aktiviteter med barna enn kvinner. Forskjellen var mest markert i USA og Vest-Europa, og gjør seg gjeldende både arbeidsdager og fridager.

I en case study av 58 ekteskap fra to småbyer i USA så Komarovsky nærmere på menns deltagelse i barneomsorg og husarbeid (Komarovsky, 1962). Gruppen besto av hvite protestanter født i USA. Ingen var over 40 år, det var minimum 1 barn i ekteskapet og de var alle arbeidere med relativt lite utdanning. Komarovsky fant ut at fedrene deltok svært lite i omsorg for barn. 31 % deltok aldri eller nesten aldri i vasking, mating og stell av småbarn. Deltagelsen var litt større når det gjaldt eldre barn.

I Storbritannia ble mødre til 16.000 barn spurt om i hvor stor grad fedrene tok ansvar for barna (Lambert & Hart, 1976). Da barna var 7 år svarte 59 % av mødrene at fedrene tok en like stor, eller større, del av ansvaret for barna enn mødrene. Da barna var 11 år var prosentandelen steget til 66. 10 % rapporterte at absolutt alt ansvar ble overlatt mødrene.

I Sverige fylte over 4.000 menn i alderen 28 til 60 år ut et spørreskjema som gikk på holdninger og handlinger med relevans for menns og kvinners roller i hjem og arbeidsliv (Hultåker & Trost, 1982). I overkant av 1/4 av fedrene var sammen med barna (hjemmeværende barn under 18 år) under 20 timer i uka. 14 % av fedrene hadde benyttet seg av retten

til å være hjemme når et barn var sykt. På spørsmål om hvem som oftest hadde ansvaret for å legge barna nevnnes samboer eller kone 3 ganger så ofte som mannen. Haavind rapporterer fra en norsk intervjuundersøkelse at på spørsmål om legging av barna ble det ofte svart at dette fordelte seg mellom mødre og fedre, men ved å spørre mer detaljert kom det fram at mødrene vanligvis står for legging av barna (Haavind, 1974).

Tidsnyttingsanalyser har vært foretatt i Norge. Fra undersøkelsen i 1971-72 kan det nevnes at 21 % av fedre med yngste barn 7 år og over hadde deltatt i omsorg for barn (SSB, 1977, s. 43). For kvinnene var prosentandelen 48. Når det gjelder de med yngste barn under 7 år, hadde 52 % av menn og 96 % av kvinner deltatt i noen form for omsorg av barn.

Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81 viser at det fortsatt er relativt stor forskjell på den tid fedre og mødre tilbringer sammen med barn. Forskjellen er størst når vi ser på ukedager utenom helger. Men selv når vi tar med helgene er det slik at gjennomsnittlig tid tilbrakt sammen med egne hjemmeværende barn under 19 år er på 4,8 timer for menn og 7,4 timer for kvinner (SSB, 1983).

Et interessant spørsmål er om farsrollen endres slik at fedre overtar mer av omsorgen for barn når mødrene har arbeid utenom hjemmet. Goode hevder at det er ingen ting som tyder på at mennene gjør mer av husarbeid og barneomsorg i familier hvor kona er i lønnet arbeid (Goode, 1982, s. 133-135). Men han tror at dette vil endre seg i nær framtid på grunn av at kvinnene har endret holdning og vil ha mer lik arbeidsfordeling. Cook fant ut at prosentandelen av gifte kvinner i arbeid utenfor hjemmet lå på 40-50 i USA, og de fleste land i Vest-Europa (Cook, 1979). Men i svært få tilfeller hjelper mannen til med husarbeid og omsorgsarbeid i større grad. Cook kunne registrere at utearbeidende kvinner særlig så avlastning med barneomsorg som et problem. Den store engelske undersøkelsen som gikk på fordelingen av omsorg for barn viste at mødres arbeid utenfor hjemmet ikke påvirket fordelingen av foreldreansvaret (Lambert & Hart, 1976).

3.5 Hvem gjør hva i forhold til barna?

Både den psykoanalytiske teori og Parsons rolleteori hevder at farens rolle i etableringen av superego, eller i tilegnelsen av samfunnets lover og regler, er av stor betydning. Både den historiske skissen og glimtene av farsrollen i ulike kulturer ga eksempler på farsroller der det disiplinierende element var fram-tredende. Her skal vi se nærmere på hva ulike undersøkelser kan si oss om fordelingen av ulike oppgaver innen omsorg, og særlig med tanke på oppdragelseshandlinger. På samme måte som ved redegjørelsen for foreldres tidsbruk til omsorg for barn fokuseres det her på forholdene i Norge og på land som i familiestruktur og på andre måter ligner Norge.

Zelditch hevder at moren er hovedkilden til emosjonell støtte for amerikanske middelklassebarn (Zelditch, 1956, s. 339). Undersøkelser synes å støtte påstanden, og gjøre den gjeldende for større områder. Barn fra USA og Storbritannia ble spurt om sine foreldres barneoppdragelse ved at de fylte ut et spørreskjema (Deveraux, Bronfenbrenner & Rodgers, 1969). Utvalgene var ikke landsrepresentative, men barna kom fra ulike miljøer og sosioøkonomiske grupper. Undersøkelsen bekreftet at mødrene var hovedkilden for emosjonell støtte. Men det var også mødrene som hovedsaklig sto for daglig disiplin og kontroll. Fedrene ga mer sjelden emosjonell støtte, men de fungerte som et slags stabiliserende element på det disiplinære område ved å stå for prinsipper, konsistens og autoritet.

Samme metode ble benyttet i en annen undersøkelse som ble gjennomført i USA og i Finland (Britton & Britton, 1971). Barna var 9- og 11-åringer bosatt i byer. Foreldrene hadde variert sosial status. Av resultatene som er av interesse her er at alle barna anså moren, mer enn faren, som kilde til forståelse og støtte. Alle barna så faren, oftere enn moren, som dominerende, straffende og angstvekkende. Omkring 70 % av barna så faren som sjefen i familien. I en svensk undersøkelse fant man at mødrene utøver fysisk straff oftere enn fedrene (Klackenberg-Larson, 1974). Hvis vi ser bort fra eventuelle nasjonale forskjeller kan dette synes å stå i strid med undersøkelsen fra USA og Finland. Men forklaringen kan ligge i at mødre utøver den daglige, lite harde, disiplinen (inkludert lettere former for

fysisk straff) mens faren griper inn sjeldnere, men hardere. Dermed oppfattes fedrene som mer straffende og mer angstvekkende.

Tidsnyttingsundersøkelsen i Norge fra 1971-72 deler omsorgsaktivitetene for barn opp i 5 grupper (SSB, 1977, s. 43). Når det gjelder familier hvor yngste barn er 7 år og over, deltar menn mer enn kvinner bare når det gjelder området "lek". Ellers kommer menn nær opp til kvinner på området "annet sosialt samvær" (med barn). Det synes som om norske fedre deltar svært lite i stell og hjelp til barn, hjelp med lekser og annet arbeid og høytlesing for barn. Hultåker og Trost fant at på spørsmål til svenske fedre om hvem av foreldrene som mest gikk ut for å leke med barna svarte 11 % at dette vanligvis var mannen, 18 % svarte at konen/samboer vanligvis gjorde dette. De resterende svarte like ofte (43 %) eller ingen av dem (28 %) (Hultåker & Trost, 1982).

Det faktum at foreldrene utfører forskjellige oppgaver vil medvirke til, via barnas identifikasjon med eget kjønn, at barna lærer "den riktige" kjønnsrolleadferd. Dette forsterkes også via andre alment kjente mekanismer, blant annet valg av leker. Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81 viste også at i alle aldersgrupper tilbringer fedre mer tid sammen med gutter enn med jenter (SSB, 1983).

Block fant hos 4 utvalg av foreldre i USA at særlig fedrene var opptatt av å differensiere oppdragelsen mellom gutter og jenter (Block, 1973). Hun registrerte at fedre var mest opptatt av at jenter blant annet skulle utvikle evnen til kommunikasjon og nærhet mens det hos guttene ble lagt vekt på ytelse, regelkonformitet og kontroll av følelser. I tråd med dette ble det i den refererte undersøkelsen i Storbritannia og USA funnet at gutter mottar mer press og disiplin enn jenter, mens jenter blir mer støttet og beskyttet enn gutter (Devereux, Bronfenbrenner & Rodgers, 1969).

Når det gjelder virkningene på familierollene ved at mødre arbeider utenfor hjemmet, har vi sett at dette ikke synes å påvirke fedres tidsbruk på omsorgsarbeid for barn i vesentlig grad. Når det gjelder muligheten for endringer i oppdragelsesmønstre som ikke oppfanges av tidsnyttingsundersøkelser er det vanskelig å uttale seg. En undersøkelse der oppdragelsesmønstrene i familier hvor mødre arbeider utenfor hjemmet sammen-

lignes med oppdragelsesmønstre hos ikke-utearbeidende konkluderer med at arbeidsstatus har liten eller ingen relasjon til oppdragelsesmønstre (Yarrow m.fl., 1974). Oppdragelsesmønstre hos mødrene var mest relatert til om de var frustrerte i sin nåværende rolle; enten den var hjemmeværende eller utearbeidende.

3.6 Årsaker til fedres svake engasjement i omsorg for barn

Utøvelsen av farsrollen synes å være adskillig mindre sentralt enn utøvelse av morsrollen i Norge og i land det er naturlig å sammenligne seg med. Jeg antar at det ikke finnes en enkelt årsak til dette forholdet. Årsakene antas videre å kunne finnes både på individ-gruppe- og samfunnsnivå, nær knyttet til kjønnsrollemønsteret forøvrig. Hindringene for en mer aktiv farsrolle kan ligge i manglende vilje i den grad dette dreier seg om bevisste valg av holdnings- og handlingsalternativer, eller hindringene kan ligge i manglende oppmerksomhet om egen rolle ved at omgivelsene trekker oppmerksomheten mot andre roller. Farsrollen kan også begrenses på grunn av menns egne sosialiseringserfaringer eller ved at omgivelsene setter krav som begrenser fedres muligheter i utøvelse av rollen.

Fedres svake engasjement overfor barn tilskrives ofte menns tilknytning til arbeidslivet. Rollen som familiens forsørger har overskygget de andre rollene. Green sier om faren (Green, 1976, s. 47): "Because he looms so large as a source of income, he has been allowed to loom so small as a person. Because he generally has been the provider, he has come to be looked on as nothing more." Kriteriene for en manns suksess har tradisjonelt vært fokusert om yrkesrollen. Dette kan føre til at mange fedre arbeider mer enn det som er forenlig med den enkeltes verdier. I mange tilfeller blir handlingsalternativene med hensyn til arbeidsmengde begrenset ved allerede foretatte økonomiske disposisjoner eller andre ytre omstendigheter. I den tidlige refererte undersøkelsen av Hultåker og Trost fikk mennene spørsmål om de arbeidet mye overtid (Hultåker & Trost, 1982). 7 % av mennene svarte at de arbeidet overtid veldig mye, 23 % svarte at de arbeidet overtid ganske mye. For mennenes samboere/koner var de tilsvarende tall 1 % og 7 %. Vekten på

forsørgerrollen understrekes også ved at svært få svenske fedre benytter seg av retten til å være hjemme når barn er syke.

I tidsnyttingsundersøkelsen i Norge 1971-72 viste det seg å være en klar sammenheng mellom fedres bruk av tid til arbeid og deltagelse i stell av småbarn (SSB, 1977, s. 42.43). I tillegg til selve arbeidstida og dens krav på tidsbruk kan arbeidet være så psykisk og/eller fysisk anstrengende at fedrene ikke har overskudd til farsrollen etter arbeidstid. Lange arbeidsreiser er heller ikke et ukjent fenomen. I noen tilfeller fører dette til arbeidspendling.

Komplementert til vekten på menns forsørgerrolle er vekten på kvinners morsrolle. Det forventes ofte at det er mødrene, ikke fedrene, som skal begrense sin arbeidsinnsats for å imøtekomme barnas behov. Haavind hevder at etter hvert som menn får lengre arbeidsreiser og blir pendlere, presses mødrene inn i en mer isolert og passivisert tilværelse med et stadig større ansvar for sosialiseringen av barna (Haavind, 1973, s. 91). Den såkalte morsideologien har bidratt til å begrense mødres deltagelse i yrkeslivet, og fedres deltagelse i omsorg for barn. Det har vært påstått at mødres deltagelse i yrkeslivet generelt er skadelig for barna. Green vil sette dette argumentet på hodet (Green, 1976, s. 69): "The over-working father, rather than the working mother, is one of our current social problems." Forskning på området har ikke kunnet påvise skadelige effekter på barna på grunn av at mødre har arbeid utenom hjemmet (Goode, 1982, s. 137).

Når det gjelder deltagelse i organisasjonsliv og politikk er det også en kjent sak at menn er mer aktive enn kvinner (Hallenstvedt & Moren, 1975, s. 336). Det er også slik at de menn som har størst medlemstilbøyelighet og er mest aktive er de i alderen 30 til 50 år. Særlig i nedre del av denne aldersgruppen finner vi mange menn som har hjemmeværende barn.

Manglende engasjement i omsorgen for barn fra fedres side på grunn av at yrkesliv og samfunnsliv krever for mye tid og krefter må ikke nødvendigvis ha sammenheng med at fedre har en bevisst motstand mot å engasjere seg mer i farsrollen. For mange kan det oppleves som en konflikt mellom ulike forventninger eller ulike verdier. Men hindringene kan også, helt eller delvis, ligge i bevisste holdninger hos både menn og kvinner. Dette har

sammenheng med troen på at menn og kvinner er biologisk determinert til forskjellige arbeidsoppgaver.

Goode tar opp dette spørsmålet og konkluderer med at de biologiske forskjellene i kapasitet eller talent er for små til å rettferdiggjøre ulik fordeling av oppgaver basert på kjønn, og at de biologiske forskjellene har for mye sammenheng med anatomi og fysiologi til å kunne forklare forskjeller i kjønnsrolletilskrivelser (Goode, 1982, s. 71-85). Han hevder at kjønnsrollene har samme funksjon som et kastevesen: Det blir enkelt å fordele oppgavene og man trenger ikke å teste det enkelte individs kvaliteter. Mange har pekt på at forskningen har bidratt til å fastholde et mønster der mødre har hovedansvaret for barna mens farsrollen er skjøvet ut i periferien. Jalmert peker på at den psykologiske forskningen lenge har konsentrert seg om å vise at kvinner er bedre skikket enn menn til å ha omsorg for barn (Jalmert, 1979, s. 31.72). Denne forskningen har, sier Jalmert, bygd på følgende hovedgrupper av verdistandpunkter: 1. Fordi kvinnen biologisk hører sammen med barnet, hører hun også sammen med det psykisk på en spesifikk måte. 2. Fordi kvinner alltid har hatt omsorg for barn, bør de fortsette å ha det. Jalmert kritiserer disse standpunkter, og peker på at en innflytelsesrik forsker som Bowlby har støttet sin forskning på begge de to nevnte verdistandpunktene.

Den tradisjonelle arbeidsfordelingen i hjem og samfunns- liv og mye av forskningen om barns sosialisering har støttet opp om at fedre ikke bør blande seg altfor mye bort i det som har med barna å gjøre. Fedre betrakter gjerne farsrollen som begrenset til å gripe inn med sin autoritet i disiplinære saker. Rita Liljestrøm har vist til at også mødres holdninger kan begrense farsrollen (Liljestrøm, 1979, s. 57). Det er noen mødre som vil ha monopol på "sine" småbarn. I Komarovskys undersøkelse viste det seg at bare 12 % av mødrene anså det som viktig at mannen deltok i stell av småbarn (Komarovsky, 1962).

Det er en flytende overgang mellom bevisste standpunkter og mer ubevisste personlighetstrekk som kan influere på hvordan menn forholder seg til farsrollen. Innlæringen av maskulin og feminin kjønnsrolleadferd starter tidlig. Fedres egne sosialiseringserfaringer vil påvirke utøvelse av farsrollen. Vi har sett at fedre i liten grad betraktes som kilde til emosjonell

støtte, og at fedre betraktes som straffende og angstprovoserende (Britton & Britton, 1971). Det er mulig at fedre har vært utsatt for mer maktbruk mens de selv var barn og at dette kan påvirke utøvelsen av farsrollen (Zusmann, 1978). Disiplinære teknikker synes å "gå i arv" slik at de som blir strengt oppdratt selv blir strenge oppdragere (Klackenberg-Larson, 1979). I forbindelse med farsfravørsundersøkelsene var jeg inne på det forhold at gutter som har liten eller ingen kontakt med en farsfigur ofte reagerer på en underliggende feminin kjønnsidentitet ved å opptre hypermaskulint. Ut fra dette er det naturlig å tro at en farsrolle som er preget av lite engasjement, ved at lite tid og krefter brukes i rollen, neppe bidrar til å oppdra barn som selv blir i stand til å utøve en aktiv farsrolle.

3.7 Er fedre betydningsløse for barns utvikling?

Familierådgiver Carl-Martin Borgen skrev i en kronikk i Dagbladet i 1960 (Borgen, 1960): "I familiens følelsesmessige struktur er mannen blitt en nesten unødvendig utvekst. Han står der nokså ensom og tafatt i familiens periferi og ser sine barn vokse opp uten egentlig å kjenne dem." Dette bildet av familien stemmer godt overens med de refererte studiene av fedres tidsbruk i farsrollen og begrensningene i oppdragelsesfunksjonene overfor barn.

Teoriene som ble referert i kapittel 1 ga noe forskjellig plass til fedre i barns oppvekstmiljø. Empirien har vist at fedre, av mange årsaker, er lite engasjert i omsorg for barn. Men det kan synes som om noen av de refererte teoriene, særlig attachmentteorien til Bowlby, har redusert farens betydning for barns utvikling mer enn det er empirisk dekning for. I USA ble det foretatt en meget grundig studie av personers fysiske og psykiske utvikling i to utvalg på i alt 450 individer (Block, 1971). Det ble samlet inn opplysninger om personene og deres familier over en periode på 30 år. I rapporten fra undersøkelsen skriver Block (s. 266): "Inspection of the set of typological findings indicates that the role of the father in guiding personality development is far more potent and decisive than generally has been assumed." Farsfravørsundersøkelsene har også vist at

den relativt perifere farsfiguren i ordinære familier er av en viss betydning for barns utvikling.

Selv om farsfraværsundersøkelsene har vist at relativt langvarig fravær kan ha negative virkninger på barns utvikling er det ikke med det gitt at fedre i ordinære familier engasjerer seg mindre med omsorg for barn enn det som er optimalt for barna. Men det er mange som bestemt hevder at fedre i ordinære familier har mindre kontakt med barna enn det som er ønskelig. Lynn betrakter således ikke farsfravær ved dødsfall eller ved skilsmisse som annet enn en ekstrem utgave av den "normale" familien der fedrene deltar relativt lite i omsorgen for barn (Lynn, 1974, s. 7). Erik Grønseth mener at i vår kultur er det slik at barn har for mye med sin mor og for lite med sin far å gjøre, - sett i forhold til hva som er ønskelig for barnas harmoniske og skapende sjelelige og sosiale utvikling (Grønseth, 1960). Han peker et annet sted på at selv i vanlige, "fullstendige" familier kan barna lett få en skjev utvikling på grunn av farens stadige fravær og minimale deltagelse i familiens og barnas anliggender (Grønseth, 1972, s. 82). Mohr og Fyrand Lundstøl peker på faren for at mødrene blir overbeskyttende og klamrende i forhold til sine barn på grunn av at morsideologien gir liten plass for en farsrolle (Mohr & Fyrand Lundstøl, 1973, s. 172).

Noen undersøkelser har forsøkt å belyse hvilke virkninger ulike grader av farstilgjengelighet og støtte har på barn. Biller og Reuter korrelerte mål på fedres emosjonelle støtte og mål på fedres tilgjengelighet (om de var mye til stede i hjemmet eller mye ute) med personlighetstilpasning på 172 gutter i alderen 18 til 25 år (Biller & Reuter, 1973). Alle kom fra midtsjiktet sosioøkonomisk, og ingen hadde opplevd farsfravær i familien. Resultatene viste at høy grad av tilgjengelighet og støtte korrelerte positivt med høy grad av sosial modenhet og personlig tilpasning. Undersøkelsen tydet på lite støttende fedre har negativ innflytelse på gutters personlige tilpasning. Ellers er det å bemerke at denne undersøkelsen, som andre undersøkelser av lignende type, ikke kan utelukke at årsak - virkningsforholdene er omvendte av det antatte, eller at interaksjon har forekommet. Det kan ikke utelukkes at barn som viser høy grad av sosial modenhet og personlig tilpasning øker sannsynligheten for at fedre oppholder seg mye i hjemmet og er

støttende. Men ut fra det som ellers er kjent antar jeg at årsaksretningen går andre vegen.

I en studie som bygde på etnografisk materiale fra 48 samfunn i forskjellige verdensdeler ble forskjellige mål på oppdragelse relatert til hyppighet av tyveri og personlig kriminalitet (Bacon, Child & Barry, 1963). Av resultatene er det i denne sammenhengen mest interessant at i samfunn der kontakten med faren gjennomgående er liten, er forbrytelser hyppigere enn i samfunn der fedrene er mer engasjerte i omsorgen for barn. Forfatterens teori er at liten kontakt med faren fører til at gutter får problemer med å identifisere seg med ham. Kjønnsideproblemene slår ut i kompensering maskulinitet og kriminalitet.

Den tidligere refererte undersøkelsen til Hoffman målte grad av identifikasjon ved å spørre gutter: "Which person do you admire or look up to the most?" (Hoffman, 1971). Det viste seg at liten grad av identifikasjon med fedre hadde sammenheng med mål på moralutvikling. Lav grad av identifikasjon hadde sammenheng med lav grad av moralutvikling. Lav identifikasjon med fedre hadde også sammenheng med høy grad av aggresjon. Undersøkelsen samsvarer godt med resultatene fra Bacon, Child og Barrys studie.

Konklusjonen på dette må bli at det under normale omstendigheter er slik at det har en positiv virkning på barn å ha tilgang til en farsfigur. Videre synes det klart at i gjennomsnittsfamilien i vår del av verden ville det vært fordelaktig om fedre overtok en større del av omsorgen for barn og utviklet et mer nært og støttende forhold til barna.

En oversikt over farsrollen over tid og i forskjellige kulturer viser at familiemønstre og farsrollen i høy grad har sammenheng med økonomiske forhold og med samfunnsorganisering. Jeg har pekt på at fedres reativt beskjedne engasjement i farsrollen har nær sammenheng med holdninger til kjønnsmessig arbeidsdeling. Farsrollen begrenses av menns sterke tilknytning til arbeidslivet. For noen grupper av befolkningen gjør denne begrensningen ut fra arbeidslivets krav seg mer gjeldende enn andre. En av disse gruppene er arbeidspendlerne og deres familier.

4. PENDLING

4.1 Pendling sett fra pendlerens side

4.1.1 Definisjoner og årsaker

Foreløpig lar jeg pendling stå for det fenomen at individer må dra relativt langt fra bosted til arbeidssted. Slike arbeidsvandring er ikke noe nytt fenomen (Try, 1979, s. 86-93). Try mener at pendlingen økte i omfang i Norge fra 1850 og utover. Men mange hadde også pendlet lenge før den tid. Sjøfarten og de sesongpregede fiskeriene betydde pendling. I innlandet var ofte handelsvirksomhet eller "å ta seg tjeneste" i andre bygder eller i byer sesongpregede aktiviteter som også må kalles pendling. Å dagpendle utenom egen by eller bygd var sjelden på grunn av den tids begrensede kommunikasjonsmuligheter.

100 år etter den perioden Try beskriver er heller ikke pendling noe sjeldent fenomen. Fortsatt er sjøfart og fiskeri pendlernæringer. Den sesongpregede pendlingen der folk drev jordbruk en del av året og reiste ut på fiske, i tjeneste eller på handel er avløst av helårspendling. I dag utgjør ansatte i industri, gruvedrift, skogbruk og, i enda større grad, ansatte i bygg og anlegg, hovedtyngden av pendlere (SSB, 1974, s. 126). I de siste årene har ansatte i oljeutvinning i Nordsjøen kommet til som en ny pendlergruppe. Særlig hvis vi ser på gifte pendlere med barn er det slik at hovedtyngden er menn. Ut fra registreringen i levekårsundersøkelsen 1980 var bare 1 % av kvinnelige lønnstagere i Norge pendlere som måtte overnatte utenom hjemmet (SSB, 1982, s. 67). Av mannlige lønnstagere er 7 % av disse pendlere. Dette tilsier at pendling vanligvis betyr farsfravær i barnefamilier. Men "pendlere" dekker en uensartet gruppe, der konsekvensene for barns oppvekstmiljø også kan variere.

Jeg vil definere pendling som det å krysse minst en kommunegrense ved å bevege seg mellom fast bosted og arbeids-

sted. Sjømannspondling betrakter jeg som en egen gruppe der fraværet er svært varierende, men ofte i lange perioder. Fiskere kan også skilles ut som en egen gruppe. Ofte er disse hjemme hver helg, men lange perioder av fravær og nærvær kan også forekomme. Dagpendlere er pendlere som bor så langt unna at de bruker fra en til flere timer mellom bosted og arbeidssted, men som overnatter på sitt faste bosted. Ukependlere bruker så lang tid at de må overnatte utenom sitt faste bosted, men er vanligvis hjemme hver helg (eventuelt på andre dager). Jeg vil her definere langtidspendlere som arbeidstagere utenom fiskere og sjøfolk med arbeidsforhold eller arbeidsreiser som gjør at de kommer hjem til fast bosted etter 2 ukers arbeidstid eller sjeldnere. Noen langtidspendlere skiller seg ut ved at de arbeider svært mange timer i arbeidsperioden slik at de får relativt lange hjemmeperioder. Dette gjelder særlig de som arbeider på plattformer i Nordsjøen, "oljependlere".

Pendlingen kan generelt sies å være forårsaket av manglende geografisk sammenfall av bosted og arbeidssted. Årsakene til pendling kan på den ene siden betraktes fra samfunnssiden. Denne innfallsvinkelen vil fokusere økonomiske og organisatoriske strukturer. Den andre innfallsvinkelen er å betrakte pendlingen sett ut fra det enkelte individs, og den enkelte families, situasjon. Innfallsvinkelen vil betone elementet av valg, eventuelt mangel på valg, for de enkelte. Jeg kommer tilbake til dette.

Ut fra en økonomisk/historisk tilnærming ligger årsakene til dagens pendlingsmønster i Norge hovedsaklig i den sterke vekten på strukturrasjonalisering etter 2. verdenskrig (Bull, 1979). Vekten på de umiddelbare økonomiske gevinster ved stor-drift førte til at private og offentlige virksomheter i stor grad ble konsentrert i større byer. Nedlegging av virksomheter i spredtbygde områder fikk en selvforsterkende effekt. Arbeidsplasser utenom større byer og tettsteder falt bort. Dette førte til at arbeidstakerne måtte flytte etter. Mange flyttet permanent. Men blant annet på grunn av at økningen i antall arbeidsplasser var raskere enn økningen i boligenheter, måtte mange pendle. Som Aanesland påpeker har ulempene eller kostnadene ved pendling, blant annet økt sykdomsfrekvens og familieproblemer, ikke blitt tatt med i beregningen ved bedriftslokaliseringer (Aanesland, 1980).

Betraktes pendlingen ut fra den enkeltes, eller familiens, situasjon kan pendling enten være et resultat av bitter nødvendighet, eller et resultat av bevisste valg mellom flere muligheter. I mange tilfeller har ikke pendleren hatt noe valg når det gjelder arbeidssted. Det har ikke vært noe arbeid å få på hjemstedet. I sin intervjuundersøkelse av 15 pendlerfamilier i Gudbrandsdalen har Else Moum registrert at særlig de eldre pendlerne i denne gruppen ble drevet ut i pendling av økonomisk nød (Moum, 1982, s. 57-59). Også hos de som kunne hatt et alternativ lokalt, veier det økonomiske ofte tungt. Lønningene ligger vanligvis høyere i sentrale strøk. I tillegg kan arbeidsplassene være tryggere der enn i mer perifere områder. I noen tilfeller kan pendlingen velges for å få et mer interessant arbeid enn det som eventuelt er mulig å få på hjemstedet. Tidligere valgt utdanning vil også være en viktig faktor i denne sammenheng.

For mange av de som pendler; særlig fiskere, sjøfolk, plattformarbeidere og bygg- og anleggsarbeidere med varierende arbeidssted, er det ikke noe alternativ at resten av familien flytter med til arbeidsstedet. For andre som pendler foreligger denne muligheten. Årsakene til at disse ikke flytter kan være flere. I startfasen av pendlingstilværelsen er de fleste innstilt på at dette vil bli en kortvarig ordning, slik at de senere får arbeid på bostedet (Leira, 1978). Men årene går, mulighetene for arbeid lokalt bedres ikke og pendlingen fortsetter. Familien trives på bostedet og vil lite gjerne flytte, med de miljøforandringer dette innebærer. Boligkostnadene spiller også inn sammen med vurdering av miljøet, en flytting til arbeidsstedet vil medføre høyere boustgifter, eller senket bostandard.

4.1.2 Utbredelse av pendling

Pendlerfrekvensen er ulikt fordelt på landsdelene (SSB, 1982, s. 67). Dagpendling forekommer oftest blant arbeidstakere bostatt i Oslo og Akershus, 10 % av alle arbeidstakerne bruker her 1 time eller mer for å reise mellom bolig og arbeidssted. For Østlandet ellers er tallet 3 % og for Agder og Rogaland 4 %. Ser vi på uke- og langtidspendlerne topper derimot Nord-Norge,

Agder og Rogaland. I disse områdene er 6 % av arbeidstakerne uke- eller langtidspendlere. Vestlandet og Østlandet utenom Oslo og Akershus ligger på 5 % her.

Utbredelsen av pendling er, naturlig nok, vanligst for yrkesaktive bosatt i spredtbygde strøk. Boforholdsundersøkelsen angir at 12 % av de yrkesaktive i spredtbygde strøk overnattet regelmessig/ofte hjemmefra i forbindelse med arbeidet (SSB, 1974, s. 126). Ut fra opplysninger fra Boforholdsundersøkelsen 1973 var 65 % av uke- og langtidspendlerne giftø (Iversen, 1977).

I det følgende vil jeg referere til utbredelsen, totalt og ut fra kjønns- og yrkesvariabler, i Oppland fylke på grunn av at jeg har foretatt den empiriske undersøkelsen der. Oppland er et innlandsfylke med vel 180.000 innbyggere der en relativt stor andel av befolkningen er bosatt i spredtbygde strøk (SSB, 1982, s. 7). 10-11.000 av de vel 66.000 arbeidstakerne i fylket kommer inn under pendlerkategorien (Veggeland, 1983). I spørsmålet om pendling og utøvelse av farsrollen er uke- og langtidspendlingen av størst interesse da dette representerer større grad av farsfravær enn dagpendling. Det er 2.812 menn som er uke- og langtidspendlere i Oppland. Veggeland har registrert at av de 50 % av pendlerne som arbeider utenfor Oppland fylke (det er i den gruppen hovedtyngden av uke- og langtidspendlere nå finnes) arbeider hele 38 % i Oslo, mens 7 % arbeider i Buskerud og Akershus. I gruppen av mannlige pendlere arbeidet 61 % innenfor industri eller bygg og anlegg. 12 % hadde transport og kommunikasjonsarbeid. (Dagpendlere er inkludert her.)

4.1.3 Pendlernes livssituasjon

Det å være pendler betyr å arbeide lengre unna hjemstedet enn det som er vanlig. Med dette følger mange belastningsfaktorer. Som tallene fra Oppland fylke viste, arbeider mange av pendlerne innenfor industri, bygg og anlegg. Andre steder pendler mange til arbeidsplassene i Nordsjøen. Dette viser at en stor del av pendlerne arbeider i yrker hvor den fysiske belastningen er relativt stor. En del av pendlerne arbeider i yrker hvor risikoen for ulykker er spesielt stor, eller hvor ulykker ofte har

dramatiske konsekvenser. Her kan nevnes fiske, sjøfart og mange av arbeidsplassene i Nordsjøen. Moum har særlig referert til helsefarlige forhold på anleggsvirksomhet (Moum, 1982, s. 102-111). Særlig pendlere som arbeider på anlegg bor oftest i enkle boligbrakker som neppe bidrar til høy trivsel. For andre pendlerkategorier som overnatter utenom hjemmet kan også boforholdene være lite trivselsfremmende. Dagpendlerne har ofte en slitsom reise til og fra arbeid hver dag. Uke- og langtidspendlerne belastes også ofte med slitsomme reiser slik at de kan mangle overskudd til barna i hjemmeperioden (Brock-Utne & Garbo, 1975, s. 96).

Selve fraværet fra bostedet kan føre til at pendleren mister kontakten med nærmiljøet rundt familien. Pendleren må konsentrere seg om hjemmet den korte tiden han er hjemme, og særlig må han ta seg av praktiske ting som reparasjoner og vedlikehold av bolig (Hofmaier & Karlsson, 1977, Solberg, 1983, s. 16-18, Solheim, 1983). Kona kan ikke make alle oppgavene alene, og de tradisjonelle kjønnsrollene avgjør hvilke oppgaver han tar seg av.

Ved beskrivelsen av pendlernes livssituasjon har jeg hittil trukket fram kun negative trekk. Dette betyr naturligvis ikke at alle pendlere har en tilværelse som er ensidig negativ. Som det har vært nevnt tidligere kan pendlingen være et bevist valg mellom flere mulige alternativer. Rapporten fra en konferanse der "oljependlere" og deres ektefeller deltok, viste at pendlerne ikke beskrev arbeidsmiljøet og skiftingen mellom arbeidsperiode og hjemmeperiode som ensidig negativ (Oljedirektoratet, 1982). Godt kameratskap ble nevnt som et positivt trekk ved plattformmiljøet. Men det kom også fram mange negative forhold ved pendlernes livssituasjon.

Hvis det er slik at pendlernes livssituasjon generelt er vanskeligere enn for ikke-pendlere skulle dette resultere i høyere sykkelighetsfrekvens blant pendlere enn blant den øvrige yrkesbefolkning. Det har vært foretatt en undersøkelse der spørsmålet om lange arbeidsreiser og langt fravær fra bosted har sammenheng med økt risiko for utvikling av psykiske lidelser (Sørensen, 1972). Sørensen konsentrerte seg om en gruppe pasienter fra en del pendlerkommuner omkring Oslo. En sammenligning av andelen av pendlere i den totale yrkesbefolkning

i disse kommunene med pendlerandelen i pasientmaterialet viste at pendlerandelen var høyere enn ved en jevn fordeling av sykkeligheten. Det viste seg at forskjellen var signifikant kun for de pendlere som bodde lengst unna arbeidsstedet. Hvis vi ser bort fra muligheten for selektiv rekruttering, slik at de som på forhånd er mest disponert for psykiske lidelser blir pendlere, viser undersøkelsen at pendling fører til økt risiko for psykiske lidelser.

Det er ikke vanskelig å tenke seg at fraværet ved pendling, og de belastningene pendlertilværelsen ellers medfører, kan sterkt redusere fedres evner og muligheter til å fungere optimalt i farsrollen. Eldar Johansen intervjuet 14 pendlerektepar fra Grue kommune i Hedmark (Johansen, 1976). Halvparten av disse ukependlerfedrene uttrykte at de følte det som et savn ikke å få delta i oppdragelsen av egne barn. I en intervjuundersøkelse av anleggsarbeidere som pendlet i Norge og Sverige uttrykte fedrene at det å være borte fra barna og ikke kunne følge deres utvikling var spesielt problematisk (Hofmaier & Karlsson, 1976, s. 148). For de som pendler til plattformer i Nordsjøen kan opplevelsen av forholdet til barna arte seg mer uproblematisk enn tilfellet er for andre. På den tidlige refererte ekteparkonferansen for oljependlere ble det nevnt at den lange hjemmeprosiden for denne pendlergruppen fører til at fedrene kom i kontakt med barna på en helt annen måte enn fedre i andre yrker (Oljedirektoretet, 1982, s. 22). I en undersøkelse av 23 oljependlerfamilier og 8 fiskerfamilier i Rogaland kom det også fram at en del foreldre mener at Nordsjøarbeid gir bedre anledning til kontakt med barna enn arbeid på land (Solberg, 1983, s. 18).

Pendleren kan være tvunget ut i pendling på grunn av manglende alternativer, eller økonomiske og/eller andre forhold lokker han ut i pendling. Livssituasjonen vil være ulik inne og mellom de ulike pendlergrupper. Men generelt tyder undersøkelsene på at det er mange negative trekk ved pendlertilværelsen.

4.2 Pendling sett hjemmefra

4.2.1 Situasjonen for pendlerkoner

Hittil har jeg hovedsaklig drøftet pendlingen sett fra pendlerens side; årsakene til at han pendler og hans livssituasjon. Pendlingen kan også betraktes hjemmefra. Det vil si å betrakte hvordan kone og barn tilpasser seg pendlersituasjonen. Her er interessen særlig rettet mot hvilke virkninger farsfravær ved pendling har for barns oppvekstmiljø. Rent teoretisk vil det være mulig å skille mellom de direkte virkninger av at fedre pendler og de mer indirekte virkninger. De direkte virkningene kan knyttes til svekket tilgang til en mannlig modell og mannlig identifikasjonsobjekt for gutter, og andre forhold som ble nevnt i forbindelse med teoriene i kapittel 1 og farsfraværsundersøkelsene i kapittel 2. De indirekte virkningene på barn som følge av at fedre pendler er de virkninger pendlingen eventuelt har på mødrenes situasjon. En endring i mødrenes situasjon vil i sin tur influere barn oppvekstmiljø. Pendlingen kan blant annet influere på mødres ansvars- og arbeidsområde, forholdet fritid - forpliktet tid, yrkesdeltagelse og sosial deltagelse ellers.

I "normale" familier i vår kulturkrets følger arbeids- og ansvarsfordelingen relativt skarpe kjønnsrollelinjer. Som påvist i forrige kapittel ytrer dette seg slik at menn hovedsaklig er forsørgere der farsrollen er av relativt begrenset omfang mens morsrollen ofte er dominerende hos gifte kvinner med barn. Pendling, og i særlig grad uke- og langtidspendling, vil bidra til å forsterke og "låse fast" dette mønsteret (Leira, 1978, s. 11). Leira intervjuet 20 koner til uke- og langtidspendlere bosatt på Sør-Vestlandet. Av intervjuene gikk det klart fram at pendlingen fører til at de tradisjonelle kvinneoppgavene sentrert omkring hjem og barn forsterkes. Pendlingen øker mødrenes binding til barneomsorgen og svekker mulighetene for å kunne ta seg lønnet arbeid. Moum hevder, på bakgrunn av intervjuer med pendlerfamilier i tettsteder i Gudbrandsdalen, at pendlerkonene opplever sosial trygghet i den tradisjonelle kvinnerollen (Moum, 1982, s. 99). Hun mener at kvinnene i bygdebyene finner seg bedre til rette i den tradisjonelle kvinnerollen enn kvinner i urbane sentra.

I flere undersøkelser er det registrert at pendlerkonene ofte synes eneansvaret for barneoppdragelsen og andre oppgaver er en belastning (Hofmaier & Karlsson, 1977, s. 145, Johansen, 1976, s. 100, Leira, 1978, s. 42). De synes at det i mange tilfeller er vanskelig å ta avgjørelser som gjelder blant annet barna og familiens økonomi uten å ha noen å rådføre seg med. Men i dette kan det også ligge en kilde til vekst og utvikling av selvstendighet og uavhengighet ut over den tradisjonelle kvinnerollen.

Pendlingen påvirker også forholdet mellom fritid og forpliktet tid. På den ene siden fører pendlingen til at særlig de som er mødre til småbarn kan bli mer bundet og får lite fritid. På den andre siden kan mannens fravær ved pendling føre til at kona kan disponere tiden friere. Kvinner i oljependlerfamilier rapporterer at i mannens hjemmeperiode føler de seg mer forpliktet til stadig å være til stede, servere kaffe og ordne med måltider til bestemte tider (Oljedirektoratet, 1982, s. 8-9, Solberg, 1983, s. 15). Generelt synes pendling å føre til at konene kan organisere dagen mer etter egne ønsker og behov.

Graden av mødrenes sosiale deltagelse kan ha konsekvenser for barnas sosialisering. I pendlerfamilier vil dette sannsynligvis være av større betydning enn i "normale" familier: Hvis det vanligvis er fedrene som "bringer samfunnet inn i familien" og nærmest er familiens utenriksminister, slik Parsons hevder, blir det av avgjørende betydning for barns sosialisering at mødrene i pendlerfamilier kan overta denne funksjonen. Den begrensede tilgangen til en farsfigur i pendlerfamilier tilsier også at det er av interesse om mødrene, via sin sosiale deltagelse, muliggjør at barna kommer i kontakt med andre voksne som kan fungere som modeller og identifikasjonsobjekter. Graden av pendlerkoners sosiale deltagelse vil også virke direkte inn på disses muligheter for hjelp og støtte. Når bare en foreldrepert er til stede, blir familien generelt mer sårbar og mindre selvtilstrekkelig (Solberg, 1983, s. 14). Sosial deltagelse i nærmiljøet vil lette mobilisering av støtte til barneomsorg og andre oppgaver når dette er nødvendig.

Den sosiale deltagelsen kan realiseres ved at pendlermødrene har lønnet arbeid utenfor hjemmet, ved deltagelse i

organiserte fritidsaktiviteter, eller ved mer uformell sosial kontakt. Når det gjelder pendlerkonens muligheter for deltagelse i lønnet arbeid utenfor hjemmet skriver Leira (Leira, 1978, s. 28): "For gifte kvinner, og spesielt i familier med barn, ligger det nær å anta at en forutsetning om pendling ville redusere deltaking i lønnsarbeid i enda større utstrekning enn det som ellers er vanlig." I utvalget til Leira var det ingen av de ti pendlerkonene med yngste barn under skolepliktig alder som hadde arbeid. 6 av de 10 pendlerkonene med større barn hadde deltidsjobb. Tall fra Boforholdsundersøkelsen i 1973 viser fordelingen av husmødres yrkesaktivitet der hovedinntektstakere var uke- og landtidspendlere (Iversen, 1977). 28 % av disse hadde lønnet arbeid, herav 10 % deltidsarbeid med under 30 timer pr. uke. Når det gjelder ønske om arbeid fordelte de 72 % hjemmeværende seg slik: 16 % ønsket arbeid, 28 % hadde ikke ønske om arbeid mens 28 % ikke hadde tatt standpunkt til om de ønsket arbeid. Moum registrerte ikke noe slikt ønske om lønnet yrkesdeltagelse i sitt utvalg (Moum, 1982, s. 96-100). I den grad dette var uttalt dreide det seg om ønske om arbeid 2-3 dager i uken. Men ønsket var ikke så sterkt at de hadde gjort noe reelt forsøk på å få arbeid. Moum sier videre at ønskene om jobb hos disse pendlerkonene uttrykker et behov for sosial tilhørighet med andre, ikke et ønske om å bli økonomisk uavhengig.

Moum legger vekt på at de pendlerkonene hun intervjuet var relativt fornøyde med sin tradisjonelle husmorrolle og hadde derfor ingen sterk motivasjon for arbeid. Andre har lagt vekt på de ekstra hindringene pendlerkonene møter hvis de ønsker arbeid: Gode barnepassordninger er vanskelig å få, eneansvaret for hus og hjem er tyngende og det kan i tillegg ofte være smått med arbeidsplasser (Solberg, 1983, s. 10).

Det foreligger få data på graden av, og tilfredsheten med, den sosiale deltagelsen utenom ved yrkesdeltagelse. Tiller fant i sin undersøkelse av sjømannsfamilier at sjømannskonene var mer isolerte enn tilfellet var i kontrollgruppen (Tiller, 1958). Moum registrerte at pendlerkonene var fornøyde med den sosiale kontakt i lokalsamfunn og nærmiljø (Moum, 1982, s. 131): "Pendlerkonene treffer hverandre på butikken. Det synes de er nok daglig kontakt. Noen av dem har en del kontakt på dagen

utenom dette, men om kveldene er de hjemme med barna."

Eldar Johansen fant en relativt lav grad av sosial deltagelse gjennom deltagelse i foreningsliv i sitt utvalg fra Grue kommune (Johansen, 1976, s. 102). Bare 2 av de 14 intervjuede ukependlerkonene deltok i en eller flere foreninger. Det problematiske her, som ved flere av de andre undersøkelsene på området, er at det mangler en kontrollgruppe å sammenligne med. Men flere av de som har vurdert pendlerkoners sosiale deltagelse konkluderer med at denne er relativt lav. På grunnlag av et materiale som omfatter 46 oljearbeiderfamilier fordelt på 3 lokalområder i Sør-Norge kommer Jorun Solheim til samme konklusjon (Solheim, 1983). Hun konstaterer at det generelt er en sterk grad av innkapsling og privatisering hos disse familiene, de avskjermer seg og trekker seg tilbake fra andre deler av samfunnslivet. Av disse pendlerkonene har omkring 1/3 krysset grensen mellom hjemmet, eller husholdsfæren, og det sosiale feltet utenom familien. Denne tredjedelen deltar i foreninger, på kurs eller er yrkesaktive mens 2/3 er hjemmeorienterte.

Mer interessant er det at dette skillet synes å ha en klar sammenheng med graden av tilpasning til pendlerkonetilværelsen. Sosial bundethet til hjem og familie ser ut til å være den dominerende negative faktor for kvinnenes tilpasning. En aktiv sosial deltagelse synes å kunne minske de belastninger pendlerkoner ellers opplever ved å ha eneansvar for barn og hjem. Den tidligere refererte undersøkelsen til Sørensen synes å bekrefte at pendling generelt er en belastningsfaktor for pendlerkoner (Sørensen, 1972). Det viste seg at koner til pendlere som pendlet relativt langt hadde en signifikant høyere innleggelsesfrekvens ved en psykiatrisk klinikk enn forventet ut fra gjennomsnitt i populasjonen.

Flere av de refererte undersøkelsene tyder på at pendling oppleves som en belastning også av pendlernes koner, men pendlingen kan også ha positive effekter. Noen av undersøkelsene har rettet søkelyset mot pendlerkonenes sosiale deltagelse. Det viser seg at denne er relativt lav, pendlerfamiliene har en tendens til å "kapsle seg inn" ser det ut til. Undersøkelsesmateriale her er imidlertid sparsomt og gir ikke grunnlag for bastante konklusjoner. Men i alle tilfeller vil pendlingen påvirke både mødres og fedres roller som foreldre i større eller

mindre grad. Dermed vil også pendlingen ha konsekvenser for barnas oppvekstmiljø.

4.2.2 Barneomsorg i pendlerfamilier

Den måte fedre er tilknyttet arbeidslivet på har ofte avgjørende innflytelse på familiens situasjon. Pendling er en måte fedre er tilknyttet arbeidslivet på. Som jeg har vist, har pendlingen konsekvenser for både faren som (vanligvis) pendler og for mødrene i pendlerfamilier. Dette vil i sin tur virke inn på utformingen av omsorgsbetingelsene, foreldrenes interaksjon med barnet og barnets opplevelser av sine omgivelser. Disse faktorene vil påvirke barnets utvikling. Både teori og empiri peker i retning av at farsfravær generelt kan ha negative virkninger på barn.

Rafael Goldin har, sammen med Per Olav Tiller, studert barns oppfatning av norske fedre slik dette kommer til uttrykk gjennom barnetegninger. Andersen har intervjuet Goldin om barnas oppfatning av pendling (Andersen, 1980):

Men barna fortalte hvor tragisk det egentlig er, så ødeleggende for et familieliv at far er så lite hjemme. Jeg viste svarene til flere politikere som ble meget overrasket, og mange av dem har fullstendig endret syn. De er enige med en gutt som skrev: Jeg synes det må være forbudt å være pendler i Norge.

Ellers er det klart at ikke alle typer pendling oppleves like negativt av barna, eller har like negative konsekvenser. Oljependling med lange friperioder i land synes å ha visse fordeler når det gjelder kontakten fedre-barn (Oljedirektoratet, 1982, Solberg, 1983). Den tradisjonelle uke- og langtidspendlingen med bare korte hjemmeperioder for fedrene er nok mer belastende. Her blir kontakten fedre-barn mindre og fedrene får ikke anledning til å følge barna i dagliglivet.

Av de 14 ukependlerekteparene Eldar Johansen intervjuet ga 10 av fedrene uttrykk for at forholdet til barna var preget av overfladiskhet (Johansen, 1976). Bare 4 av fedrene karakteriserte kontakten med barna som god og halvparten av utvalget kunne fortelle at barna tidlig i barndommen ikke kjente igjen fedrene sine når de kom hjem i helgene. 12 av de 14 ekteparene

mente at pendlingen hadde negative konsekvenser for barna. Flere av mødrene i Leiras utvalg var også bekymret over at pendlingsfraværet førte til liten kontakt fedre-barn (Leira, 1978, s. 44). I pendlerfamiliene vil omsorgen i enda større grad enn i ordinære familier være preget av at mødrene har hovedansvaret. Sosialiseringen av barna vil preges av liten tilgang til far og utstrakt tilgang til mor. Kjønnrollelæringen i disse familiene vil bli dominert av at far/menn arbeider utenfor hjemmet og tjener penger mens mor/kvinner er hjemme, utfører husarbeid og omsorgsarbeid.

En relativt lav yrkesdeltagelse hos pendlerkonene kan også ha konsekvenser for hvilke holdninger mødrene overfører til barna når det gjelder utdanning og arbeidsliv. Tiller registrerte en viss forskjell i holdningene til en gruppe sjømannskoner og en kontrollgruppe (Tiller, 1958). Generelt er det slik i våre vestlige industrisamfunn at barna har liten kjennskap til hva som foregår i yrkeslivet. Dette bidrar til å vanskeliggjøre overgangen til de voksnes verden (Bronfenbrenner, 1974, s. 57, Magnussen, 1982). I pendlerfamilien kan det bli slik at mor, som har den daglige kontakt med barna, ikke kan formidle informasjon og verdier som er viktige for barnas framtidige yrkesdeltagelse fordi hun selv ikke deltar i yrkeslivet. Faren har begrenset anledning til å "bringe samfunnet inn i familien": Tiden sammen med familien er begrenset, og i mange tilfeller vil belastningene ved pendlerlivet redusere overskuddet til en aktiv oppdragelse på disse områdene. Sosialiseringen til de voksnes liv utenfor hjemmesfæren via foreldrene kan derfor bli mer sparsom for barn i pendlerfamilier enn for barn i ordinære familier. Som nevnt tidligere har pendlingen også den virkning at det gir mindre mulighet for foreldrene til å delta i samfunnslivet ellers: Faren er i hjemmemiljøet bare i korte perioder, mødrene kan føle at ansvaret for barna og manglende barnepassordninger tilsier at de ikke kan delta aktivt i foreninger, kurs og lignende. Dette bidrar ytterligere til å avskjerme og isolere pendlerfamilien fra samfunnslivet.

I flere undersøkelser har det kommet fram at mødrene i pendlerfamilier føler at hovedansvaret for oppdragelsen og omsorgen for barna ellers ligger hos dem og at dette ansvaret kan være tungt å bære (Johansen, 1976, s. 100, Leira, 1978, s. 42,

Moum, 1982, s. 100, Solberg, 1983, s. 16). Mødrenes opptatt-
het av dette ansvaret kan føre til at forholdet mor-barn blir
klamrende. Det vil si at mødre "overdriver" sin morsrolle
på en slik måte at barna får liten anledning til å møte utford-
ringer og stå på egne ben. Biller har således registrert at
mødre ofte overbeskytter barna, særlig når farsfraværet oppstår
tidlig (Biller, 1974, s. 90). Biller sier videre at ved sent
oppstått fravær (når barna er eldre), forventes det ofte at
gutter overtar mye av farens rolle. Tiller fant at guttene i
sjømannsfamilier hadde en tendens til å utføre mer "voksne"
oppgaver enn guttene i kontrollgruppen, men at sjømannsguttene
like vel var mer umodne (Tiller, 1958). Disse funnene sam-
svarer med Billers karakteristikk av sosialiseringen i fars-
fraværsfamilier.

Liten tilgang til farsfigurer, og et klamrende forhold
mødre-barn, kan medføre visse problemer når det gjelder barnas
identifikasjonsobjekter og modeller. Dette vil spesielt gjøre
seg gjeldende for gutter. Flere av de refererte teoriene i
kapittel 1 og empirien omkring farsfravær gir grunn til en slik
påstand. Jeg antar at pendling som farsfravær ikke er noe unn-
tak her, kanskje med et forbehold for de pendlere som har lange
hjemmeperioder.

Fedrene i pendlerfamilier synes å være opptatt av å ta seg
av barna i hjemmeperiodene, men den begrensede tiden og de
belastninger som pendlertilværelsen fører med seg setter like-
vel grenser for utøvelsen av farsrollen (Leira, 1978, s. 44,
Solberg, 1983, s. 20). Det blir derfor et viktig spørsmål i
hvor stor grad barna i pendlerfamiliene har tilgang til alter-
native modeller, personer som kan kompensere for at faren ikke
er til stede i det daglige miljø. Slike støttepersoner vil også
være av stor betydning for hvordan mødre i pendlerfamilier
vil oppleve pendlingsforholdet og dermed ha betydning for ut-
øvelsen av morsrollen (Leira, 1978, s. 46, Oljedirektoratet,
1982, s. 10-11). Spørsmålet om støttepersoner og kontakten med
personer utenom pendlerfamilien peker fram mot betydning av det
sosiale nettverk i omsorgen for barn.

5. SOSIALE NETTVERK OG OPPVEKSTMILJØ

5.1 Sosiale nettverk, definisjoner og begreper

Et nettverk betegner et mønster av forbindelseslinjer mellom flere punkter. I et sosialt nettverk består punktene i mønsteret av personer og forbindelseslinjene er relasjoner oppstått gjennom samhandling. En beskrivelse av sosiale nettverk søker å gjengi reelle, i motsetning til formelle, forhold mellom mennesker. Jeg betrakter det sosiale nettverket som en viktig faktor når det gjelder hvordan pendling og andre typer farsfravær vil virke inn på barns oppvekstmiljø. En del begreper fra nettverksterminologien vil i denne sammenheng være nyttige for å kunne beskrive barns sosiale omgivelser.

Det er to hovedmåter å beskrive sosiale nettverk på (Karlsen, 1980). Den ene muligheten er å velge ut et begrenset geografisk område og kartlegge det totale nettverk, det vil si alle relasjoner mellom menneskene i området. Det er først og fremst sosiologer og antropologer som har benyttet denne måten. En annen mulighet er å ta utgangspunkt i en bestemt forankringsperson og beskrive hvilke personer forankringspersonen har relasjoner til og videre hvordan relasjonene mellom forankringspersonens kontakter er. Klinikere har brukt denne framgangsmåten der man får fram et personorientert, eller personlig, nettverk for ett eller flere individer.

For mitt formål her finner jeg det mest fruktbart å konsentrere meg om personorienterte nettverk. Jeg vil også begrense meg til kun å studere de personer forankringspersonen har direkte kontakt med, ikke venner av venner eller sekundære nettverkssoner (Boissevain, 1974, s. 24-28). Videre vil jeg begrense det personlige nettverket til kun å gjelde forholdet mellom forankringspersonen og dennes kontakter og venner. Jeg vil således ikke se på forholdet mellom forankringspersonens venner. Hvis et barn oppgir at han har en relasjon til en onkel og en nabo ser jeg ikke her på relasjonen mellom onkelen og naboen.

Mitchell har nevnt måter å karakterisere nettverk på (Mitchell, 1969, s. 1-50). Jeg skal nevne de begrepene som er mest aktuelle her ut fra en interesse for deler av personlige nettverk. Størrelsen eller omfanget ("range") av personens nettverk kan angis på flere måter. En relativt enkel måte er å telle opp antallet individer forankringspersonen har en eller annen form for relasjon til. Wheeldon kombinerer dette med å se på antall mennesker som ikke tilhører samme sosioøkonomiske gruppe som individet selv (Wheeldon, 1969, s. 133). Det er også mulig å dele opp i alders-, kjønns- og slektskapskategorier. Slik kan man få et mål på den sosiale heterogenitet i forankringspersonens kontakter.

Et annet trekk er graden av kontaktbarhet (Mitchell, 1969, s. 1-50). Fysisk boavstand og andre forhold avgjør i hvor stor grad forankringspersonen har mulighet for kontakt med andre. I forbindelse med pendling er dette særlig aktuelt. For barna i pendlerfamilien er kontaktbarheten til fedre mindre enn i ordinære familier. Kontaktbarheten kan ofte ha nær sammenheng med frekvensen av kontakt.

Relasjonene mellom individer varierer i funksjoner eller innhold. Vennsksrelasjoner, hjelperelasjoner og kontrollrelasjoner er noen av betegnelsene som kan brukes på innhold. Innholdet i relasjonen er også avgjørende for intensiteten. Retning eller rettethet er en nettverksvariabel med nær tilknytning til innholdet i relasjonen. Forankringspersonen kan eksempelvis kun ta i mot hjelp, eller forholdet kan være gjensidig ved at begge gir noe. Kunnskap, normer og støtte kan gå bare fra A til B, bare fra B til A, eller begge veier.

Kontakten mellom forankringsperson og en person i hans nettverk kan være preget av en aktivitetstype eller av flere. Mitchell kaller en relasjon for unipleks når forholdet er preget av at forankringsperson og nettverksperson møtes bare i en type sammenheng, eller at innholdet i relasjonen er av bare en type. Motstykket til den uniplekse relasjon er den multiplekse. Her er relasjonen preget av at forankringsperson og nettverksmedlem møtes i flere roller i ulike sammenhenger, og ved ulike typer aktiviteter. Mitchell drar parallellen til kommunikasjon med flere alternative kommunikasjonskanaler når det gjelder effektene på sosial adferd: I et multiplekst forhold der personer

møtes i mange sammenhenger er det ikke så lett å trekke seg ut fullstendig som når det gjelder et uniplexst forhold. Kapferer hevder at et multiplexst forhold er sterkere enn et uniplexst i den forstand at et individ er i stand til å utøve sterkere innflytelse i et multiplexst forhold (Kapferer, 1969, s. 213). Boissevain mener, som en viktig hypotese, at multiplexse forhold er mer intime (i betydningen vennlige og konfidensielle) enn uniplexse forhold (Boissevain, 1974, s. 32).

Registrering av nettverkskarakteristika kan ha flere formål. Nettverk kan betraktes som en egenskap ved et avgrenset geografisk område og brukes som en indikator på områdets miljø (Tiller, 1980). Her blir de personlige nettverk betraktet som avhengig variabel og endringer i storsamfunnets næringsstruktur som uavhengig variabel. Nettverksanalyser kan også brukes i terapeutisk sammenheng (Karlsen, 1980). Min hensikt er å bruke nettverksanalyse til å studere hvordan pendlingsfravær i familien påvirker barns, og delvis mødres, personlige nettverk.

5.2 Betydningen av sosiale nettverk generelt

Mye tyder på at arten av individers sosiale nettverk har stor betydning. Ofte blir det hevdet at industrisamfunnets kjernefamilier er isolerte og at individet i det gamle bondesamfunnet ble trygt støttet av familie, slækt og nettverket ellers. Karlsen hevder at den isolerte kjernefamilien i industrisamfunnet er en myte, hjelp og assistanse mottas i relativt stor grad fra naboer, venner og slektinger (Karlsen, 1980). Andre hevder at den sosiale isolasjon er økende (Finset, 1981, Fossum, Retterstøl & Sund, 1972, s. 7-9).

Uansett om de sosiale nettverk i dagens samfunn er like levende som i tidligere tid eller om de er i ferd med å visne bort, er det klart at mennesker som har tilhørighet i et støttende og positivt sosialt nettverk står bedre rustet til å møte livets vanskeligheter enn de som ikke har en slik tilhørighet. Dette gjelder for barn, ungdom, voksne og eldre. Det sosiale nettverk kan bidra til å fylle både materielle og emosjonelle behov. Levekårsundersøkelsen viser til at etablerte nettverk

er av betydning for at den enkelte skal kunne forbedre sin økonomiske situasjon (Norges offentlige utredninger, 1976, s. 122-123).

Mangel på trivsel og velvære har ofte sammenheng med mangel på et sosialt nettverk (Fossum, Rettestøl & Sund, 1972). Flere har også pekt på at det er en sammenheng mellom liten involvering i sosiale nettverk og utvikling av mentale lidelser (Finset, 1980, Henderson, 1980, Retterstøl, 1975, s. 46-53). Det er rimelig å anta at årsaksretningene her kan gå begge veger og være gjensidig forsterkende. Den såkalte nettverksterapi tar hensyn til at sosiale nettverk kan virke støttende for enkeltindivider med problemer. Men det er også klart at nettverk kan fungere negativt ved å skape og opprettholde utilfredsstillende eller patologiske tilstander sett fra individets eller fra samfunnets side (Holter m.fl., 1978, s. 173).

Når det gjelder hvem som dominerer i kontaktmønsteret, er det gjennomført en undersøkelse av dette i småbyer i Sør-Norge (Christie, 1977). Over halvparten oppgir nær slekt som sin første kontakt eller den som sto personen nærmest. Det viste seg å være nær sammenheng mellom avstand til kontaktene og hyppigheten av kontakt. Dette går på det som tidligere er kalt kontaktbarhet. Blant de som kunne oppgi 5 personer, eller familier som sto dem nær, var det 46 % som hadde kontakt med en eller flere av kontaktene daglig. Det ble ikke funnet vesentlige forskjeller i kontaktmønsteret mellom arbeidere og middelklasse. Andre har funnet en tendens til at nettverk i de høgere sosiale lag i mindre grad består av familie og slekt enn i de lavere sosiale lag (Holter m.fl., 1978, s. 174-183).

I den førstnevnte undersøkelsen ble det forøvrig funnet at besteforeldre og barnebarn ikke har særlig mye kontakt (Christie, 1977, s. 331):

"En eiendommelighet er imidlertid i hvor liten grad de yngste kommer inn som kontakt for de eldre. Ser vi på kategorien 60 år og over, finner vi at kategoriene under 30 år nesten ikke er nevnt som kontakter. Barnebarn er tydeligvis ikke aktuelle støtter i vår type samfunn. Men det er heller ikke besteforeldrene for de yngste alderskategoriene."

5.3 Sosialisering og nettverk

I kapittel 3.1 definerte jeg sosialisering som "en prosess der individet, gjennom samhandling med det sosiale miljø, blir et sosialt vesen og et medlem av samfunnet." Jeg nevnte også at det ikke på forhånd er gitt hvem som deltar i sosialiseringprosessen. Gulbrandsen og Miljeteig-Olsen har pekt på at en samlet oversikt over de menneskene barnet er omgitt av og samhandler med, er en viktig forutsetning for forståelsen av sosialiseringprosessen (Gulbrandsen & Miljeteig-Olsen, 1979). Dette peker mot en sosial nettverksmodell der man ikke på forhånd låser seg i hvem som deltar i sosialiseringprosessen. Andre har tatt utgangspunkt i at barnet har mange behov som moren ikke kan tilfredsstille alene og at dette tilsier at en sosial nettverksmodell er fruktbar ved studier av sosialisering (Feiring, Lewis & Weinraub, 1981, s. 262, Lamb, 1981)

Når det gjelder sosiale nettverks betydning for barns sosialisering kan man skille mellom de indirekte påvirkningene fra sosiale nettverk som går via foreldrene, og de direkte påvirkningene på barn fra nettverkspersoner de er i kontakt med (Cochran & Brassard, 1979). Jeg vil først nevne måter foreldres nettverk kan få betydning for barna indirekte.

En måte nettverket kan influere barns sosialiseringserfaringer på via foreldrene er at nettverket kan "konkurrere" med barna om bruken av foreldrenes tid. Hvis far tilbringer mye av fritiden sammen med et sosialt nettverk utenom hjemmet betyr dette at barnet får mer av sine sosialiseringserfaringer fra andre. Det sosiale nettverket kan også knytte foreldre til den ytre verden slik at nye muligheter åpner seg: Gjennom bekjentskaper kan mor eller far få nytt arbeid, få tak i ny bolig eller feriested. Slike hendelser, som barnet i første omgang ikke har direkte befattning med, vil få betydning for sosialiseringen av barnet. Eksempelvis kan nytt arbeid få konsekvenser for foreldres overskudd til å ta seg av barna og for familiens økonomi.

Det sosiale nettverket kan også påvirke selve foreldrerollen direkte slik at eksempelvis holdninger i oppdragelsespørsmål endres eller holdes vedlike. Nettverkspersoner kan gi tilgang på både emosjonell og materiell støtte. Slik støtte

kan bidra til at foreldrene bli mer sensitive overfor sine barns behov. Dette har tilknytning til foreldrenes mentale helsetilstand. Gode råd og veiledning kan lette utøvelsen av foreldrerollen, men rådene kan også ha negative konsekvenser. Nettverket kan også påvirke foreldrerollen ved å kontrollere barneoppdragelsen. Negative sanksjoner kan iverksettes hvis foreldre ikke følger de normer for oppdragelse som er foreskrevet i nettverket. Dette kan særlig være aktuelt i utvidede familier der nettverkspersoner føler at de har rett (og nærmest plikt) til å kontrollere nære slektingers barneoppdragelse. En mindre tvungen form for påvirkning av foreldrerollen gis ved at foreldre bruker personer i sine nettverk som selv er foreldre til modeller. Disse kan fungere som modeller i positiv forstand, slik at de blir imitert, eller i negativ forstand ved at de blir tatt avstand fra. På denne måten blir barn sosialiseringserfaringer preget av foreldres sosiale nettverk.

Den andre hovedgruppen av påvirkninger fra nettverket er de som går direkte fra nettverkspersoner til barn. Nettverket kan for det første by på kognitiv og sosial stimulering. Ved kontakt med ulike personer i nettverket får barnet erfaring med ulike former for samhandling og ulike måter å ha kontakt med andre på. Innholdet i samhandlingen med andre kan variere. Videre kan ulike deler av nettverket tilby ulike omgivelser. Den kognitive og sosiale stimulering vil ofte være kombinert med at nettverkspersoner yter direkte støtte ved forskjellige typer omsorg for barnet, barnepass, hjelp til å lage ting, lek.

I kapittel 1.3 ble Banduras teori for modell-læring grovt skissert. Selv om barn kan imitere etter modeller fra bøker, tegneserier og filmer, vil personene i barnets nettverk være sentrale som modeller for imitasjon. Samhandling med disse personene kan utvikle et nært forhold mellom disse og barna og, i følge Bandura, vil et godt forhold barn-potensiell modell øke sjansene for imitasjon (Bandura, 1969). Observasjonsmodellene kan blant annet påvirke moral- og aggresjonsadferd hos barn.

En aktiv deltagelse i foreldrenes sosiale nettverk gir også mulighet for at barn utvikler egne nettverk ved at evnene

til "nettverksbygging" læres. Det er rimelig å tro at det vil være en viss sammenheng mellom karakteristika ved foreldres nettverk og barns nettverk.

I det foregående har jeg gitt en oversikt over mulige måter sosiale nettverk kan påvirke barns sosialisering, enten via foreldrene eller direkte. Jeg vil se litt nærmere på hvilken betydning påvirkninger fra det sosiale nettverk kan ha for barns utvikling. I samsvar med Bronfenbrenner definerer jeg utvikling som en vedvarende endring i måten individet persiperer og handler på overfor omgivelsene (Bronfenbrenner, 1979, s. 3). Utvikling blir således et produkt av prosessen sosialisering (men sosialisering er ikke den eneste prosessen som fører til utvikling).

Mye av det som kan sies om det sosiale nettverks betydning for barns utvikling ligger implisitt i det som allerede er nevnt. Blant klinikere er det kjent at det eksisterer et visst forhold mellom interne familierelasjoner og sosiale nettverk (Finset, 1980). Foreldrenes funksjon som sosialiseringsagenter og oppdragere er ikke noe unntak. Støtte fra omgivelsene kan bidra til at foreldrene makter sine oppgaver bedre slik at barna får en sunn utvikling.

Husén har pekt på at manglende deltagelse i arbeidslivet og en generell segregering i aldersgrupper i våre vestlige industrisamfunn kan være blant årsakene til vår tids ungdomsproblemer (Husén, 1979, s. 129-130). Det er med andre ord en fordel at barn og ungdom deltar i sosiale nettverk der blant annet ulike alderskategorier er representert. Husén sier videre at barns og ungdoms kontakter med voksne blir fragmenterte. De møter altfor ofte voksne kun i spesialiserte roller. Dette fører til at dagens barn og unge får liten erfaring med stabile emosjonelle relasjoner til voksne. Synspunktet til Husén kan i nettverksterminologien uttrykkes slik at barn har mange uniplekse, men få multiplekse relasjoner til voksne.

Som jeg har vært inne på tidligere har flere nettverksteoretikere pekt på at multiplekse forhold kan betraktes som sterkere, mer stabile og intime enn uniplekse forhold. Tiller har pekt på at multiplekse relasjoner ofte karakteriseres som "bedre" enn uniplekse (Tiller, 1980, s. 51-52). Men han peker

også på det viktige moment at multipleksitet har sammenheng med omfang. Dess færre personer forankringspersonen har å fordele sine sine funksjoner på, dess større er sjansen for multipleksitet, det vil si at en og samme nettverksperson tilskrives flere funksjoner samtidig.

Fordelene ved multiplekse relasjoner, sett i forhold til barns utvikling, ligger i at barna lærer å utvikle stabile og nære relasjoner til andre mennesker. Slike relasjoner kan gi emosjonell trygghet for barnet. Sannsynligvis skjer modell-læring ved imitasjon mest effektivt i slike nære relasjoner. Men en stor grad av multipleksitet kan også utgjøre en hindring for barns utvikling. Dette henger ikke så mye sammen med at multiplekse forhold i seg selv kan hindre utvikling. Men multiplekse forhold har sammenheng med nettverkets omfang. Bronfenbrenner har hevdet at utvikling fremmes ved at barn (og voksne) har kontakt med mange personer med ulike roller og ved kontakt med flere ulike typer miljøer og aktiviteter (Bronfenbrenner, 1979, s. 104 og s. 212). Hvis graden av multipleksitet er svært stor, slik at bare svært få personer fungerer som sosialiseringssagenter for barnet, vil tilgangen til mange roller, miljøer og aktiviteter begrenses. Hvis spekteret av personer barnet har relasjoner til er svært lite, vil barnet få liten tilgang til ulike måter å oppfatte og handle overfor omverdenen på. Bronfenbrenner har spesielt nevnt at barnets utvikling fremmes ved at barn, i økende grad med økende alder, deltar i ansvarlige, målorienterte aktiviteter utenfor hjemmet som bringer barnet i kontakt med voksne utenom foreldrene (Bronfenbrenner, 1979, s. 282).

Jeg vil konkludere denne drøftingen av nettverkets betydning for barns utvikling med å poengtere at en balanse mellom multipleksitet og omfang synes å være gunstigst. Det vil si at barnet både har multiplekse og uniplekse relasjoner i sitt personlige nettverk. Stor grad av multipleksitet og lite omfang kan gi barnet for snevre erfaringer. Erfaringene, og dermed mulighetene for utvikling, vil fremmes når nettverket har et visst omfang. Men "omfang" må her, i samsvar med Wheeldons tankegang, bety en spredning i personkategoriene slik at nettverket har en viss grad av sosial heterogenitet. Den uheldige alderssegregeringen, som Husén nevner, er et

eksempel på manglende aldersmessig heterogenitet i de sosiale nettverk. På den andre siden: Hvis nettverkene er veldig store og kun består av uniplexe relasjoner kan ikke nettverket tilby barnet den trygghet, stabilitet og emosjonelle støtte barnet har behov for. Hvis barnets tid skal oppsplittes til å ha relasjoner til altfor mange, kan ingen relasjon bli dyp og intim.

Når det gjelder spørsmålet om hvilke personer eller personkategorier barn reelt har relasjoner til, vet vi ikke så veldig mye om dette. Jeg har tidligere referert til undersøkelser som tyder på at fedre er relativt perifere, sett i forhold til mødre, i barns nettverk. I en Stortingsmelding om barns oppvekstvilkår påpekes det også at barns kontakter ofte blir svært ensidige (Stortingsmelding nr. 17, 1977, s. 52-53). I hjemmet blir det oftest mest kontakt med mor, i barnehager og på de lavere trinn i skolen er det også flest i samme alders- og kjønnskategori som mor. I utpregede utkantstrøk med spredt bosetting kan mangel på jevnaldrende lekekamerater være en barriere for heterogenitet i det sosiale nettverket mens det i mange drabantbyer er en total mangel på eldre mennesker. Liljestrøm har pekt på at de voksnes holdninger også kan forhindre heterogenitet i barns kontakter (Liljestrøm, 1973, s. 77-78). Hun hevder at et mer generalisert syn på ansvar for andres barn, ville føre til at barna ble tidlig trenet til å ha tiltro til et større antall voksne enn tilfellet er i dag.

I en undersøkelse i USA på gutter og jenter i alderen 3 1/2 til 6 år ble det gjennom blant annet dukkelektester registrert hvilke personkategorier barna foretrakk til å fylle ulike funksjoner (Edwards & Lewis, 1979). Det viste seg blant annet her at jenter, oftere enn gutter, foretrakk yngre barn for hjelp og lek. Ellers foretrakk barna voksne for avhengighetsbehov (hjelp, støtte), og eldre venner når de skulle lære noe nytt. Det var bare små forskjeller i preferanser ut fra hvilken plass barn hadde i søskenrekken. I denne sammenheng er det interessant at barn som kom fra hjem med farsfravær differensierte sterkere mellom voksne og barn. Barn fra disse hjemmene viste klarere enn de som kom fra andre hjem at de foretrakk voksne som hjelpere og barn som lekekamerater. Dette gjaldt særlig jenter.

Tiller har i en intervjuundersøkelse av 8-årige gutter og jenter studert oppvekstmiljøet til barna tilkjennegitt ved

karakteristika ved barns sosiale nettverk (Tiller, 1980). Det ble stilt spørsmål om hvilke personer/personkategorier som fylte funksjonene omsorg, kontroll, modell, fortrolighet/samarbeid og vennskap til barn i ulike miljøer. (Det vil senere bli redegjort mer nøye for metoden da den i grove trekk er den samme som i min undersøkelse). Det viste seg at kjernefamilien, mor, far og søsken, dominerte som de viktigste personer i barns sosiale nettverk. Både jenter og gutter nevnte oftest foreldre av eget kjønn som modell, jenter nevnte oftere enn gutter søsken av begge kjønn som modeller. Kontrollfunksjonen tillegges nesten utelukkende foreldre, mor mer enn far. Far tillegges kontroll i litt større grad hos gutter enn jenter. Med omsorg er det i undersøkelsen ment fysisk hjelp ved sykdom/skade, trøst og ros. Her dominerer mor, - og mer hos gutter enn hos jenter. Mor dominerer også når det gjelder samarbeid/fortrolighet. Vennskapsrelasjonene er hos gutter i stor grad knyttet til personer utenom kjernefamilien. Jenter oppgir i mye større grad enn gutter søsken i vennskapsrelasjoner.

Undersøkelsen synes å bekrefte at generelt er fedre periferer i barns sosiale nettverk sett i forhold til mødre. Dette er tilfelle både for gutter og jenter. På ett område nevnes imidlertid faren reaktivt ofte både hos jenter og gutter. Det gjelder kontrollfunksjonen. Hos jenter er personkategorien far tilordnet 18,3 % av funksjonene totalt, - når det gjelder kontroll er prosenten 38,8. For gutter er de tilsvarende tall 23,9 % og 44,7 %. Selv om mødre også på denne funksjonen nevnes oftere enn fedre, tyder tallene på at fedre har en relativt viktig funksjon som kontrollutøvere. Gutter nevner også ofte fedre som modell.

Både gutter og jenter oppfatter fedre som viktige på kontrollfunksjonen. Dette synes å være på linje med Freuds og Parsons vurderinger av farens viktigste funksjoner. Freud la vekt på farens betydning i etablering av superego, den kontrollerende instans. Parsons hevder at det først og fremst er faren som bringer inn i familien normer og regler fra storsamfunnet.

5.4 Det sosiale nettverk og familier med farsfravær

Jeg har hittil vist til betydningen av sosiale nettverks karakteristika for barns utvikling generelt. Det har vært understreket at det ligger muligheter for positiv påvirkning av barns utvikling også fra nettverkspersoner utenfor familien. Ellers er det undersøkelser som tyder på at mødre dominerer barns sosiale nettverk i stor grad.

Foreldres sosiale nettverk kan influere på hvordan disse fungerer i foreldrerollen (Bronfenbrenner, 1979, s. 7). I familier hvor faren er helt eller delvis fraværende, blir karakteristika ved mødres sosiale nettverk av spesiell betydning. I ordinære familier hvor begge foreldre er i hjemmet daglig, kan disse fungere i foreldrerollene relativt uavhengige av nettverkspersoner utenom kjernefamilien. Når bare en foreldrepert er til stede, blir familien mer sårbar og mindre selvtilstrekkelig. Ut fra intervjuer med fiskere og oljependlere understreker Solberg at konene i disse familiene har stort behov for å snakke med og drøfte problemer med andre voksne når mannen er fraværende (Solberg, 1983, s. 14): "De har mer behov for andre og vil i sterkere grad trenge støtte og hjelp utenfra. Det sosiale nettverket og nærmiljøet har antakelig enda større betydning for slike familier enn for "vanlige" familier."

Flere hevder at det er en generell tendens i de vestlige industriland at kjernefamilien "lukkes" og isoleres slik at alle stabile, forpliktende bånd er forbeholdt dette avgrensede nettverket (Holter m.fl., 1978, Liljestrøm, 1973). De fleste intimrelasjoner, fra kjærlighet til hat, må utspilles innenfor et begrenset antall relasjoner. I problemsituasjoner kan en ekstrem lukkethet av kjernefamilien føre til at konflikter låser seg uten at andre har mulighet til å gi nye impulser og støtte. I denne forbindelse er det naturlig spesielt å rette søkelyset mot at forholdet foreldre-barn, og kanskje særlig forholdet mor-barn, kan bli "emosjonelt overbelastet". Familier med farsfravær kan på et vis karakteriseres som en "ekstremutgave" når man ser på farene ved en lukket familie på grunn av at de mulige relasjoner innen familien som sosialt nettverk her er ytterligere redusert. Mødre og barn i familier med farsfravær skulle derfor generelt ha større behov for et støttende sosialt nettverk enn familier

med to foreldreparter.

Når det gjelder de mulige måter det sosiale nettverk utenom kjernefamilien kan påvirke sosialiseringen av barn i familier med farsfravær, er det ingen grunn til å tro at disse skiller seg fra de muligheter jeg skisserte tidligere som gjaldt foreldre og barn generelt. Noen funksjoner skiller seg imidlertid ut. Som teori og empiri har vist, spiller fedre vanligvis en spesiell rolle for kontroll- og modellfunksjoner. Kontrollfunksjonen overfor barna er det prinsipielt mulig at mødre overtar fullt ut om fedre er fraværende. Som jeg har vist til tidligere, er det også i ordinære familier slik at moren oftest står for den daglige kontroll av barnas adferd. Men det er klart at hvis mødrene står helt alene med alle omsorgsoppgavene, i tillegg til andre oppgaver, kan også kontrollfunksjonen bli vanskelig å utøve. Forskjellige former for støtte fra nettverket kan gjøre det enklere å utøve foreldrerollen.

Utøvelsen av modellfunksjonen kan være mer problematisk. Som jeg har vært inne på tidligere, kan det ha uheldige konsekvenser at gutter mangler et mannlige identifikasjonsobjekt eller en modell. Ut fra et verdihierarki som setter medmenneskelighet og omtanke for andre høgt, er det uheldig at gutter bruker mange av de mannlige "helte" som finnes i voldelige tegneserier og filmer som modeller for imitasjon. Disse modellene kan stimulere til hypermaskulin adferd. Gutter vil søke å etablere en maskulin adferd, - slik de oppfatter denne skal være. Liten tilgang til mannlige modeller, eller tilgang til "negative" modeller, kan resultere i adferd som er uønsket ut fra nevnte verdihierarki og ut fra de kriteriene på mental helse som er gitt i kapittel 2.2.4.

På bakgrunn av dette må det være av stor betydning at barn i familier med farsfravær kan opprette nære relasjoner til personer utenfor kjernefamilien. Biller har studert, og selv foretatt, en rekke undersøkelser omkring farsfravær. Etter hans mening er det ikke farsfraværet i seg selv som er spesielt uheldig. Det som er problematisk er blant annet at dette ofte medfører at gutter ikke har stabile kontakter med voksne menn. Biller nevner at brødre, onkler, mannlige naboer og lærere kan fungere som modeller (Biller, 1974, s. 49). Med et adekvat nettverk kan oppvekstmiljøet i familier med farsfravær være like bra, eller bedre, enn i ordinære familier.

I kapittel 4 refererte jeg til empiri som tyder på at mødre i pendlerfamilier er mer sosialt isolerte, eller er mindre involvert i sosiale nettverk, enn i ordinære familier. Sett i lys av at nettopp familier hvor faren pendler, eller er fraværende av andre årsaker, har et spesielt behov for støtte fra nettverks- personer utenfor kjernefamilien, er dette uheldig. Så vidt jeg vet er det ikke foretatt undersøkelser der også barns sosiale nettverk i pendlerfamilier er kartlagt. Derfor vet vi ikke sikkert om det er slik at liten involvering i sosiale nettverk hos mødre har sammenheng med nettverkskarakteristika hos barna.

6. PERSPEKTIV OG PROBLEMSTILLINGER

6.1 Kort oppsummering

Jeg retter i denne hovedoppgaven søkelyset spesielt mot fedrenes rolle og betydning i barns oppvekstmiljø. Med utgangspunkt i at fedres tilknytning til arbeidslivet synes å føre til en perifer farsrolle generelt, studeres barns oppvekstmiljø ved ekstrem liten farstilgjengelighet spesielt.

De forskjellige psykologiske teorier om barns utvikling legger ulik vekt på fedres betydning. Av de teorier som er nevnt i kapittel 1 er det "attachement-teorien" til Bowlby som vektlegger faren minst. Barnets tilknytning til en person, moren, blir ansett som fundamental. Innenfor sosial læringsteori har Bandura lagt stor vekt på barns utvikling gjennom læring ved imitasjon av modeller. Bandura hevder at fedre vanligvis ikke har stor betydning som mannlige modeller på grunn av at de er lite hjemme. Gutter finner andre mannlige modeller, blant annet gjennom massemedia. Freud legger relativt stor vekt på farens betydning for gutters og jenters utvikling. Ut fra psykoanalytisk teori er det av stor betydning for utviklingen til voksne, selvstengige individer at barn har både en farsfigur og en morsfigur å forholde seg til under oppveksten. Parsons, som egentlig er sosiolog, låner mange av ideene til Freud på dette området. Han hevder at fedre spesielt har betydning for å føre storsamfunnets normer og krav inn i familien.

Hvis en hypotese sier at påvirkningen A har virkningen X på personen B, skulle det være naturlig å teste hypotesen ved å ta bort A og undersøke om dette gir utslag på X. Denne enkle modellen kan overføres til spørsmålet om fedres betydning for barns utvikling: Når ulike teorier har ulike hypoteser om fedres betydning for barns utvikling, skulle det la seg gjøre å teste teoriene ved å studere utviklingen hos barn hvor faren er fraværende. Studier av fedres betydning som sosialiseringssagenter har i stor grad vært konsentrert nettopp om farsfraværsunder-

søkelser,- etter at man "oppdaget" at det ikke bare er mødre som er foreldre. På tross av at en del av farsfraværsundersøkelsene har metodiske svakheter, står det fast at det er en sammenheng mellom farsfravær og en del negativt vurderte personlighetstrekk hos barn. Noen av farsfraværsundersøkelsene viser at ulike farsfraværsårsaker gir ulik grad av utslag på eksempelvis barns mentale helse. Forhold utenom selve fraværet av faren, men som kan være forårsaket av farsfraværet, synes å spille en vesentlig rolle.

Hvis det er slik at farsfravær, i seg selv og/eller gjennom indirekte virkninger, er en negativ faktor i barns oppvekstmiljø, blir det også viktig å se på farens rolle i ordinære familier. Det viser seg at tiden fedre bruker til omsorg for barn i våre vestlige samfunn er liten sammenlignet med den tiden mødre bruker. En historisk og krysskulturell oversikt viser at den tid fedre bruker til omsorg for barn, og hvordan farsrollen spesifikt utformes, ikke er naturgitt. Farsrollen har sammenheng med de materielle, organisatoriske og økonomiske forhold familien lever under. Arbeidspendlingen viser tydelig sammenhengen mellom de nevnte forhold og farsrollen. Måten fedre er knyttet til arbeidslivet på har konsekvenser for omsorgsbetingelsene og dermed for omsorgsfunksjonene.

Farsfraværsundersøkelsene har i første rekke konsentrert seg om å påvise sammenhengen mellom farsfravær og mål på barns mentale helse, sosiale og kognitive utvikling. Dette har gitt interessante resultater og bidratt til å fokusere farsrollen generelt. Men farsfraværsforskerne har i mindre grad vært opp-tatt av hvordan de forskjellige typer farsfravær kan medføre endringer i barnets oppvekstmiljø utenom selve fraværet. Svært få har studert farsfraværets indirekte virkninger på oppvekstmiljøet. Fraværet har ikke bare betydning for barna direkte, fraværet påvirker blant annet mødrenes situasjon. Noen undersøkelser tyder på at mødrene både i pendlerfamilier og i sjømannsfamilier har mindre sosial deltagelse enn mødre i ordinære familier. I alle tilfeller vil mødrenes tilgang til et støttende nettverk, og til impulser fra andre voksne, ha betydning for deres foreldrefunksjon. En hypotese er at mødre som er helt alene med barna lett kan utvikle overbeskytende oppdragel-

sesholdninger og/eller stille store krav til "voksen adferd" hos barna.

6.2 Utforming av tankemodell

Tradisjonelt har mye av forskningen på barns oppvekstmiljø vært konsentrert om familiens, og særlig mors, betydning. I omtalen av forskning på miljøforhold og mental helse hos barn kaller Vikan denne skjevheten i retting av oppmerksomhet for mors-sentrisme og familiesentrisme (Vikan, 1984). De direkte og indirekte virkninger av forhold i sosiale nettverk og i institusjoner utenom kjernefamilien har ofte lett for å bli uteglemt. Min tankemodell, som går på virkningene av pendling på barns oppvekstmiljø, søker derfor å gi en åpning for disse forholdene utenom kjernefamilien.

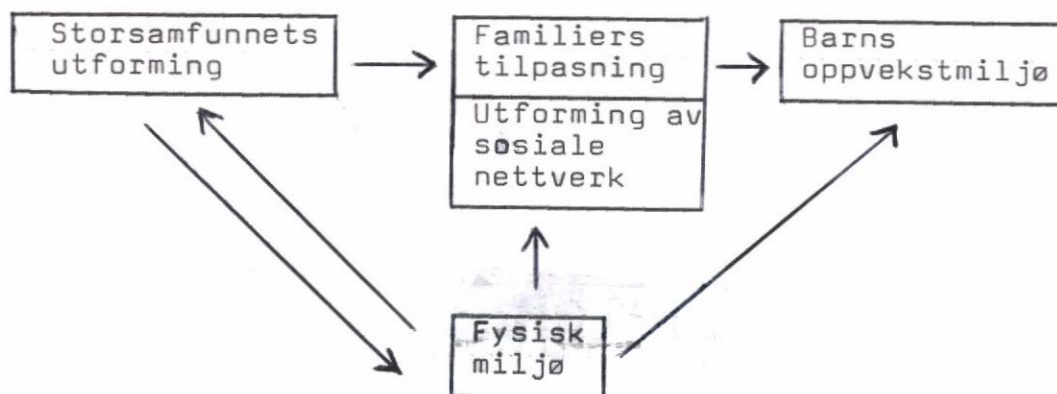
I Bronfenbrenners terminologi er en setting et sted hvor ansikt-til-ansikt-samhandling finner sted (Bronfenbrenner, 1979, s. 22). Settingen kan eksempelvis være et hjem, et daghjem eller en lekeplass. I forskjellige settinger hvor personen befinner seg vil det foregå samhandling (interaksjon) med andre, relasjoner utvikles og personen utvikler sosiale nettverk. Ved å inkludere disse sosiale nettverkene, der antall personer og personkategorier er åpent, i studier av barns oppvekstmiljø, blir man ikke "låst fast" i en oppvekstmiljømodell som kun omfatter kjernefamilien.

Det har vært pekt på at en av konsekvensene av mors-sentrismen er at man har tatt lite rede på hvordan mors være-måte har sammenheng med forhold "utenfor" mor-barn forholdet (Vikan, 1984). Bronfenbrenner gir med sin terminologi en åpning for at slike forhold kan få innpass i forskning på oppvekstmiljø og utvikling. Han lanserer begrepet "exosystem" i denne forbindelse (Bronfenbrenner, 1979, s. 25). Et exosystem referer til en eller flere settinger som ikke involverer den utviklende person som aktiv deltager, men i hvilken begivenheter skjer som påvirker, eller blir påvirket av, det som skjer i settingen med den utviklende person. Bronfenbrenner nevner blant annet foreldrenes arbeidssted og foreldrenes nettverk av

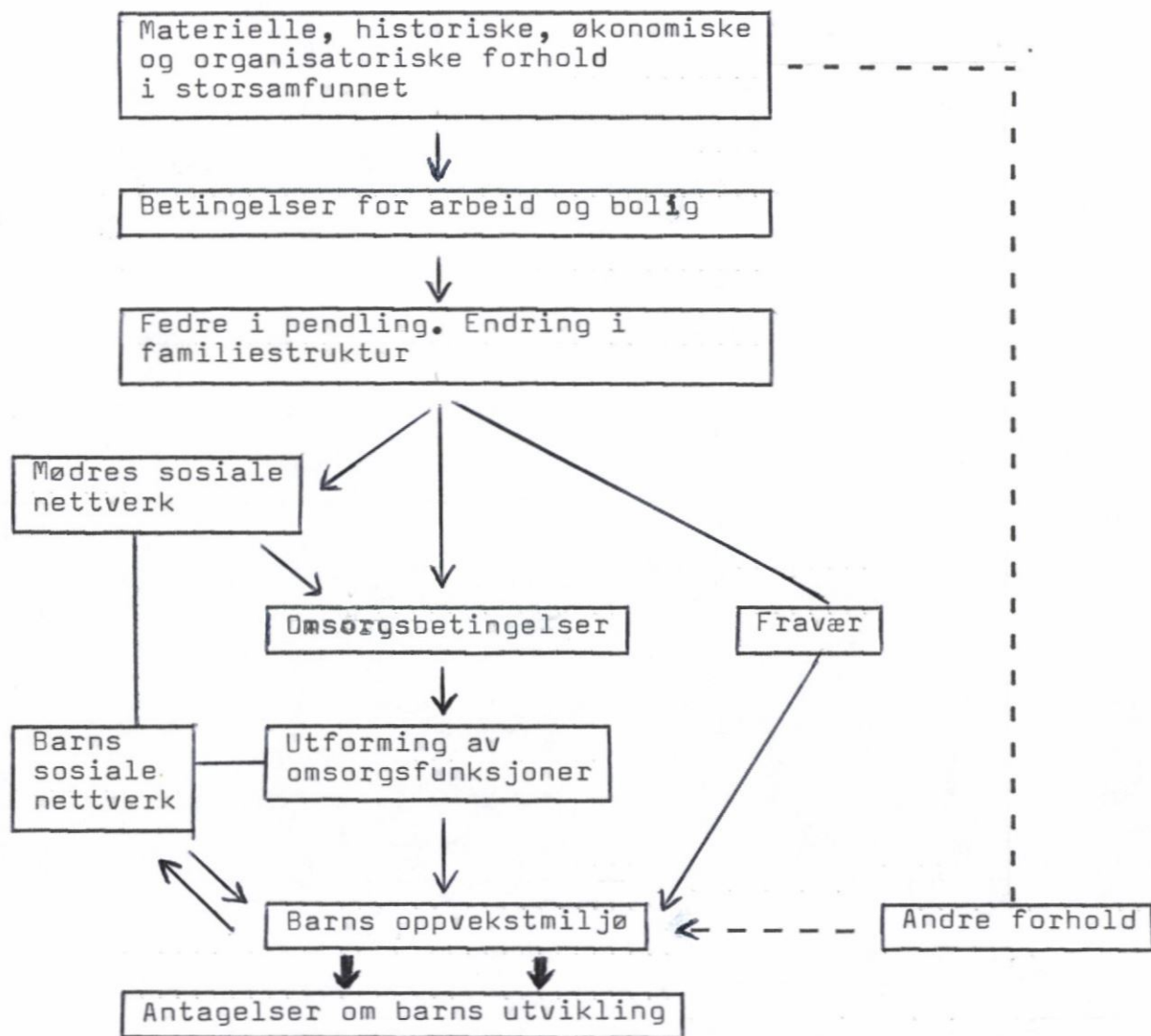
venner som eksempler på exosystem for et barn.

I min modell for pendlingens konsekvenser for barns oppvekstmiljø åpner jeg for sosialiseringssagenter utenom kjernefamilien, og for påvirkninger fra det Bronfenbrenner kaller exosystem. Figur 1 er en enkel skisse av hvordan jeg her tenker meg at barns oppvekstmiljø formes generelt. Storsamfunnets utforming, dets organisering og økonomi, bygger i stor grad på de materielle gitte forhold og på historiske forhold. Det ligger utenfor rammen av modellen å diskutere i hvor stor grad det enkelte individ, eller grupper av individer, har frihet til å utforme storsamfunnet etter egne verdihierarki.

Organisering og lokalisering av arbeidsplasser og boliger utgjør rammene som storsamfunnets utforming setter for familiens tilpasning. Innenfor disse rammer må de forskjellige familiefunksjoner løses. Det fysiske miljø hører til betingelsene for storsamfunnets utforming, men er samtidig delvis et resultat av storsamfunnets økonomi og organisering. Det fysiske miljø, både i form av naturgitt topografi og menneskeskapte omgivelser, er av stor betydning for familiers tilpasning og for utformingen av sosiale nettverk. Det fysiske miljø er også en viktig del av de omgivelser barn opplever. På tross av dette må jeg i den videre utvikling av modellen se bort fra det fysiske miljø (i tillegg til utallige andre faktorer) for forenklingens skyld. I den mer detaljerte modellen blir sammenhengen mellom

Figur 1. Enkel modell for utformingen av barns oppvekstmiljø

Figur 2. Pendlings innvirkning på barns oppvekstmiljø

familiers tilpasning, utforming av sosiale nettverk og barns oppvekstmiljø skissert.

Figur 2 viser en modell for hvordan jeg tenker meg at forhold som fører til pendling via ulike mekanismer får innvirkning på barns oppvekstmiljø og dermed for deres utvikling. Som i den forrige modellen tar jeg utgangspunkt i storsamfunnets materielle, historiske, økonomiske og organisatoriske forhold. Disse forholdene skaper betingelsene for arbeid og bolig. Familier forsøker vanligvis å tilpasse seg disse betingelsene slik at viktige funksjoner i familiene kan løses. I de fleste tilfellene innebærer dette at den, eller de, av

foreldrene som har arbeid utenfor hjemmet kommer hjem hver dag etter arbeidstid. For mange er betingelsene for arbeid og bolig slike at reisetiden hver dag er relativt lang, for andre er forholdene slik at de må være borte fra hjemmet i en uke eller mer.

Særlig uke- og langtidspendlingen fører til en endring i familiestrukturen slik at antallet voksne som skal utøve omsorgsfunksjonene blir halvert til daglig. (Med pendling refererer jeg heretter til uke- og langtidspendling hvis ikke annet er eksplisitt uttrykt.) Vanligvis er det fedrene som pendler. Dette resulterer i at barn i disse familiene får mindre tilgang til faren enn barn i ordinære familier der han tross alt er hjemme på kveldstid. Farsfravær kan sies å være en del av omsorgsbetingelsene. Jeg har like vel skilt ut "fravær" for å kunne skille mellom direkte og indirekte virkninger av pendling. "Fravær" i modellen går direkte på barns oppvekstmiljø.

Det at fedre pendler kan også virke inn på barns oppvekstmiljø indirekte. Mødrenes omsorgsbetingelser endrer seg når fedre er fraværende. Mange oppgaver som ellers ville blitt ivaretatt av mannen, både i farsrollen og utenom denne, må bli konenes ansvar når mannen pendler. Lokaliseringen av fedrenes arbeidsplass i forhold til familiens bosted får innvirkning på selve rammene for morsrollen. Mødrene får et mer totalt ansvar for omsorgen for barna samtidig som andre, tradisjonelt mannlige, oppgaver kan komme i tillegg. Disse endrede omsorgsbetingelsene vil få konsekvenser for utøvelsen av de enkelte omsorgsfunksjoner. I Bronfenbrenners terminologi blir fedrenes arbeidsplasser exosystemer som mødrene og barna ikke har direkte kontakt med, men som i høy grad influerer på deres daglige liv.

En endring i den daglige familiestrukturen ved pendling kan også ha konsekvenser for omsorgsbetingelsene via mødrenes sosiale nettverk. Mye av den uformelle sosiale kontakt i form av selskaper og besøk er basert på par-enheter slik at pendlermødrene her kan falle utenfor. Deltagelse vil også kreve at mødrene skaffer seg noen til å passe på barna hvis de er små. Dette kan føre til minsket deltagelse i uformelle sosiale sammenkomster. Yrkesdeltagelsen hos koner der mannen pendler vil også sannsynligvis være lav: Hun har ikke en mann å dele omsorgsoppgavene og andre oppgaver med til daglig, og i de

områder hvor menn pendler vil sjansene for at kvinner tilbys arbeid også være små. Manglende yrkesdeltagelse hos mødrener fører til at de ikke får sosiale nettverk i form av arbeidskollegaer. Aleneansvaret for barna kan også ta så mye tid og krefter at deltagelsen i organiserte fritidsaktiviteter blir liten.

På tross av disse faktorene som skulle tilsi at en endring i familiestrukturen ved pendling fører til mindre involvering i sosiale nettverk, har jo nettopp disse mødrener større behov for støttende nettverk enn mødre i ordinære familier. Hvis disse behovene blir uttrykt av pendlerkonene og/eller blir registrert av omgivelsene, kan dette føre til at slekt, naboer og vennekrets utgjør støttende nettverk. Det kan tenkes at i områder hvor pendling er svært utbredt, og på en måte er blitt en del av stedets kultur, vil det ha utviklet seg slike uformelle, hjelpende nettverk. I alle tilfeller er det grunn til å tro at den endringen i familiestrukturen som pendlingen medfører vil påvirke karakteristika ved mødreneres sosiale nettverk. Dette endrer i sin tur omsorgsbetingelsene og utformingen av omsorgsfunksjonene.

I modellen inngår også barns sosiale nettverk som en viktig faktor. Her tenker jeg på de personer som barnet har relativt nære relasjoner til eller som har relativt stor betydning for barnet. Dette kan være både voksne og barn, både i og utenfor kjernefamilien. Som det er antydnet på figur 2 har barns sosiale nettverk en forbindelse med utformingen av omsorgsfunksjonene. En eller (vanligvis) flere av personene i barnets sosiale nettverk utøver direkte omsorgsfunksjoner. Hele nettverket til barnet utgjør de sosiale omgivelser som er av betydning i barnets oppvekstmiljø. Jeg antar at farsfravær i form av pendling vil ha konsekvenser for barns sosiale nettverk. Det er trolig en viss sammenheng mellom mødreneres sosiale nettverk og barns sosiale nettverk: Hvis det er slik at pendling fører til en innsnevring av mødreneres sosiale deltagelse og sosiale nettverk, kan dette føre til at barns sosiale nettverk også får et relativt lite omfang.

På den andre siden kan det hevdes at barn, særlig i skolealder, ikke er "prisgitt" det sosiale nettverk foreldrene presenterer for dem. Barn kan selv ta kontakt og utvikle relasjoner til andre i nærmiljøet. Dermed er muligheten til

stede for at barn har personlige nettverk også utenom kjernefamilien noe uavhengig av foreldres nettverk. I hvor stor grad barn har mulighet til, og er motivert til, å utvikle sosiale nettverk som omfatter personer utenom kjernefamilien vil trolig være avhengig av de øvrige faktorer i barns oppvekstmiljø.

Modellen skisserer et utvalg av faktorer i barns oppvekstmiljø. Etter min mening er foreldres tilknytning til arbeidsliv, foreldres sosiale nettverk og barns sosiale nettverk viktige faktorer i barns oppvekstmiljø. Men det er klart at også flere andre forhold er viktige for oppvekstmiljøet uten at det er mulig å ta dette opp her. En kartlegging av viktige faktorer i barns oppvekstmiljø kan gi grunnlag for antagelser om hvordan barn vil utvikle seg. De tradisjonelle farsfraværsundersøkelsene har konsentrert seg nettopp om dette forholdet, i mindre utstrekning om de mellomliggende variabler.

6.3 Problemstillinger for en empirisk undersøkelse

Teorien og empirien omkring fedre og farsfravær generelt, og fravær ved pendling spesielt, har gitt grunnlag for skissering av en tankemodell. Denne antyder hvordan en endring i familiestrukturen i form av pendling kan påvirke forhold ved barnas oppvekstmiljø. Modellen retter oppmerksomheten mot prosesser og forhold som formidler ulike virkninger på oppvekstmiljøet forårsaket av farsfravær. Dette står i kontrast til de fleste farsfraværsundersøkelser som konsentrerer seg om å måle selve virkningene av fraværet på barns utvikling. Jeg anser det som fastslått at farsfravær under gitte betingelser har negativ virkning på barns utvikling. Problemstillingene som er utgangspunktet for min empiriske undersøkelse går hovedsaklig på hvordan en viss type farsfravær påvirker deler av barns oppvekstmiljø.

På den andre siden må det nevnes at grensene mellom prosesser og produkt ikke er skarpe: Karakteristika ved barns sosiale nettverk kan betraktes enten som gitte faktorer i oppvekstmiljøet, og dermed årsaksfaktorer for barns utvikling, - eller barns sosiale nettverk kan betraktes som et delprodukt av barns sosiale utvikling.

Hovedproblemstilling 1: Hvordan er omsorgsbetingelsene for mødre i uke- og langtidspendlerfamilier? Det er av interesse å registrere hvordan mødrene vurderer sine omsorgsbetingelser; særlig om de opplever at pendling gjør utøvelsen av morsrollen problematisk. En sammenligning av den sosiale deltagelsen, i og utenfor yrkessammenheng, til mødre i pendler- og ikke-pendlerfamilier kan bidra til å klarlegge spørsmålet om pendlingen har konsekvenser for mødrenes sosiale nettverk.

Hovedproblemstilling 2: Hvordan utøves mødrenes omsorgsfunksjoner i pendlerfamilier? Jeg er her opptatt av om de endringer i omsorgsbetingelsene som pendlingen medfører kan resultere i at mødrene i pendlerfamilier får andre målsetninger og verdier i oppdragelsen enn mødre i ikke-pendlerfamilier. Valg og utforming av oppdragelsesholdninger vil i så fall også kunne bli påvirket. Utøvelsen av mødrenes omsorgsfunksjoner kan ellers belyses ut fra hvilke funksjoner barna tillegger mødrene som del av barnas sosiale nettverk.

Hovedproblemstilling 3: Hvilken plass har fedrene i barnas sosiale nettverk? Problemstillingen går på hvilke funksjoner som tillegges fedre, sammenlignet med mødre, og deres totale plass i barnas nettverk. Særlig interesse knyttes til om fedrene i pendlerfamilier er mer perifere, eventuelt mer nære, i barns bevissthet enn fedrene i ordinære familier.

Hovedproblemstilling 4: Hvilken plass har voksne utenom kjernefamilien i barnas sosiale nettverk? Her er jeg opptatt av om andre voksne utenom kjernefamilien er av betydning for barna og, hvis så er tilfelle, hvilke relasjoner dette dreier seg om. Det er også av interesse om barnas voksenkontakter kan ha sammenheng med mødrenes sosiale deltagelse.

Hovedproblemstilling 5: Hvordan er forholdet til andre barn? Det vil her bli tatt opp spørsmål omkring aktiviteter sammen med andre barn, hvilke aktiviteter som dominerer og hvem barna er sammen med og er venner med.

7. METODE I EGEN UNDERSØKELSE

7.1 Valg av metode og teknikker

Mitt syn på valg av metode kan forklares ved hjelp av en analogi: Hvis man skal beskrive eller forklare oppbyggingen av et hus er det mange muligheter å velge mellom. Man kan ta vanlige foto av huset, fotografere med varmekamera, lage en planskisse, utarbeide tabeller over styrkeberegninger eller lage et maleri som viser huset. Valget av hvilken fremgangsmåte man foretrekker vil først og fremst være avhengig av hensikten med beskrivelsen. På lignende måte er valg av metode i vitenskapelige undersøkelser avhengig av den eller de problemstillinger man tar utgangspunkt i. Andre faktorer, som mer bestemmer de spesifikketeknikker innen metoden, er forskerens erfaring og de ressurser som er til disposisjon.

Jeg betrakter ikke noen problemstilling eller metode for "nøytral" eller "objektiv". Alle problemstillinger og alle metoder har tilknytning til visse verdier. Når det gjelder selve grunnverdiene for forskningsvirksomhet vil jeg støtte meg til verdier det er relativt stor intersubjektiv enighet om, og deretter velge innenfor denne rammen etter egen overbevisning. De fleste kan vel enes om at saklighet, intellektuell redelighet og grundighet er fundamentale verdier i all vitenskapelig forskning (Næss, 1974, s.44). Jeg betrakter den hypotetisk-deduktive metode, slik Næss definerer denne (s.35), som den mest fruktbare for sann erkjennelse. Men en rigid tolkning og bruk av denne kan også bli et fengsel som blokkerer for tanken. Rent praktisk kan derfor en tilnærming til et emne via flere metoder virke utfyllende (Myhre, 1980, s.124).

I drøftingen av pendling og fedre i barns oppvekstmiljø er flere teorier brukt for å belyse emnet. Disse teoriene, sammen med empiri på området, dannet grunnlaget for skissering av en tankemodell. I tilknytning til tankemodellen reises noen problemstillinger. Modellen gir uttrykk for en forventning om visse sammenhenger og forbindelser. Men modellen er forskjellig

fra en utviklet teori ved at det ikke utledes presise hypoteser. Den hypotetisk-deduktive metode i sin idealtypiske utforming kan derfor ikke benyttes her. Men selve grunnideene i metoden beholdes.

Den sentrale uavhengige variabel ut fra modellen er her farsfravær i form av uke- eller langtidspendling. Siden det ikke er praktisk mulig eller etisk forsvarlig å påvirke variabelen eksperimentelt, er det naturlig å velge ex post facto-metoden. Metoden kan også kalles kausal-komparativ da jeg velger å sammenligne de antatt avhengige variabler i en pendlergruppe med en ikke-pendlergruppe. Mål på oppvekstmiljøkarakteristika kan bli intetsigende uten å ha et sammenligningsgrunnlag.

Ut fra problemstillingene må metoden tilpasses slik at dataene blir relevante og tolkbare. I dette kan det ligge en motsetning mellom kvalitativ og kvantitativ tilnærming (Grønmo, 1982). Kvalitative metoder gir gjerne høy relevans ved at designet er fleksibelt og forholdet til kilden nært og sensitivt. Svakheten ligger i liten mulighet for presis tolkning. Kvantitative data gir mer presise svar, men risikoen for overflatiskhet er større en ved kvalitativ tilnærming. Grønmo betrakter de to tilnæringsmåtene som ytterpunkter på en skala hvor mellomformer er mulige, og hevder at det er et komplementært, ikke konkurrerende, forhold mellom de to. Rent kvalitative data er fruktbare ved utvikling av hypoteser og teorier, rent kvantitative data har sin plass ved testing av hypoteser og teorier. Ellers framhever Grønmo fordelene ved en kombinasjon av kvalitative og kvantitative tilnærminger.

Mine problemstillinger knytter seg til å kartlegge sosial deltagelse og nettverksrelasjoner, registrere holdninger og handlinger i oppdragelsessammenheng og registrere hvordan pendling oppleves hjemmefra. I tillegg må det registreres data for mødres alder, fedres yrke og geografisk nærhet til slektinger for å kunne sammenligne antatt uavhengige variabler i de to utvalgene. Problemstillingene går for en stor del på forhold som kan kvantifiseres (nettverksomfang, arbeidsdeltagelse), men det er også innslag av problemstillinger som tilsier et mer kvalitativt preg (opplevelse av situasjonen).

Valget av teknikker må få preg av at problemstillingene dels krever data innhentet gjennom fleksibilitet og åpenhet, dels innhentet gjennom på forhånd fastlagte og strukturerte måter. Resultatet av denne vurderingen ble at valget falt på et såkalt nettverksintervju for barna. Dette har fastlagte spørsmål, men barna må selv "komponere" sitt sosiale nettverk på fritt grunnlag. Det ble utformet et spørreskjema til mødrene med både åpne spørsmål og spørsmål med faste svaralternativ. I tillegg kom en mer kvalitativ tilnærming i form av et åpent intervju (samtale) med mødrene. Teknikkene blir mer detaljert beskrevet senere.

7.2 Operasjonalisering av variabler og instrumentvalg

7.2.1 Hvilke variabler?

Kartleggingen av faktorer i oppvekstmiljøet ut fra de tidligere nevnte problemstillinger krever registrering av verdier på flere variabler. Variablene kan grupperes under 4 hoveddimensjoner: Sosiale omgivelser og bakgrunn, mødres sosiale deltagelse, forhold til barneoppdragelsen, barns sosiale nettverk. Selv om variablene som nevnes her gjenfinnes i de neste underkapitler, kan det være klargjørende å få de presentert her i en systematisk gruppering. Noen av variablene må også gis operasjonelle definisjoner da det ikke alltid er umiddelbart gitt hvordan enhetene skal tilordnes på variablene. For flere enkle variabler, som eksempelvis alder og kjønn, finner jeg det unødvendig å gi slike definisjoner.

Grupperingen "sosiale omgivelser og bakgrunn" er variabler som antas å være uavhengige variabler i forhold til variablene i de 3 andre dimensjonene. Den sentrale uavhengige variabel er pendling. Med "pendler" menes i denne forbindelse ukependler eller langtidspendler slik dette er definert i kapittel 4. Operasjonaliseringen skulle være uproblematisk her. Problemstillingen tilsier at pendling betraktes som den sentrale uavhengige variabel. Det er like vel nødvendig å registrere andre sentrale variabler som kan ha betydning for mødres sosiale deltagelse, mål og midler i barne-

oppdragelsen og barns sosiale nettverk. Disse variablene er fedres yrke, mødres alder, antall barn i familiene, de intervjuede barnas alder og kjønn, og slektsnettverksmuligheter. Slektsnettverksmuligheter refererer til i hvilken grad de intervjuede barna har besteforeldre, onkler eller tanter som bor i nærheten. Slektsnettverksmulighetene kan karakteriseres som høge hvis mødrene oppgir at barnet har besteforeldre, tanter og/eller onkler som bor nært barnet. Hvis det er slik at de sosiale omgivelser i form av slektsnettverksmuligheter er ulike i pendlergruppen og ikke-pendlergruppen, må det vurderes om det er denne variabelen, mer enn pendling, som forårsaker eventuelle variasjoner i barns og mødres sosiale nettverk, og eventuelt ulikheter på andre antatt avhengige variabler. Det samme gjelder for de andre bakgrunnsvariablene.

Mødrenes sosiale deltagelse går på den reelle sosiale deltagelse og graden av tilfredshet med denne. Den sosiale deltagelsen, og dermed involveringen i sosiale nettverk, vil bli betegnet som høy i den grad mødrene har lønnet arbeid utenfor hjemmet, deltar i organiserte aktiviteter sammen med andre og/eller har ofte besøk. Tilfredsheten med den sosiale deltagelsen betegnes som lav hvis mødrene gir uttrykk for ønske om mer omgang eller klager over at de er mye alene. Ønske om lønnet arbeid utenfor hjemmet kan også tas som en indikasjon på ønske om større sosial deltagelse.

Den tredje variabelgruppen går på mødrenes forhold til barneoppdragelsen. For pendlergruppen vil opplevelsen av det å ha eneansvaret for barna mesteparten av tiden bli forsøkt registrert. Kilder til oppdragelsen går på hvor mødrene henter råd og informasjon om dette fra. Selv om mål og midler må antas å ha en viss sammenheng, kan det skilles mellom hvilke målsetninger mødrene har med oppdragelsen og hvilke metoder som brukes for å nå målene. Jeg vil kalle målsetningene for selvutviklende i den grad mødrene nevner utvikling av barnets evner, selvrealisering og lignende, mens jeg vil kalle målsetningene for normorienterte i den grad mødrene i sin oppstilling legger størst vekt på høflighet, gode manerer, ikke være nysgjerrig og lignende. Når det gjelder selve oppdragesmetodene vil jeg registrere hvor vidt mødrene gir uttrykk for at de bruker ytre straff og/eller belønning, mer argumentering og samtale, eller andre metoder.

Den fjerde variabelgruppen er variabler som beskriver barnets relasjoner til andre eller gir karakteristika ved barnets sosiale nettverk. Ut fra hvilke personer som nevnes (av barna) ved utøvelse av viktige funksjoner innen omsorg, sosialisering og oppdragelse, gis en oversikt over barnets personlige nettverk. Funksjonsområdene er: Modell (forbilde, identifikasjonsobjekt), kontroll (disiplin, autoritet, sanksjoner), støttende omsorg (stell, hjelp, trøst), fortrolighet/samarbeid og vennskap. Jeg vil også stille spørsmål til mødrene som går på barnets lekeaktiviteter og karakteristika ved relasjoner til andre barn og til foreldrene. Dette skulle gi en oversikt over nettverkens omfang, sosiale homogenitet/heterogenitet, grad av multipleksitet samt innholdet i relasjonene.

Oversikten over variablene viser at jeg først og fremst trenger data som kan skaffes til veie via mødre og via barn. Jeg valgte å bruke hovedsaklig barna selv som informanter til egne sosiale nettverk, og mødre som informanter til de resterende variablene. Den påfølgende beskrivelse av instrumentene gir oversikt over den konkrete operasjonalisering av variablene.

7.2.2 Nettverksintervjuet

En kartlegging av barns sosiale nettverk er en registrering av hvilke personer som er viktige for barnet, hvilke personer det har relativt nære relasjoner til. Man kunne tenke seg at en slik kartlegging foregikk ved å spørre barnets foreldre (og/eller eventuelt andre) eller ved at forskeren observerte barnets adferd. I det første tilfellet ville registreringene bli farget av foreldrenes oppfatninger, vi får ikke vite hvilke personer som barnet synes er viktige. I det andre tilfellet må også forskeren tolke fra observasjoner av adferd til opplevde relasjoner. Teknikken ville også være ressurskrevende.

Uansett hva foreldre eller forskere mener er "den objektive virkelighet" er det barnets oppfatning av virkeligheten som er barnets egentlige oppvekstmiljø. Bronfenbrenner setter spørsmålsteget ved den økologiske validiteten til en undersøkelse når det er uoverenstemmelse mellom subjektets oppfatning og

forskerens oppfatning av miljøkarakteristika (Bronfenbrenner, 1979, s.28-32). Med de foreliggende problemstillinger mener jeg at man kommer nærmest en økologisk valid tilnærming ved å spørre barna om deres egne oppfatninger av hvem som er viktige personer for dem.

Appendix 1 gjengir spørsmålene i nettverksintervjuet eller nettverkstesten. Det opprinnelige grunnlaget for nettverksintervjuet er Bene og Anthony's Family Relations Test. Men den foreliggende utgave er nesten identisk med nettverkstesten Tiller og medarbeidere har benyttet i prosjektet "Sosial endring og oppvekstmiljø" (Tiller, 1980). I den opprinnelige testen ble det benyttet "figurer", framstilt som bokser med påtegnede personer, med spalte i lokket på samme måte som på en sparebøsse. Barnet trakk brikker med nummer slik at numrene svarte til spørsmål om funksjoner mellom barnet og de personer figurene/boksene representerte. Det er faste spørsmål, men rekkefølgen blir tilfeldig ved at barnet trekker lapper. Tillers utgave av intervjuet bygger på samme grunnprinsipp: Barnet trekker lapper med nummer som tilsvarer spørsmål, og barnet putter lappen på den figuren/boksen som barnet synes passer best. Men teknikken har en vesentlig forandring (utenom at selve spørsmålene er noe endret): Mens figurene/boksene i den opprinnelige utgaven forestilte bestemte personer i barnets familie (mor, far, barnet selv, søsken), er den nye utgaven slik at barnet står helt fritt til å "komponere" sitt sosiale nettverk ut fra de spørsmål som stilles. Således kan figurene representere de personer barnet selv opplever er "medlemmer" av deres nettverk, persongalleriet er ikke gitt på forhånd. Ellers viser jeg til instruksen for intervjuet i Appendix 2.

Jeg holder meg til samme fordeling av spørsmål til de forskjellige funksjoner (variabler) som er brukt tidligere (Tiller, 1980). Den eneste forandring som er foretatt er at variabelen som Tiller kaller "omsorg" i dette arbeidet blir kalt for "støttende omsorg". Fordelingen er gjengitt i Appendix 3. Tidligere analyser har vist at tilordningen av spørsmål til funksjoner ikke har helt samme mønster hos gutter og jenter. Eksempelvis representerer svar på spørsmål Z "Hvem vil du helst skal rose deg når du har vært flink?" en støttende omsorgsfunksjon for jenter mens dette går på modellfunksjonen hos gutter. Det skilles mellom funksjonene kontroll, støttende

omsorg, modell og vennskap. I tillegg gis funksjonen samarbeid for gutter og fortrolighet hos jenter. Nettverksintervjuet gir, i tillegg til en fordeling av funksjonene i barnas nettverk, data om total størrelse av nettverket, homogenitet/heterogenitet og grad av multipleksitet.

Som nevnt er det nettverksintervjuet jeg gjør bruk av nesten identisk med nettverkstesten brukt i prosjektet "Sosial endring og oppvekstmiljø". Forandringene består i at spørsmålene 29-32, som går på alternative omsorgspersoner, er kommet til. Tillegget til intervjuet har jeg utarbeidet i samarbeid med professor P.O. Tiller (ved Senter for barneforskning, Trondheim). Primo desember 1982 prøvde jeg ut dette utvidede nettverksintervjuet på 10 elever, 5 gutter og 5 jenter. Barna var elever i en 2. klasse på Otta barneskole i Gudbrandsdalen. Denne utprøvingen ga en fin anledning til å bli kjent med teknikken slik at jeg ved selve undersøkelsen hadde en viss rutine i gjennomføringen. Blant annet måtte jeg se på ~~det~~ språklige slik at spørsmålene ble omformet (så langt jeg maktet) til dialekt. Spørsmål 18 "Hvem lager du ting sammen med?" er et eksempel på at misforståelser kan oppstå på grunn av språkforskjeller: "Lage" uttalt slik det skrives betyr noen steder i Gudbrandsdalen snakke/prate, - lage i betydningen produsere må uttales "lågå".

7.2.3 Spørreskjema og samtale

De dataene som gis av nettverksintervjuet kan kaste lys over bare en del av problemstillingene. Jeg valgte å utforme et spørreskjema for mødrene i undersøkelsen og forberede en samtale for å skaffe til veie de andre dataene jeg hadde bruk for. Hensikten med spørreskjemaet og samtalen var å få registreringer av verdier på variabelgruppene sosiale omgivelser og bakgrunn, mødrenes sosiale deltagelse og forhold til barneoppdragelsen samt litt om barnas relasjoner til andre. Den endelige utgaven av spørreskjemaet for mødre er gjengitt i Appendix 5, momentene for samtale/intervju med mødrene i Appendix 6.

Jeg skal her gjengi de resonnement og vurderinger som ligger til grunn for valg og utforming av disse teknikkene.

De dataene som framkommer via spørreskjemaet kunne like gjerne blitt samlet inn ved et intervju. Svarene kunne i noen tilfeller til og med blitt mer nyanserte ved bruk av en slik teknikk. Når valget like vel falt på spørreskjema for innsamlingen av de fleste data fra mødrene, har dette med selve prosedyren ved datainnsamlingen å gjøre: Jeg ønsket at mødrene skulle være opptatt med spørreskjemaet mens jeg foretok intervjuingen av barna. Jeg kommer tilbake til dette senere. Et annet moment til fordel for spørreskjema er at flere av spørsmålene går på enkle informasjoner (egen alder, barnas antall, kjønn og alder) som kan registreres like sikkert ved spørreskjema som ved intervju. Ved intervju blir dessuten intervjueren et ekstra mellomledd mellom respondenten og registreringen på et skjema, og flere mellomledd kan bety flere feil i registreringen.

Ved utformingen av spørreskjemaet søkte jeg å følge vanlige, anerkjente prinsipper for dette. Rekkefølgen av spørsmålene er framkommet dels ut fra den vurderingen at enkle spørsmål av ikke-følelsesladet karakter bør komme i starten som en "oppvarming", dels ut fra hensynet til en viss samling av spørsmål av beslektet innhold. Men jeg har også sett en viss fare i å samle alle spørsmål som eksempelvis går på oppdragelsesholdninger: Hvis alle slike spørsmål kommer etter hverandre, kan respondenten lettere "konstruere" et konsekvent oppdragelsesmønster ved avgivelsen av svarene. En motsatt mulighet er at respondenten lettere kan oppdage et svarmønster hos seg selv når alle oppdragelsesspørsmål er samlet og reagere på dette ved å "justere" noen av svarene.

Når det gjelder antallet spørsmål er problemstillingene, og behovet for variabler ut fra disse, veiledende. Men også innen denne rammen er det valgmuligheter. Ofte kan det styrke både datas reliabilitet og validitet å ha flere spørsmål som innfallsport til en variabel. Dermed foreligger muligheten for bedre å vurdere hvilke spørsmål som måler det man er ute etter å måle. Konstruksjon av indekser kan også være aktuelt. Når det gjelder oppdragelsesholdninger, har spørreskjemaet flere spørsmål. Men selv om relativt mange spørsmål har sine fordele, må heller ikke antallet bli for stort. Et for stort antall spørsmål vil kunne trøtte ut respondenten slik at motivasjonen for å svare nøyaktig og utfyllende svikter. Av etiske og praktiske årsaker er det også begrenset hvor mye av respon-

dentenes tid man kan legge beslag på.

Valget mellom åpne og lukkede spørsmål har også litt sammenheng med tidsaspektet. Lukkede spørsmål, der respondenten krysser av for ett eller flere svaralternativer, tar kortere tid å besvare enn åpne spørsmål. Det er med andre ord fordelaktig med lukkede spørsmål hvis tiden respondenten er villig til å bruke på utfyllingen er begrenset og/eller det er ønskelig å få besvart relativt mange spørsmål. Databasehandlingen lettes også ved bruk av faste svaralternativ. Sammenligningen av respondentenes svar kan foregå på en enkel og sikker måte, dataene kan tolkes presist. Disse positive sidene ved å bruke lukkede spørsmål har blitt veid mot fordelene ved å bruke åpne spørsmål. Dette resulterte i en både-og-løsning.

For de spørsmål hvor det på forhånd var enkelt å sette opp utfyllende og gjensidig utelukkende (gjelder ikke på alle variabler) svarkategorier, ble spørsmål med faste svarkategorier valgt. Alderskategorier er et eksempel på dette (spørsmål 1). Her kunne det ikke foreligge andre kategorier enn de opplistede. Det er enkelt å avgi svar og presisjonen blir høy.

For noen spørsmål var det slik at jeg ikke på forhånd kunne sette opp svarkategorier. Et eksempel på dette er spørsmål 29 som går på hva mødrene vil legge mest vekt på i oppdragelsen og hvilke egenskaper de synes det er viktigst å utvikle hos barnet. En opplisting av kategorier ville ikke ha bidratt til å gi svar på mødrenes egne tanker om spørsmålet. Et åpent spørsmål der respondenten selv må formulere svaret betyr at dataene får større nærhet til respondenten. Min egen virkelighetsoppfatning blir ikke presset på den som skal avgi svaret slik man risikerer ved bruk av faste svaralternativ. Men åpne spørsmål gjør det mer problematisk å sammenligne dataene presist. Åpne spørsmål krever som nevnt også mer tid enn lukkede. For respondenter som er uvante med å formulere seg skriftlig kan åpne spørsmål på et spørreskjema være problematiske å svare på.

Disse vurderingene tilsa at jeg, så langt det var forsvarlig ellers, i størst mulig grad brukte lukkede spørsmål. Noen steder fant jeg det formålstjenlig å kombinere avkrysningsalternativ og egne svarformuleringer. Et eksempel på dette er spørsmål 14. Dataene fra alternativene "ja" eller "nei" er

enkle å registrere og gir grunnlag for presis tolkning. Det overflatiske i dataene kan rettes opp ved at respondentene kommenterer eller grunngir svarene.

Spørreskjemaet gjennomgikk flere revisjoner før det fikk sin endelige form. I startfasen var endringene knyttet hovedsaklig til selve innholdet. Mine oppfatninger om hvilke variabler spørreskjemaet skulle dekke endret seg i takt med studiet av relevant litteratur og utformingen av en tankemodell.

Når det gjelder den mer konkrete utformingen av spørsmålene, har det vært til stor hjelp å få kommentarer fra andre. Dette på tross av at råd og kommentarer enkelte ganger har pekt i flere retninger. Både veiledere, medstudenter og personer utenom det akademiske miljø har bidratt til revurderinger og justeringer av spørreskjemaet. De siste endringer av spørreskjemaet ble foretatt etter at 4 mødre ga kommentarer til spørreskjemaet i mai 1983. Disse mødrene ble spesielt bedt om å vurdere om språket var lettfattelig og om noen av spørsmålene ble oppfattet som tvetydige. For at eventuelle uønskede fagtermer og faguttrykk lettere skulle oppdages, valgte jeg å la ikke-akademisk utdannede mødre kommentere spørreskjemaet.

I tillegg til spørreskjemaet forberedte jeg en kort samtale/intervju med mødrene. Momentene for denne samtalen er gjengitt i Appendix 6. Første punkt på denne listen er en gjennomgåelse av spørreskjemaet for å kontrollere at alle spørsmål er besvart. Jeg stilte spørsmål om noe ved spørreskjemaet var uklart og mødrene fikk anledning til å kommentere og eventuelt komme med muntlige tilføyelser til svarene. Dette ble notert av meg.

De andre emnene for samtalen er reaksjoner på positivt og negativt vurdert adferd, og fordelingen av oppdragelsen mellom foreldrene. Når det gjaldt reaksjoner på positivt og negativt vurdert adferd, ba jeg mødrene nevne et eksempel på noe barnet kunne foreta seg som de ble spesielt glade for, og hvordan de reagerte på dette overfor barnet. Deretter ba jeg om å få et eksempel på noe barnet kunne foreta seg som de ble spesielt irriterte over, og hvordan de reagerte på dette. For mødrene i pendlerfamiliene ble spørsmålet om fordelingen av oppdragelsen i stor grad dreid inn på hvordan mødrene opplevde det å ha eneansvaret for barna størsteparten av tiden.

Jeg ba også om å få synspunkter på om mødrene mente at pendlingen virket inn på forholdet mellom far og barn, eventuelt hvordan. Hensikten med å ta opp disse temaene gjennom en samtale var å forsøke å fange opp hvordan omsorgsbetingelsene oppleves uten å splitte dette opp i enkeltspørsmål på et spørreskjema. Mødrene skulle her fritt få gi uttrykk for sine egne opplevelser i tilknytning til å utøve morsrollen i en pendlerfamilie.

7.3 Utvalg av enheter

Når emnet for undersøkelsen er oppvekstmiljø i pendlerfamilier, er det naturlig at respondentene også må befinne seg i pendlerfamilier. Pendlerfamilier finnes over hele landet. Med begrensede tilgjengelige ressurser var det nødvendig å velge ut et avgrenset geografisk område for undersøkelsen. Valget falt på Gudbrandsdalen i Oppland fylke. Opprinnelig var planen å intervju barn og mødre i pendlerfamilier i kommunene Lesja, Dovre, Skjåk, Lom, Vågå, Sel, Nord-Fron, Sør-Fron, Ringebu, Øyer og Gausdal. I praksis ble området mer begrenset. Øyer og Gausdal falt fra i sør-enden og Lom, Lesja og Dovre falt fra i nord-delen av området. Fra bostedet til intervjuobjektene lengst i sør, på Fåvang i Ringebu, til de lengst i nord, ved Dønnessjøen i Skjåk, er det etter hovedvegen ca. 155 kilometer. Flere av intervjuobjektene var også bosatt på steder som lå ganske langt unna hovedvegen. Dette kan illustreres ved at jeg i arbeidet med å finne fram til og oppsøke intervjuobjekter kjørte i alt omkring 3.000 kilometer.

I kommunene Skjåk, Vågå, Sel, Nord-Fron, Sør-Fron og Ringebu var det til sammen 318 av pendlerne som av ligningsmyndighetene fikk godkjent dobbelte husholdningsdøgn for inntektsåret 1981 (Veggeland, 1983, s.5). Uke- og langtidspendlere som er gift får vanligvis godkjent dobbelte husholdningsdøgn. Hvis man går ut fra at vel 5% av disse 318 er gift uten å ha barn, eller barna er flyttet ut fra hjemmet, er det omkring 300 uke- og langtidspendlerfamilier med hjemmeværende barn under 20 år i undersøkelsesområdet.

Anslaget på at vel 5% av de gifte pendlerne ikke har

hjemneværende barn bygger på følgende: I Norge var det i 1980 totalt omkring 24% av alle familier som er registrert som ektepar uten barn, eller som bare har barn over 20 år (SSB, 1982, s.19). Av prosentandelen på 24 må man trekke fra andelen av gifte som er over yrkesaktiv alder for å få et overslag over hvor stor andel av de yrkesaktive gifte som ikke har hjemneværende barn. På landsbasis er 18-19% av alle gifte menn over yrkesaktiv alder (SSB, 1982, s.14). Dette skulle tilsi at 5-6% av alle gifte i yrkesaktiv alder ikke har hjemneværende barn.

Innsamling av data kun fra pendlerfamilier ville gi godt nok grunnlag for beskrivelse av karakteristika ved denne gruppen. Men tolkningen av dataene i relasjon til problemstillingene ville bli problematisk. En beskrivelse av nettverkskarakteristika og andre variabler må sees i forhold til noe. Dette tilsier at det må velges ut 2 grupper av enheter, en gruppe av pendlerfamilier og en gruppe av ikke-pendlerfamilier. Ideelt sett bør gruppene kun variere på den antatte årsaksvariabelen pendling. Andre forhold som kan tenkes å influere på mødres omsorgsfunksjoner og barnas oppvekstmiljø bør være mest mulig like. Mødrenes alder, fedres yrker, de intervjuede barnas alder og kjønn, antall barn i familiene, geografisk nærhet til nære slektninger samt bostedets generelle miljø (sammensetning av befolkningen med hensyn til aldersgrupper, kjønnsfordeling og sosioøkonomisk tilhørighet; stedets kultur ellers) bør ideelt sett være like i de to utvalgene for å være sikker på at pendlervariabelen virkelig er den uavhengige variabel.

Noen av disse variablene er det mulig å ha full kontroll over gjennom utvalgsmetoden. Barnas kjønn og alder er det relativt enkelt å få likt i de to utvalgene. Bostedets generelle miljø skulle det også langt på veg være mulig å få likt. Ved å kontrollere for at pendlergruppen samlet sett har likeartede omgivelser som ikke-pendlergruppen skulle bostedenes generelle miljø rundt familiene bli likeartede. Når det gjelder yrke kan man på forhånd anta at bygg- og anleggsyrker får et større innslag i pendlergruppen enn i den andre. I disse yrkene er pendlerfrekvensen høyere enn i andre yrkesgrupper.

Populasjonen av pendlergruppen vil jeg definere slik: Mødre og barn i alderen 7 til 9 år i familier hvor fedrene er

uke- og langtidspendlere. Populasjonen er bosatt i det angitte undersøkelsesområdet. Pendlerne har vært uke- eller langtidspendlere i minst 1 år og er pendlere på intervju tidspunktet. Årsaken til at barna må være i alderen 7 til 9 år ligger i utformingen av nettverksintervjuet. Dette er spesielt utformet for 8-åringer. Men det fungerer også fint for 7 og 9-årige barn.

Spørsmålet på dette tidspunkt var hvordan man skulle nå den definerte målpopulasjonen. Den var ikke umiddelbart tilgjengelig ved at den var opplistet noe sted. Jeg startet med å henvende meg til formannen i Norsk Pendlerforbund, Per Ottesen, i slutten av februar 1983. Ottesen var interessert i et samarbeid. I mai kunne jeg gi en mer detaljert skisse av intervjuoppleggene. Dette var en forutsetning for å få utlevert adresselister fra Norsk Pendlerforbund. 14. august fikk jeg liste over medlemmer i Norsk Pendlerforbund i Gudbrandsdalen. I utgangspunktet inneholdt listen 433 navn og adresser. De få som ikke var bosatt i kommunene Lesja, Dovre, Skjåk, Lom, Vågå, Sel, Nord-Fron, Sør-Fron, Ringebu, Øyer og Gausdal ble luket ut. Et lite antall kvinnelige medlemmer ble også strøket av min liste. I samarbeid med Ottesen og andre lokalkjente strøk jeg også personer som vi visste ikke var gifte eller hadde barn i den aktuelle alderen, samt personer som hadde sluttet å pendle. Jeg sto tilbake med 345 navn. Nesten 100 "uaktuelle kandidater" var luket ut, men fremdeles var det ukjent hvor mange av de 345 som tilfredsstilte kriteriene. I tillegg var det helt åpent hvor mange aktuelle intervjuobjekter det fantes som ikke var medlemmer av Norsk Pendlerforbund.

17. august sendte jeg ut en forespørsel om å delta i intervjuundersøkelsen til de 345 jeg hadde navnene på. I følgebrevet ble det redegjort kort for undersøkelsen og jeg ba de som var uke- og langtidspendlere og som hadde barn på 7,8 eller 9 år å sende svarslippen tilbake til meg i vedlagt konvolutt påstemplet mitt navn og min adresse. Jeg tok kontakt med en lokalavis for å få publisitet om oppgaven i den hensikt å "gi et puff" til aktuelle intervjuobjekter som ikke hadde returnert svarslipp. 30. august ble det trykt et intervju om undersøkelsen i avisen Dagingen.

6. september hadde jeg fått inn 11 svarslipper. Det viste

seg senere at 3 av disse falt ut da de av forskjellige grunner ikke tilfredsstilte de kriterier jeg hadde satt opp for pendlerpopulasjonen. Det ble således bare 8 i det endelige utvalget som ble rekruttert ved at de sendte tilbake svarslipper. For å finne fram til flere intervjuobjekter ringte jeg til de 80 på medlemslisten som hadde telefon. Dette førte til at jeg kom i direkte kontakt med noen flere som var aktuelle intervjuobjekter. I tillegg fikk jeg oppgitt navn på andre som ikke var medlemmer av Norsk Pendlerforbund. Noen var meget samarbeidsvillige, de ville notere navn etter å ha tenkt seg om og spurt andre slik at jeg ringte opp igjen senere.

Jeg fikk ingen respons fra kommunene Lom, Lesja, Dovre, Øyer og Gausdal hverken via svarslipper eller ved telefonhenvendelser. Ingen av de jeg kom i kontakt med i disse kommunene tilfredsstilte kriteriene for å bli med i utvalget. Sammen med Skjåk er det også disse 5 kommunene som har de laveste tall for pendlere med godkjente dobbelte husholdningsdøgn av de kommunene jeg tok utgangspunkt i (Veggeland, 1983, s.5). Den videre undersøkelsen ble begrenset til kommunene Skjåk, Vågå, Sel, Nord-Fron, Sør-Fron og Ringebu.

Ved starten av undersøkelsen hadde jeg en liste med 21 mulige intervjuobjekter, 11 hadde sendt svarslipp og 10 var kontaktet direkte over telefon eller de var registrerte via opplysninger fra andre. I tillegg til de 21 fikk jeg registrert 7 andre mulige intervjuobjekter i løpet av selve undersøkelsesperioden ved å spørre meg fram der jeg reiste. Av de totalt 28 potensielle intervjuobjekter som ble registrert falt 8 fra. Disse fordelte seg slik: 3 tilfredsstilte ikke kriteriene for pendlerpopulasjonen, 2 kom jeg ikke i kontakt med, på tross av flere forsøk (bortreist?) og i 3 tilfeller var intervjuobjektene uvillige til å la seg intervju.

Ikke-pendlerpopulasjonen definerer jeg slik: Mødre og barn i alderen 7 til 9 år hvor ingen av foreldrene har så lang reisetid til arbeidsstedet at de til vanlig må overnatte utenom hjemmet. Populasjonen er bosatt i samme område som pendlerpopulasjonen. Særlig på grunn av at nettverksvariabler til en viss grad må være avhengige av hvilke personer og personkategorier som er bosatt i nærheten av familien, ble dette hensynet retningsgivende for utvelgelsen av

ikke-pendlerfamiliene. Utvalget av familiene ble foretatt ved at jeg i hver av de 20 pendlerfamiliene fikk oppgitt en eller flere ikke-pendlerfamilier bosatt i nærheten som hadde barn av samme alder og kjønn som det intervjuede barnet i pendlerfamilien. Når jeg intervjuet en pendlerfamilie som hadde en sønn på 8 år, spurte jeg etter nærmeste ikke-pendlerfamilie med sønn på 8 år som de visste om. Ofte ble dette en familie som bodde noen få hus unna, i noen få tilfeller bodde de oppgitte familiene 1 km eller lengre unna.

Metoden for å velge ut ikke-pendlerfamilier er enkel. Største praktiske problemet her var, som i den andre gruppen, å treffe folk hjemme og få avtalt en tid som passet. I bare 1 tilfelle var den potensielle respondenten uvillig til å la seg intervju. Dette var i ett av de få tilfellene jeg kontaktet en ikke-pendlerfamilie telefonisk. I 2 av de 3 tilfellene hvor respondentene var uvillige til å la seg intervju i pendlergruppen gikk også forespørselen pr. telefon. Min erfaring fra denne undersøkelsen er at potensielle respondenter vanligvis stiller opp til intervju når intervjuer møter opp personlig, det er enklere å avslå over telefon.

7.4 Datainnsamlingen

Etter at måleinstrumentene var valgt, utformet og utprøvd, og de første faser av enhetsutvelgingen var gjennomarbeidet, sto selve datainnsamlingen for tur. Nå ville det vise seg om opplegget virkelig fungerte i praksis. Det var knyttet en viss usikkerhet til hvor mange av de 21 mulige intervjuobjektene som eventuelt ville falle fra eller ikke tilfredsstilte kriteriene til pendlergruppen. Det var et åpent spørsmål om det var mulig å finne fram til flere som tilfredsstilte kriteriene til pendlergruppen og om utvalgsmetoden for ikke-pendlergruppen fungerte. Resultatet av dette ble gitt i forrige kapittel.

Utvalgsmetoden medførte at det var umulig, eller i beste fall urasjonelt å gjøre utstrakt bruk av avtaler om intervju-tidspunkt. Jeg startet i sør-enden av området 19. september og avsluttet i nord 5. oktober. Det var et stort problem å treffe både mødre og barn hjemme. På tross av at jeg flere

dager startet i 8-9-tiden og avsluttet i 21-22-tiden, lå gjennomsnittet på under 3 intervju pr. dag de 14 dagene i intervjuperioden. 40 familier ble intervjuet i løpet av denne tiden. Tidspunktene for intervju måtte tilpasses barnas skoletider, mødrenes arbeidstider og andre forhold. Dette medførte at tiden ble brukt noe urasjonelt sett fra intervjuers plass. Selve datainnsamlingen tok vanligvis omkring 1 time hos hver familie.

Ved ankomsten til hver ny familie startet jeg med en presentasjon av meg selv og min undersøkelse. De som hadde fått brev, eller jeg hadde snakket med på forhånd, var allerede orientert om undersøkelsen. Jeg viste i alle tilfeller fram en bekreftelse på min identitet som hovedfagsstudent ved Pedagogisk institutt, UNIT. Før selve intervjuingen startet, sørget jeg for å fastslå om intervjuobjektene svarte til de kriterier jeg hadde satt opp for å tilhøre pendlerpopulasjonen eller ikke-pendlerpopulasjonen. Dette var særlig viktig i de tilfeller jeg på forhånd kun hadde opplysninger om eksempelvis barnas alder gitt av andre. Noen av barna var litt sjenerte og trengte litt tid på å bli kjent med intervjuer før intervjuet startet. Noen få tok det hele meget alvorlig i startfasen og oppfattet intervjuet som et spørsmål om prestasjoner. Men når de fikk vist og forklart hva det hele gikk ut på, gikk det fint.

Intervjuet med barna ble forsøkt arrangert slik at de ble minst mulig distraheret eller påvirket av andre. Enkelte av spørsmålene er av en slik art at det vil være fristende for andre å gripe inn når barnet svarer "feil", det vil si når barnet gir et svar som ikke samsvarer med andre familiemedlemmers oppfatning av forholdene. For å forsøke å unngå dette, ga jeg muntlig uttrykk for at det var ønskelig at barnet ikke ble distraheret eller avbrutt under intervjuet. Dette ble også uttrykt i den skriftlige orienteringen til mødrene som ble delt ut sammen med spørreskjemaet (Appendix 4). En av de viktigste årsaker til at jeg valgte å la mødrene fylle ut spørreskjema, i stedet for kun å bruke intervju, lå nettopp i det taktiske opplegget: Når mødrene var opptatt med å fylle ut spørreskjemaet var det ikke så stor fare for at de grep inn eller påvirket barnas svar på noen måte. Hvis mulig plasserte jeg barnet med

ryggen til moren (og eventuelle andre) under intervjuet for også å unngå visuell kontakt og kommunikasjon.

På tross av dette: I bare 15 av de 40 intervjuene var mødre og andre så langt unna at de ikke kunne registrere hva barna svarte. Dette fordelte seg med 9 i pendlergruppen og 6 i ikke-pendlergruppen. Det knytter seg en del usikkerhet til tallene, det er ikke alltid lett å avgjøre hvor langt unna andre skal befinne seg for at de ikke skal registrere hva barnet svarer. Enda vanskeligere er det å vurdere om, og eventuelt i hvor stor grad, barnet oppfatter andres tilstedeværelse som et press om å svare på en bestemt måte. Direkte innblanding i hvordan barna svarte ble i alle fall unngått.

Utfyllingen av spørreskjemaet tok i de fleste tilfeller noe lengre tid enn intervjuet av barna. En del av mødre syntes at spørsmål 28 og 29 var vanskelige, særlig når de skulle formulere svarene skriftlig. Noen ga uttrykk for at spørreskjemaet var langt og omfattende. Jeg gikk gjennom spørreskjemaene og kontrollerte at alle spørsmål var besvart, eventuelt fylte jeg selv ut der noe manglet etter å ha stilt spørsmålene muntlig.

Til slutt stilte jeg spørsmål som gikk på positivt og negativt vurdert adferd og fordelingen av oppdragelsen mellom foreldrene. I pendlerutvalget dreide samtalen seg også om den spesielle situasjon pendlerfamiliene er i når det gjelder foreldrefunksjonene. Reaksjonen på disse spørsmålene/samtaleemnene varierte mye. En del hadde problemer med eksempelvis å nevne et eksempel på en situasjon der barnet oppførte seg slik at det gledet dem. Noen virket relativt lite interesserte i disse temaene mens andre var engasjerte og ga utfyllende svar. Evnen til å formulere seg, respondentenes legning med hensyn til å meddele seg og intervjuers evne til å skape en situasjon hvor det føles trygt å meddele seg er viktige faktorer her.

Situasjonen ellers kunne også virke inn. Mødrene kunne ofte ha gjøremål og oppgaver som kom i konflikt med intervjuingen: Småbarn de måtte ha et halvt øye på hele tiden, middag som skulle bli ferdig til en viss tid, og andre oppgaver. Særlig på grunn av at jeg måtte ha en avtale på et tidspunkt hvor både moren og barnet (7-9-åringen) var hjemme, ble

intervjusituasjonen i noen tilfeller til en viss grad preget av tidspress.

I 3 av intervjuene/samtalene med mødre var fedrene også til stede i samme rom. Det er vanskelig å vurdere i hvor stor grad dette kunne influere mødrenes svar og eventuelt i hvilken retning. Generelt antar jeg at alle situasjonsfaktorer i større eller mindre grad kan virke inn på svarene under et intervju.

7.5 Validitet og reliabilitet

Ved en kritisk vurdering av undersøkelsesopplegget, hvor svakheter og feilkilder blir analysert, er betegnelsene validitet og reliabilitet sentrale. Dette på tross av at det til dels hersker stor uenighet om begrepsinnholdet i de to betegnelsene (Halle, 1976). Jeg vil her med validitet forstå i hvor stor grad det er overenstemmelse mellom det vi har tenkt å måle, slik det kan uttrykkes ved en teoretisk definisjon, og det vi faktisk måler ved hjelp av instrumentene. Med reliabilitet vil jeg forstå stabilitet i den forstand at det gir uttrykk for i hvor stor grad dataene er nøyaktige eller om tilfeldigheter spiller inn slik at en ny måling på de samme respondenter kunne gitt et annet resultat.

Generelt er det vanskelig direkte å måle validitet. Hvor operasjonaliseringen går vegen om en operasjonell definisjon kan graden av samsvar mellom den teoretiske og operasjonelle definisjon bare logisk, ikke empirisk, etterprøves. Hvis det teoretiske begrep er operasjonalisert på flere ulike måter, er det mulig å foreta en sammenligning av dataene. Et høgt samsvar kan bety høg grad av overenstemmelse mellom teoretisk begrep og operasjonaliseringen av dette. Reliabilitet er prinsipielt enkel å måle ved en test-retest prosedyre for å sammenligne grad av samsvar mellom de to målingene.

En test av reliabiliteten ville innebære at jeg en tid etter at undersøkelsen var gjennomført gikk tilbake til de samme barn og mødre, foretok registreringene på nytt og deretter sammenlignet dataene for de to målingene. Tiden mellom de to registreringene ville ha vært avgjørende. Det måtte ha

gått så lang tid at respondentene ikke husket hva de svarte forrige gang, men ikke så lang tid at respondentene eller omgivelsene hadde endret seg. Ressursene som var til rådighet tillot ikke en slik retest. I stedet må jeg nøye meg med å redegjøre for hva som ble gjort for å øke reliabiliteten, og faktorer som kan ha bidratt til å svekke denne.

En del av de forstyrrende momenter (andre personer til stede i intervjusituasjonen, middagen som koker over på kjøkkenet og lignende) kan tenkes å påvirke dataene. Særlig barn kan bli påvirket av slike ting. Derfor var opplegget slik at barna mest mulig skulle skjermes for uvedkommende påvirkning under intervjuet. Tidspress hos mødrene kan ha ført til feil avkrysning og/eller lite utfyllende svar på åpne spørsmål på spørreskjemaet og samtalen etterpå. Mitt inntrykk er like vel at de aller fleste tok utfyllingen alvorlig, mange tenkte seg godt om før de svarte og de så også gjennom spørreskjemaet etterpå, før de leverte det til meg.

Generelt er høy reliabilitet en nødvendig, men ikke tilstrekkelig, forutsetning for høy validitet. Men det kan også være tilfeller der validitets- og reliabilitetskrav kommer i konflikt (Hellevik, 1977, s.158). I stedet for å ta opp spørsmålet om mødrenes opplevelse av å ha eneansvaret for barn mesteparten av tiden under samtalen, kunne jeg eksempelvis stilt følgende spørsmål på spørreskjemaet: "Har du opplevd det å ha eneansvaret for barna som så vanskelig at du har tatt opp spørsmålet med mannen din eller andre i løpet av de siste 6 måneder?" Med svaralternativene "ja" og "nei" ville dataene sannsynligvis fått høyere reliabilitet, men lavere validitet, med denne teknikken enn med den jeg valgte. Den teknikken jeg valgte gir mindre nøyaktighet i registreringen av svarene, men den gir sannsynligvis mer svar på det jeg er ute etter å registrere.

En mulighet for å redusere virkningen av tilfeldige feil er å utvide antallet observasjoner eller antallet spørsmål som brukes for å måle en egenskap (Hellevik, 1977, s.166). Men en overdrivelse av dette kan også tenkes å ha motsatt effekt og dermed senke reliabiliteten: Hvis eksempelvis et spørreskjema blir for omfattende, kan det virke trettende på respondenten slik at denne slurver ved avgivelsen av svarene. I nettverksintervjuet går flere spørsmål på samme funksjon. På spørre-

skjemaet er det for noen få variabler brukt flere spørsmål.

Utenom de nevnte forstyrrende faktorer, spesielt ved at andre var til stede, var undersøkelsesbetingelsene standardiserte. En egen instruks var laget til nettverksintervjuet (se Appendix 2). Erfaringene fra utprøvingen av nettverksintervjuet gjorde det enklere å administrere intervjuet og få notert resultatene korrekt. Etter hvert som barna tok i bruk figurer/bokser ble det notert hvem figurene representerte, og deres innbyrdes plassering på bordet. Hvis jeg var det minste i tvil om barna husket hvem de forskjellige figurene representerte, tok jeg en kontroll på dette.

Om mulighetene for at feil har oppstått ved intervjuers notering av resultatene og overføring av data fra resultat-skjema til edb-lagring, er det bare å si at jeg har etter beste evne har forsøkt å unngå slike feil ved å dobbeltsjekar.

Ikke alle teoretiske begreper er like enkle å operasjonalisere på en slik måte at vi får data med høy validitet. Noen variabler gir "objektive" data i den forstand at disse kan måles og kontrolleres. På spørreskjemaet går spørsmål 1 på respondentens alder. Det skulle være liten tvil om begrepsinnholdet i betegnelsen "alder". Operasjonaliseringen er enkel. Det er liten grunn til å tro at respondentene oppfatter spørsmålet på annen måte enn det som er intensjonen. Det er også liten grunn til å tro at de bevisst gir feil opplysninger. Opplysningene er prinsipielt enkle å kontrollere. Det er grunn til å tro at validiteten på disse dataene er høy. En del andre variabler kan plasseres i samme kategori, det dreier seg her om enkle, prinsipielt lett kontrollerbare faktiske opplysninger der man vanskelig kan tenke seg at respondentene misforstår eller bevisst gir feil opplysninger. Dette gjelder spørsmål om lønnet arbeid og konkrete forsøk på å få arbeid, mannens yrke, barnas antall, kjønn og alder, om familien har felles hushold med andre og omtrentlig avstand til barnets besteforeldre, tanter og onkler.

Fra den forrige gruppen er det en glidende overgang til variabler som omfatter respondentens og andres handlinger og handlingsmønstre. Herunder kommer disse variablene: Grad av deltagelse i organisasjonsliv og andre fellesaktiviteter, hvem og hvor ofte respondenten har besøk, barnets lekeaktiviteter

og relasjoner til moren og andre personer, i hvor stor grad respondenten drøfter barneoppdragelse med mannen, hvor man henvender seg seg ellers for å få råd og informasjon om barneoppdragelse samt egne reaksjoner ved positivt og negativt vurdert adferd hos barnet. Selv om det her dreier seg om å registrere konkrete handlinger, handlingstype og frekvens i ulike situasjoner, er ikke validiteten uproblematisk. For det første kan jeg ha hatt forventninger som har medført at spørsmål har blitt ledende. Dermed ville jeg ikke kunne måle det jeg er ute etter å måle. Selv om jeg forhåpentligvis har unngått dette, er det flere skjær i sjøen. Persepsjon og hukommelse hos respondentene, eller grupper av disse, kan av en eller annen grunn være systematisk feilaktig. Handlinger man helst ikke forbinder med sitt eget selvbilde kan bli glemt og frekvensen av behagelige eller ubehagelige opplevelser kan endres i hukommelsen. Svarene kan også påvirkes av hvilke forventninger respondenten tror intervjuer har. På tross av disse usikkerhetene, antar jeg at validiteten er høy også her. Når jeg spør hvem som er mest på besøk og hvor ofte man har besøk, tror jeg at respondenten oppfatter hva som menes og at de avgir svar som langt på veg er de man ville fått hvis man i lengre tid observert besøkene hos respondenten.

Går vi fra variabler som direkte omhandler handlinger og handlingsmønstre til det som har med holdninger og verdier å gjøre, blir det hele mer problematisk. Holdningsmålene i denne undersøkelsen er konsentrert om oppdragelsesspørsmål. For det første er det klart at "oppdragelsesholdninger" har svært mange aspekter. Noen må velges ut. For det andre er operasjonaliseringene problematiske. Det er ikke umiddelbart gitt hva som menes med "selvutviklende" og "normorienterte" oppdragelsesholdninger på teoriplanet, og langt mindre på empiriplanet. Et tredje problem ligger i spørsmålet om respondenten er villig til å tilkjenne sine egne holdninger til oppdragelse. Hvis vi antar at det er en viss sammenheng mellom uttrykte holdninger og verdier til oppdragelse og de handlinger som utøves overfor barna, har man en mulighet for å sammenligne dataene for å undersøke om det er samsvar. Men hvis validiteten for handlingsdataene er lav, er man like langt. På spørreskjemaet er det flere spørsmål som går på oppdragelsesholdninger, slik at det er mulig å sammenligne resultatene for å undersøke sam-

svaret mellom de ulike operasjonaliseringer.

For variabler som går på følelser og opplevelser gjelder mye av det samme som for holdninger og verdier: Variablene har ofte et litt diffust begrepsinnhold på teoriplanet, de er vanskelige å operasjonalisere, og respondenten kan lett misforstå eller bevisst forvrengte uten at det er stor mulighet for å oppdage dette. Jeg har på spørreskjemaet spurt om respondenten ønsker å få lønnet arbeid (spørsmål 2c). Dette er for å fange opp om respondenten eventuelt føler det lite tilfredsstillende ikke å delta i arbeidslivet. Men et "ja" her trenger egentlig ikke være uttrykk for et reelt, overveid ønske ut fra en sterk følelse av utilfredshet med å være hjemmeværende. Hvis respondenten også har forsøkt aktivt å få arbeid, må ønsket være noe mer enn en overfladisk tanke. Men ønsket kan på den andre siden også være reelt om respondenten ikke aktivt har forsøkt å skaffe seg arbeid: Hvis det ikke er muligheter for barnepass eller muligheter for arbeid har det heller ingen hensikt å forsøke å få arbeid. Det er også muligheter for at svaret på om respondenten ønsker arbeid er styrt av de reelle muligheter for dette. Et lignende resonnement kan foretas når det gjelder spørsmålet om ønske om mer omgang (spørsmål 14).

Spørsmålet om hva respondenten synes er de største problemer i barneoppdragelsen (spørsmål 28) sikter inn på hva mødrene opplever som vanskeligst i denne oppgaven. Av svarene å dømme har muligens en del oppfattet spørsmålet slik at man her er ute etter å registrere spesielle, eller spesielt vanskelige, problemer. I alt 14 av de 40 har svart "Ingen spesielle problemer" eller lignende her. En annen formulering av spørsmålet kunne gitt data som bedre viste hva mødrene opplevde som vanskelig i oppdragelsen. En substansiell tolkning er at disse 14 aldri hadde opplevd noen problemer i forbindelse med barneoppdragelsen.

Generelt kan validiteten bli høyere, men reliabiliteten lavere, når spørsmål om følelser og opplevelser tas opp i en samtale eller et ustrukturert intervju, sammenlignet med spørreskjema med faste svaralternativ. (Jeg ser da bort fra at reliabiliteten blir så mye svekket at den går ut over validiteten). Flere nyanser fanges opp og fleksibiliteten er større. Spørsmålet om opplevelsen av å ha eneansvaret for barna ble derfor tatt opp med pendlermødrene i en samtale. Det gis

en viss mulighet for kontroll av samtaledataene på dette området: Hvis det er slik at eneansvaret oppleves som spesielt vanskelig for pendlermødrene, forventes dette også å gi utslag på svarene på spørsmål 28.

Når det gjelder validiteten på dataene fra nettverksintervjuet, er det viktig å legge merke til at jeg egentlig ikke er ute etter å kartlegge noe "objektivt" nettverk. Jeg er ikke så mye interessert i å registrere hvem som bruker mest tid til omsorg eller hyppigst opptrer som modell eller venn overfor barnet. Jeg er mest interessert i hvem, eller hvilke personkategorier, barna selv opplever som viktige ved utøvelsen av viktige funksjoner. Svarene vil inneholde både subjektive og objektive elementer (Tiller, 1980, s.16-17). De personer barna nevner må eksistere i de objektive omgivelsene, men graden av fysisk tilgjengelighet eller hyppigheten av kontakt vil ikke automatisk avgjøre personenes betydning sett fra barnas synspunkt. I nettverksintervjuet er spørsmålene utformet med tanke på at det er barnets egne oppfatninger og opplevelser av relasjonene som skal registreres.

Det kan tenkes at barna til en viss grad er påvirket av hvilke normer som hersker også når de skal gi uttrykk for sine oppfatninger av ulike relasjoner. Men jeg tror ikke at påvirkningen i form av normer om hva som er "vanlig" eller "normalt" vil prege svarene til barna mer enn til voksne når de skal beskrive opplevde relasjoner. Ofte er barna mer spontane og sier ting mer "slik de er" enn voksne.

7.6 Målenivå og databehandling

Resultatene av undersøkelser presenteres gjerne i form av forskjellige statistiske mål. De statistiske målene forutsetter at mer eller mindre avanserte regneoperasjoner kan utføres på talldataene som foreligger fra undersøkelsen. Talldataene kan imidlertid uttrykke ulike typer eller nivåer av informasjon. Dette avgjør variabelens målenivå. For å vite hva slags regneoperasjoner og statistiske mål det er mulig å bruke i den foreliggende undersøkelsen, må målenivået på de ulike variabler først fastslås.

Hellevik skiller mellom 4 ulike målenivå (Hellevik, 1977, s.150-155). Nominalnivå innebærer at enhetene kan klassifiseres i gjensidig utelukkende kategorier, men tallkodene for de ulike verdier på variabelen gir ingen informasjon om størrelser eller rangering. Målinger hvor verdiene på variabelen svarer til en rangering, uten at avstanden mellom rangverdiene angis, er på ordinalnivå. Hvis man i tillegg til rangordningen kan angi avstanden mellom rangverdiene, er målingen på intervallnivå. Forholdstallsnivå forutsetter at man, i tillegg til kravene for intervallnivå, kan angi et absolutt nullpunkt for verdiene. Ved intervallnivå kan verdier adderes og subtraheres. Ved forholdstallsnivå er det også mulig å multiplisere og dividere verdier.

Ved det høyeste målenivå, forholdstallsnivå, kan flere og mer avanserte analyseteknikker anvendes enn ved de lavere målenivåene. Fastsettingen av målenivå avhenger av hvordan målingen er utført og hvilken art variabel det dreier seg om. Men målenivået er også avhengig av hva slags problemstilling variabelen inngår i: Et spørsmål om hvilke personkategorier barn nevner som utøvere av forskjellige funksjoner gir kun informasjon om gjensidig utelukkende kategorier og er her en variabel på nominalnivå. Hvis det derimot spørres etter grad av sosial homogenitet i personkategoriene, kan dataene fra nettverksintervjuet sies å være på ordinalnivå. Går spørsmålet på totalt antall personer i nettverket, kan det forsvares å hevde at variabelen er på forholdstallsnivå.

Med utgangspunkt i variabelgrupperingen i 7.2.1 skal jeg forsøke å fastsette hvilket målenivå det er rimelig å tillegge de ulike variablene. Den sentrale uavhengige variabelen innenfor den gruppen jeg har kalt sosiale omgivelser og bakgrunn, er grad av arbeidsfravær. Variabelen er dikotomisert slik at pendling - ikke-pendling representerer mye - lite arbeidsfravær. Variabelen kan derfor sies å ligge på ordinalnivå (men i praksis blir den brukt som en variabel på nominalnivå). Tid som pendler og mødres alder vil også i praksis ligge på ordinalnivå. Antall barn vil ved bruk av variabelen til å sammenligne barnetall i pendlergruppen og ikke-pendlergruppen være på forholdstallsnivå. Barnets kjønn er en variabel på nominalnivå. Mannens yrke er også en nominalnivåvariabel. Spørsmålene om felles hushold og om barnet har besteforeldre, tanter og

onkler som bor i nærheten kan sees på som nominalvariabler. Men hvis man graderer boavstand som uttrykk for slektsnettverksmuligheter, vil variablene ligge på ordinalnivå.

Variabelgruppen som skal gi uttrykk for sider ved mødrenes sosiale deltagelse omfatter spørsmålene om lønnet arbeid, møtedeltagelse og besøkshyppighet. Dette er variabler der verdiene kan rangeres og de er derfor på ordinalnivå. Slås verdiene på disse variablene sammen kan det gis en indeks for sosial deltagelse. Indeksen vil også ligge på ordinalnivå. Spørsmålet om helgearbeid, hvem som er mest på besøk og konsentrasjon av besøkene må ansees å ligge på nominalnivå. Grad av tilfredshet med sosial deltagelse uttrykt ved spørsmålene om ønske om arbeid, om respondenten aktivt har søkt om arbeid og uttrykt ønske vedrørende omgang med andre kan betraktes som variabler på ordinalnivå siden det her dreier seg om grader av tilfredshet. Men på grunn av at verdiene er dikotomiserte har det liten hensikt å rangordne.

Spørsmålene om mål og midler i barneoppdragelsen, hvor mødrene henter råd og informasjon og spørsmålet om opplevelsen av eneansvar for pendlermødrene gir variabler på nominalnivå. Men man kunne også tenke seg at resultatene ble brukt til å konstruere variabler som grader av selvutviklende holdninger eller grader av straffebruk i oppdragelsen. Dette ville gitt variabler på ordinalnivå.

Den siste gruppen, barnets relasjoner til andre, gir de fleste variabler på nominalnivå. Men både grad av homogenitet og multipleksitet kan rangeres. Det samme gjelder spørsmålene om barnet leker mye sammen med andre, om barnet slåss mye og om moren kan drøfte egne problemer med barnet. Totalt antall personer i nettverket til barnet kan hevdes å være en variabel på forholdstallsnivå. Men sett i relasjon til noen problemstillinger kan dette neppe forsvares. Det er umulig å si at et barn som nevner 10 personer i nettverksintervjuet har et dobbelt så rikt/godt eller utviklende oppvekstmiljø som den med 5 registrerte personer i intervjuet. Variabelen må i dette tilfellet befinne seg på ordinalnivå mens den i andre sammenhenger befinner seg på forholdstallsnivå. De resterende variabler i denne gruppen er på nominalnivå.

Oversikten viser at de aller fleste variabler i undersøkelsen befinner seg på nominalt eller ordinalt målenivå. Dette får konsekvenser for hvordan data kan behandles statistisk. Ved den deskriptive statistikken må sentraltendensmålene begrenses til modus ved nominalt målenivå og median ved ordinalt målenivå (Hellevik, 1977, s.192-202). Mål på spredning kan angis i modalprosent for variabler på nominalnivå. For variabler på ordinalnivå kan variasjonsbredde og kvartildifferanse også benyttes. De deskriptive mål vil vise om, og eventuelt i hvor stor grad, pendlerutvalget og ikke-pendlerutvalget har ulike verdier på de forskjellige variabler. Ved eventuelle ulikheter må det ved angivelsen av styrken av sammenhengene i form av korrelasjonskoeffisienter også tas hensyn til målenivået for de aktuelle variabler (Hellevik, 1977, s.234).

Målenivået har også betydning for hvilke induktive statistiske mål som kan brukes (Borg & Gall, 1979, s.453-469). Siden parametrisk statistikk krever færre enheter enn ikke-parametrisk for å nå samme signifikansnivå, vil parametrisk statistikk oftest bli foretrukket der dette er mulig. Men parametrisk statistikk krever minst intervallnivå for å kunne brukes (s.464). I tillegg gjøres en antagelse om normalfordeling av verdiene ved bruk av parametrisk statistikk. I denne undersøkelsen er de fleste variabler på nominalt eller ordinalt målenivå. Det er usikkert om verdiene er normalfordelt. Derfor blir ikke-parametriske tester på signifikans mest aktuelle her.

7.7 Generaliseringsstyrke

Bruken av induktiv statistikk for å teste signifikans besvarer kun tekniske spørsmål. Tolkningsproblemene ved spørsmålet om resultatene fra undersøkelsen kan gjøres gjeldende for et større antall enheter og et videre geografisk område, er mer vidtfaende enn signifikansspørsmålet. Hovedproblemet her blir å vurdere om utvalget avviker systematisk fra populasjonen i og med at det ikke har vært mulig å foreta et sannsynlighetsutvalg fra populasjonen.

Jeg har definert pendlerpopulasjonen som mødre og barn

i alderen 7 til 9 år i familier hvor fedrene er uke- og langtidspendlere, bosatt i Skjåk, Vågå, Sel, Nord-Fron, Sør-Fron og Ringebu. Ved å henvende meg til medlemmer av Norsk Pendlerforbund, fikk jeg i utgangspunktet rekruttert de som hadde vist en viss interesse for å forbedre pendlerens kår. Om dette er de som føler pendlertilværelsen som mest problematisk, eller dette er de mest ressurssterke av pendlerne, er vanskelig å si. Medlemskap kan også være uavhengig av slike forhold. Det er trolig at de som har familie og barn og samtidig har "etablert seg" som pendlere (ikke ser noen mulighet for å slutte å pendle i nær fremtid, de som har yrker hvor arbeidsstedet stadig skifter) vil være de som er mest motivert for å bli medlemmer av en slik organisasjon.

Av de 20 pendlerfamiliene jeg intervjuet var mannen medlem av Norsk Pendlerforbund i 18 av familiene. Når det gjelder de 3 som ikke var villige til å la seg intervju, var mannen medlem i Norsk Pendlerforbund i alle 3 familiene. De 2 aktuelle som jeg ikke kom i kontakt med var ikke medlemmer av organisasjonen. Ellers har jeg få holdepunkter for å si noe om hvordan den definerte populasjonen eventuelt avviker fra utvalget. Ved den senere presentasjonen av utvalgene kan det gis noen få holdepunkter. Det er også vanskelig å si hvor mange familier pendlerpopulasjonen består av. Jeg har tidligere anslått at det er 300 uke- og langtidspendlerfamilier med hjemmeværende barn under 20 år i undersøkelsesområdet.

For å finne ut hvor mange av disse familiene som har barn på 7, 8 eller 9 år, har jeg gjort et grovt anslag ut fra tall fra Statistisk årbok 1982 (SSB, 1982, s.14 og s.19). Hvis man går ut fra at barnekullene i aldersgruppen 5-9 år er like store og at 10-11% av hvert kull er barn av aleneforeldre, var det i 1980 omkring 30% av alle ektepar med hjemmeværende barn under 20 år som hadde barn på 7, 8 eller 9 år i Norge. Overføres dette tallet til anslaget for totalt antall uke- og langtidspendlerfamilier med hjemmeværende barn under 20 år, skulle 90 av disse familiene ha barn på 7, 8 eller 9 år.

Man kan også resonnerer slik: Hvis hver av de 300 familiene gjennomsnittlig har 2 hjemmeværende barn, blir totalt antall barn 600. Fordeles de 600 på 19 årsklasser, blir det 31,6 på hver årsklasse og 95 barn på 3 årsklasser som "tilhører" de 300 familiene. En del av disse familiene har sann-

synligvis barn både på 7 og 9 år slik at antallet familier i pendlerpopulasjonen kan ligge noe lavere enn 95. Det må like vel understrekes at beregningene bygger på forutsetninger som ikke kan tas for gitt, tallene kan være både høyere og lavere.

Det er i alle tilfeller klart at muligheten for at pendlerutvalget kan være skjevt sammensatt i forhold til populasjonen er til stede. Resultatene vil gi en pekepinn på om pendlerutvalget er påfallende skjevt slik at en sentral variabel som yrkesfordeling avviker fra det man må forvente ved tilfeldig utvalg.

Når det gjelder ikke-pendlerpopulasjonen har jeg heller ikke her hatt anledning til å trekke tilfeldig fra en liste over populasjonen. Populasjonsstørrelsen er heller ikke her kjent, men den vil være adskillig større enn pendlerpopulasjonen. Utvalgsmetoden medfører at det er de familier som bor nær pendlerfamilier med barn på 7, 8 eller 9 år som har størst sjanse for å komme med i utvalget. Dette skulle tilsi at utvalget av ikke-pendlerfamilier blir mer likt pendlerfamiliene enn tilfellet er for populasjonene: Utvalgene vil parvis være matchet med hensyn til bosted og dermed når det gjelder miljø generelt, blant annet omgangsformer. Det er også gjerne slik at de med beslektet sosial status, holdninger og livsstil kjenner hverandre. Utvalgsmetoden er slik at de familier pendlerkonene kjenner til, og som ellers er i samsvar med utvalgskriteriene, har større sjanse for å komme med i ikke-pendlerutvalget enn de familiene pendlerkonene ikke kjenner eller bare har et perifert kjennskap til.

En relativt stor andel av pendlerne har bolig i bygdesentrene i undersøkelsesområdet. Dette vil medføre at ikke-pendlerutvalget også får en stor andel bosatt i bygdesentrer. Dermed blir yrkesgruppen jordbrukere sannsynligvis underrepresentert i forhold til yrkessammensetningen i populasjonen.

Utvalgsmetodene tillater ikke at det trekkes bastante slutninger om populasjonene ut fra funn i utvalgene. Men det er forhold ved utvalgsmetoden som tilsier at utvalget av ikke-pendlerfamilier er såkalt negativt skjevt ved at det er mer likt pendlerutvalget enn de resultatene man ville ha

fått ved en sammenligning av de to populasjonene. Variablene for bakgrunn og sosiale omgivelser vil gi en pekepinn på om dette stemmer.

8. PRESENTASJON AV UTVALGENE

8.1 Yrke, alder og barn i familiene

En del variabler antas å fungere som uavhengige variabler for en rekke andre variabler. Særlig innenfor sosiologien brukes ofte sosioøkonomisk tilhørighet som en årsaksvariabel til flere andre variabler. En velbegrunnet plassering av enheter ut fra sosioøkonomisk tilhørighet vil ofte kreve at både inntekt, yrke, utdanning og andre indikatorer registreres. I denne undersøkelsen er kun yrke registrert av disse indikatorene. Yrkesvariabelen har blitt regnet som sentral variabel i spørsmålet om sosioøkonomisk tilhørighet (Allardt & Littunen, 1975, s.84-85).

Ordinært er det ønskelig at alle antatt uavhengige variabler, unntatt den som skiller de to utvalgene, er mest mulig like i en kausal-komparativ studie. Her er dette problematisk i forhold til yrke: I og med at enkelte yrker er typiske pendleryrker, ville en likeartet yrkesfordeling i de to utvalgene bety skjevhet i forhold til populasjonene.

Det er mange måter å kategorisere yrker på. Av praktiske årsaker skal jeg holde meg til en forenklet utgave av Veggelands yrkesgruppering i oversikten over pendlere i Oppland fylke (Veggeland, 1983). Jeg har slått sammen kategorier herfra og redusert antallet kategorier fra 10 til 6. Tabell 1 viser yrkesfordelingen i pendlerutvalget og ikke-pendlerutvalget.

15 av de 20 pendlerne har yrkestittel "anleggsarbeider", "snekker" eller "byggningsarbeider" på spørreskjemaet. 8 i ikke-pendlerutvalget er i samme kategori. 4 av disse har yrkestittel "snekker". De 4 andre arbeider innen anleggsvirksomhet. Men yrkestitlene viser at det her dreier seg om yrker som vanligvis regnes å ha høyere status enn ordinært anleggsarbeid. Yrkene i kategori 1 og 2 er yrker som tradisjonelt har blitt gruppert inn under midlere og høyere sosioøkonomiske sjikt. De tre i kategori 3 er alle gardbrukere. Både pendlere og ikke-pendlere i kategori 6 er hovedsaklig mekanikere og reparatører.

Tabell 1. Frekvensen av yrkeskategorier i pendlerutvalget og ikke-pendlerutvalget

Nr.	Yrkeskategori	Pendlere	Ikke-pendlere
1	Teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid, administrasjons- og forvaltningsarbeid, bedrifts- og organisasjonsledelse.....	1	3
2	Kontor- og handelsarbeid.....	0	3
3	Jordbruks- og skogbruksarbeid...	0	3
4	Transport- og kommunikasjonsarbeid.....	1	0
5	Bygg- og anleggsarbeid.....	15	8
6	Industriarbeid og servicearbeid.....	3	3
N		20	20

Tabell 2. Fordeling av alderskategorier hos mødre i pendlerfamilier og ikke-pendlerfamilier

Alderskategori	Mødre i pendlerfamilier	Mødre i ikke-pendlerfamilier
30 år eller yngre.....	12	5
31-35 år.....	6	7
36-40 år.....	2	3
Over 40 år.....	0	5
N	20	20

Så og si hele pendlerutvalget har yrker som krever liten utdannelse og som tradisjonelt har hatt lav status, yrker som vanligvis blir vurdert å høre til de lavere sosioøkonomiske sjikt. Omkring halvparten av ikke-pendlerutvalget kommer inn under en slik kategori.

En sammenligning av alderen til respondentene kan også ha betydning ved vurdering av resultatene. Tabell 2 gir aldersfordelingen hos mødre i de to utvalgene.

Mødrene i pendlerutvalget er konsentrert om de yngste alderskategoriene. 60% av de intervjuede pendlermødrene er 30 år eller yngre, og ingen er over 40 år. I ikke-pendlerutvalget er den hyppigst forekommende alderskategori 31-35 år. Aldersspredningen er også større her, og 1/4 av utvalget er over 40 år.

Antall barn i familiene, deres alder og kjønn, kan være faktorer som kan påvirke mødrenes muligheter for sosial deltagelse. Disse faktorene kan også ha stor betydning for karakteristika ved barnas nettverk. Et eksempel kan være at hvis den ene gruppen gjennomgående består av store søskenflokker i ulike alderskategorier, vil behovet for å søke ut av familien for å finne venner og modeller sannsynligvis bli mindre enn der en gruppe av barn har få eller ingen søsken.

Som det går fram av tabell 3, er fordelingen av barnetallene helt lik i de to utvalgene. De fleste familiene har 2 barn, over halvparten i begge utvalgene. Det gjennomsnittlige antall barn blir 2,2 pr. familie. En oversikt over de

Tabell 3. Antall barn i familiene

Barnetall	Pendlerfamilier	Ikke-pendlerfamilier
1 barn.....	2	2
2 barn.....	12	12
3 barn.....	6	6
N	20	20

Tabell 4. Alders- og kjønnsfordeling hos de intervjuede barna

Kjønn	Alder	Antall barn	
		Pendlerutvalget	Ikke-pendlerutvalget
Gutter	7 år.....	5	5
	8 år.....	5	5
	9 år.....	2	2
Jenter	7 år.....	2	3
	8 år.....	4	3
	9 år.....	2	2
N		20	20

intervjuede barnas kjønn og alder gis i tabell 4. Utvalgene har en overrepresentasjon av gutter. Ellers viser tabellen at av alderskategoriene har 8-åringene høyest frekvens. Modalprosenten for verdien i begge utvalgene samlet er 42,5%. Utvalgsmetoden skulle sikre at kjønns- og aldersfordelingene i pendlerutvalget og ikke-pendlerutvalget ble identiske. Tabellen viser at dette fungerte unntatt i ett tilfelle der ei jente i ikke-pendlerutvalget som "skulle vært" 8 år egentlig var 7 år.

Tabell 3 viste at fordelingen av antall barn i familiene var lik i de to utvalgene. Dette betyr at også fordelingen av antall søsken til de intervjuede barna er lik i pendlerutvalget og i ikke-pendlerutvalget: I hvert utvalg har 2 av de intervjuede barna ingen søsken, 12 har ett søsken og 6 har 2 søsken.

Det kan også være av betydning om alders- og kjønnsfordelingen til de intervjuede barnas søsken er forskjellig i de to utvalgene. I tabell 5 gis det en oversikt over dette. Det er å bemerke til tabellen at enheten her er observerte søskenkategorier for hvert av de intervjuede barna. En intervjuet 8-åring med bror eller søster på 5 år og bror eller søster på 12 år gir således 2 observasjoner. En 8-åring med to yngre, eller to eldre, søsken av samme kjønn gir kun en observasjon. Derfor

Tabell 5. Frekvenser av ulike søskenkategorier til de intervjuede barna

Søskenkategori	Antall observasjoner	
	Pendlerutvalget	Ikke-pendlerutvalget
Yngre jente(r).....	6	4
Eldre jente(r).....	6	7
Yngre bror/brødre.....	7	4
Eldre bror/brødre.....	3	6
N	22	21

blir N forskjellig i de to utvalgene.

Tabellen viser at det er flere av pendlerbarna enn av ikke-pendlerbarna som har yngre søsken. Flere av de intervjuede ikke-pendlerbarna har eldre søsken. Kjønnfordelingen er nesten helt lik for de to utvalgene. Dataene som ligger til grunn for tabellen viser at gjennomsnittsalderen på de eldre søsknene (beregnet ut fra den eldste der de intervjuede har to eldre søsken) er i underkant av 12 år i pendlerutvalget, og i overkant av 12 år i ikke-pendlerutvalget.

8.2 Muligheter for slektsnettverk

Det er ikke bare sammensetningen av søskenflokkene som har betydning for hvilke personer/personkategorier barna relativt enkelt kan opprette nære relasjoner til. Besteforeldre og andre nære slektninger som bor i nærheten av familien vil vanligvis barna lett kunne møte ofte. Mulighetene for at disse personene blir bærere av enkelte sosialisering- og omsorgsfunksjoner overfor barna, er dermed til stede. Spørreskjemaet gir data om de intervjuede barna har besteforeldre, onkler og tanter, og hvor langt unna familien disse bor. I tillegg er

det spørsmål om noen utenom kjernefamilien har felles hushold med denne. Bare i en familie, tilhørende ikke-pendlerutvalget, var det noen som hadde felles hushold med personer utenom kjernefamilien.

Tilgjengelighet til en slektskategori forutsetter i første omgang at det er en levende person i kategorien. I tillegg blir det et spørsmål om boavstand til personen. I tabell 6 er det vist hvor mange barn i de to utvalgene som har besteforeldre i live, og hvor langt unna de bor.

I overkant av 1/4 av barna i hvert av de to utvalgene har besteforeldre som bor 1 kilometer unna eller nærmere. Dette er ikke lenger unna enn at barna vanligvis kan besøke besteforeldrene på egen hånd. Pendlergruppen og ikke-pendlergruppen har nesten lik fordeling her.

Besteforeldre som bor over 1 kilometer, men under 31 kilometer unna, benevnes som kategori 2 i tabellen. I denne boavstanden er det vanligvis ikke vanskelig å besøke, eller få besøk av, besteforeldre. Det er vanligvis overkommelig å reise denne distansen, frem og tilbake, på en dag eller en kveld. Men avstanden er såpass stor at folk oftest vil benytte en eller annen form for transportmiddel. Besteforeldre som bor over 30

Tabell 6. De intervjuede barnas bestefedre og bestemødre. Fordeling på ulike kategorier av boavstand

Nr.	Boavstandskategori	Pendler- utvalget		Ikke-pendler- utvalget	
		Beste- fedre	Beste- mødre	Beste- fedre	Beste- mødre
1	Bor 1 km unna eller nærmere.....	10	13	9	12
2	Bor 1-30 km unna.....	13	15	12	12
3	Bor over 30 km unna.....	7	6	6	11
4	Ingen bestefar/bestemor..	10	6	13	5
N		40	40	40	40

kilometer unna barna er plassert i kategori 3. Her vil tilgjengeligheten til besteforeldrene være enda mindre enn til besteforeldrene i kategori 2. Besteforeldre til barna som ikke er i live, kommer i kategori 4.

Samlet er det slik at pendlerbarna har høyere antall besteforeldre som er i live. Besteforeldrene til pendlerbarna bor også jamt over nærmere enn tilfellet er i den andre gruppen. Men foreskjellene er små, fordelingene preges mer av likhet enn ulikhet.

Når det gjelder barnas onkler og tanter, vises fordelingen på boavstand til disse i tabell 7. Inndelingen i kategorier for boavstand er den samme som i forrige tabell. Enhetene i tabell 7 er den onkel og den tante som bor nærmest barnet, for hvert av de intervjuede barna.

Tabell 7. De intervjuede barnas onkler og tanter. Fordeling på ulike kategorier av boavstand til de onkler og tanter som bor nærmest barna.

Nr.	Boavstandskategori	Pendlerutvalget		Ikke-pendlerutvalget	
		Onkel	Tante	Onkel	Tante
1	Bor 1 km unna eller nærmere.....	10	5	3	5
2	Bor 1-30 km unna.....	6	8	5	6
3	Bor over 30 km unna.....	4	5	8	8
4	Ingen onkel/tante.....	0	2	4	1
N		20	20	20	20

Antallet pendlerbarn som bor relativt nært til minst en onkel, er større enn antallet i ikke-pendlerutvalget. Dette gjelder særlig for kategori 1. Alle pendlerbarna har minst en onkel. I den andre gruppen er det 4 som ikke har noen onkel i det hele tatt. Når det gjelder tanter er det mer lik fordeling

i de to utvalgene, men også her er tendensen at tantene bor nærmere de intervjuede barna i pendlerutvalget.

Hittil har jeg presentert avstanden til slekt sett bare i forhold til barns slektsnettverksmuligheter. Men avstanden til slektninger kan også ha betydning for mødrenes sosiale nettverk. Det er større mulighet for å omgås og yte hverandre hjelp og støtte når foreldre, svigerforeldre og søsken bor 1 kilometer unna enn når de bor 40 kilometer unna.

Selv om tabell 6 viste at det bare var små forskjeller i boavstand til barnas besteforeldre, er det muligheter for at det er ulikheter i boavstand til mødrenes foreldre og svigerforeldre i pendlerutvalget og i ikke-pendlerutvalget.

Tabell 8 viser at pendlermødrene i utvalget har litt høyere frekvens av egne foreldre i live. Det er flere pendlermødre enn ikke-pendlermødre som har egne foreldre i boavstand 1 kilometer eller nærmere. Samlet sett skulle dette bety at pendlermødrene har bedre tilgang til hjelp og støtte fra egne foreldre enn mødrene i ikke-pendlerutvalget.

Tabell 8. Mødrenes boavstand til egne foreldre

Nr.	Boavstandskategori	Pendlerutvalget		Ikke-pendlerutvalget	
		Mødre	Fedre	Mødre	Fedre
1	Bor 1 km unna eller nærmere.....	6	6	2	1
2	Bor 1-30 km unna.....	8	8	10	9
3	Bor over 30 km unna.....	4	4	7	4
4	Ikke far/mor i live.....	2	2	1	6
N		20	20	20	20

Fordelingen av tanter og onkler til barna i tabell 7 sier ikke noe om disse onklene og tantene er søsken til fedrene eller til mødrene i de to utvalgene. Vi vet bare at i pendlerutvalget er det en tendens til at pendlers og/eller pendlerkoners søsken er bosatt nærmere disse familiene enn tilfellet er i ikke-pendlerutvalget.

8.3 Skjevhet i utvalgene?

De mest markerte forskjellene på antatt viktige uavhengige variabler utenom pendling i de to utvalgene, var yrkes-tilknytning og mødrenes alder. Det var mindre markerte forskjeller når det gjaldt de intervjuede barnas søskenkategorier og familienes slektsnettverksmuligheter. Ulikhetene på disse antatt uavhengige variabler kan skyldes at ett eller begge utvalg er systematisk skjeve i forhold til populasjonene. Ved alle utvalgsmetoder som avviker fra tilfeldig utvalgsmetode er denne risikoen til stede.

Ulikhetene i disse variablene kan også skyldes at de har sammenheng med pendlervariabelen i populasjonene slik at man kunne fått samme resultat ved enkelt tilfeldig utvalg (eller ved annen type sannsynlighetsutvalg). Signifikanstesting av resultatene på de avhengige variabler forutsetter egentlig enkelt tilfeldig utvalg av enheter (Freedman, Pisani & Purves, 1978, s.244-245, s.440 og s. 497). Dette gjelder også for kji-kvadrattesten (s.476). For å bruke denne testen i samsvar med den matematiske teori den har tilknytning til, skulle egentlig pendlerfamiliene og ikke-pendlerfamiliene vært valgt ut ved sannsynlighetsutvalg. Når muligheten for å foreta sannsynlighetsutvelgning ikke er til stede, er det imidlertid mulig å sammenligne fordelingen på variabler i utvalgene med fordelingen på de samme variabler i populasjonene der slike data foreligger. Hvis avviket er lite, kan dette bidra til å underbygge en påstand om at utvalget heller ikke avviker sterkt fra populasjonen når det gjelder andre egenskaper der det bare foreligger resultater fra utvalget (Hellevik, 1977, s.315). Dermed vil det kunne påstås av utvalgene ikke har større avvik fra populasjonene enn ved tilfeldig utvalg slik at signifi-

kanstesting kan forsvares.

Hvis det foreligger informasjoner om fordelingene av antatt viktige bakgrunnsvariabler for pendlerpopulasjonen og ikke-pendlerpopulasjonen, kan disse fordelingene sammenlignes med mål på bakgrunnsvariabler i utvalgene. Det er sparsomt med slike opplysninger i dette tilfellet. Bare når det gjelder yrkesfordeling kan det sies noe om avvikene mellom populasjon og utvalg er store.

I pendlerutvalget var 3/4 av fedrene innenfor bygg- og anleggsbransjen. Ville man fått omtrentlig samme andel ved enkelt tilfeldig utvalg av pendlere fra populasjonen? Her er det tallmateriale å sammenligne med. Ut fra talloppgaver for pendlernes yrkesfordeling, fordeling på dagpendling-ukependling og på kjønnsfordeling, har jeg kommet fram til fordelingen av mannlige ukependlere i Oppland fylke. Tallene er begrenset til de som har oppgitt yrke (Veggeland, 1983). I tabell 9 er denne fordelingen gjengitt, samt fordelingen på yrkeskategorier i utvalget.

Jeg bygger her resonnementet på at yrkesfordelingen hos pendlere i Oppland fylke ikke avviker vesentlig fra yrkesfordelingen i den definerte populasjonen. Ved gjentatte, tilfeldige utvalg av 20 pendlere fra populasjonen, ville man sjelden få kun 1, eller så mange som 20, bygg- og anleggsarbeidere i utvalget. Ved svært mange slike trekkninger av utvalg ville en stor andel av disse inneholde omkring 10 (eller 50%) bygg- og anleggsarbeidere. I mange tilfeller ville man også trukket utvalg der det var 15 bygg- og anleggsarbeidere, slik det er i mitt utvalg. Overrepresentasjonen av denne kategorien er ikke dramatisk stor i forhold til populasjonen.

Tabell 9 viser også at kategori 6 har nest størst andel både i populasjon og i utvalg. Kategori 2 og 3 har de laveste andelene i populasjonen, og kommer også ut slik i utvalget. Yrkesfordelingen i utvalget følger i grove trekk fordelingen i populasjonen av pendlere ut fra disse tallene. Ved tilfeldig utvalg av enheter ville man trolig i mange tilfeller få en yrkesfordeling som samsvarte dårligere med populasjonen enn i dette tilfellet.

Statistisk Sentralbyrås "Folke- og bustadteljing 1980" gir data om yrkesfordeling i de kommuner populasjonene er

Tabell 9. Yrkesmessig fordeling av mannlige ukependlere i Oppland og i pendlerutvalget

Nr. Yrkeskategori	Antall i Oppland	Prosentvis fordeling i Oppland	Fordeling i pendlerutvalget
1 Teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid, administrasjons- og forvaltningsarbeid, bedrifts- og organisasjonsledelse....	263	10,6	1
2 Kontor- og handelsarbeid.....	126	5,0	0
3 Jordbruks- og skogbruksarbeid.....	27	1,1	0
4 Transport- og kommunikasjonsarbeid.....	315	12,7	1
5 Bygg- og anleggsarbeid.....	1.243	50,0	15
6 Industriarbeid og servicearbeid.....	513	20,6	3
	N = 2.487	100,0	N = 20

hentet fra (SSB, 1981). Selv om tallene herfra ikke helt tilsvare den definerte ikke-pendlerpopulasjonen, og yrkeskategoriseringen ikke er her lik, er en grov sammenligning mulig. Tallene tyder på at yrkesfordelingen for ikke-pendlere ikke er vesentlig ulik i utvalg og populasjon. Yrkeskategorien jordbruks- og skogbruksarbeid synes å være noe underrepresentert mens bygg- og anleggsarbeid trolig er overrepresentert i ikke-pendlerutvalget. Som jeg var inne på i kapittel 7.7 ville utvalgsmetoden kunne føre til at utvalgene ble mer like enn populasjonene. Jeg antar at det er dette forholdet som også slår ut på yrkesfordelingen.

Den ulikheten som er registrert i yrkesfordelingen i de to utvalgene synes å ha sammenheng med pendlervariabelen:

Mange pendlere er bygg- og anleggsarbeidere, få har jordbruks- og skogbruksarbeid eller kontor- og handelsarbeid mens yrkesaktive ikke-pendlere er noe jevnere fordelt på yrkeskategoriene innenfor det området hvor jeg har hentet utvalgene fra.

For variablene utenom yrke gis det ikke noe tallmateriale som kan belyse spørsmålet om utvalgene er representative. Selv om yrkesfordelingen i utvalgene synes å samsvare bra med fordelingen i populasjonene, kan det naturligvis være andre skjevheter som er forårsaket av at utvalgsmetoden avviker fra tilfeldig utvalgsmetode. På tross av dette vil jeg senere signifikansteste en del av resultatene fra undersøkelsen ved hjelp av kjikvadrattesten. Det synes som om signifikanstesting i praksis er mye brukt også hvor det ikke foreligger en sannsynlighetsmodell eller hvor kriteriene for tilfeldig utvalgsmetode ikke er oppfylte.

Særlig ved oppsplitting i undergrupper av respondenter med flere svarkategorier blir tallmaterialet lite. I mange tilfeller vil derfor ikke signifikanstesting kunne brukes: Vanligvis kreves det at de forventede frekvenser skal være 5 eller høyere for å kunne bruke kjikvadrattesten (Kurtz & Mayo, 1979, s.366). Resultatene fra nettverksintervjuet kan ikke signifikanstestes ved kjikvadrattest på grunn av at man her ikke bruker uavhengige frekvenser.

9. MØDRES OMSORGSBETINGELSER OG FORHOLD TIL OPPDRAGELSEN

9.1 Omsorgsbetingelser og sosial deltagelse

I dette kapitlet vil jeg forsøke å klarlegge hvordan pendlermødrene opplever det å ha eneansvaret for barna størsteparten av tiden, og jeg vil se på noen sider av omsorgsbetingelsene for mødre i pendlerfamilier og ikke-pendlerfamilier. Jeg vil spesielt undersøke om det er sammenheng mellom mødres sosiale deltagelse og fedres pendling. Er det slik at pendlerfamiliene "kapsler seg inn", - eller har de tvert om mer kontakt utad enn ordinære familier? Som jeg har vært inne på tidligere, kan mødrenes muligheter for kontakt med andre voksne påvirke utformingen av omsorgsfunksjoner på flere måter.

Under samtalene med pendlermødrene spurte jeg etter hvordan det opplevdes å ha eneansvaret for barnet/barna mesteparten av tiden. Med dette spørsmålet søkte jeg å få mødrenes egen vurdering av omsorgsbetingelsene når mannen pendlet. Bare 3 av 20 ga uttrykk for at det ikke var forbundet med noen problemer å ha eneansvaret for barna mesteparten av tiden. De resterende 17 nevner det problematiske i å ha eneansvaret. En typisk uttalelse kunne være: "Det er vanskelig å få fri og slappe av noen gang når du har ansvaret hele tiden. En blir lett isolert." Flere nevner at de som pendlermødre har problemer med å komme seg ut, de blir bundet til barn og hjem hele tiden. Ellers nevnes det som spesielt vanskelig å være alene med ansvaret når barna er syke. Noen synes det er vanskelig å ta avgjørelser uten å ha noen å drøfte med.

Det synes som om omsorgsbetingelsene ved pendling oppleves mindre negativt når mødrenes foreldre bor i nærheten. De som bor langt unna egne foreldre og andre slektninger karakteriserer situasjonen mer negativt enn de som har større slektsnettverksmuligheter og større muligheter for å få avlastning i barneomsorgen. Følelse av isolasjon og mangel på avlastningsmuligheter synes å henge sammen.

Hvis det er slik at følelse av isolasjon har sammenheng

med at pendlermødrene har mindre sosial deltagelse enn andre mødre, ventes dette å gi utslag i registrerte forskjeller i sosial deltagelse mellom pendlerutvalget og ikke-pendlerutvalget. Frekvensen av deltagelse i lønnet arbeid, i organiserte fritidsaktiviteter samt besøk er valgt som indikatorer for sosial deltagelse.

Tabell 10 viser at bare 6 av de 20 pendlermødrene har lønnet arbeid utenfor hjemmet. I ikke-pendlerutvalget har 15 av de 20 arbeid. Det er også slik at de få som har arbeid i pendlerutvalget på ett unntak nær arbeider bare noen få timer i uken. I den andre gruppen har 12 av de 15 som arbeider utenom hjemmet halv eller hel stilling. Med de små utvalgene det opereres med her, skal forskjellene mellom utvalgene bli svært store for å få signifikante forskjeller. Her får man imidlertid en signifikant forskjell: Hvis man slår sammen kategoriene 2, 3 og 4 i tabell 10, kan forskjellen mellom arbeidsdeltagelse i de to utvalgene signifikant testes (ved en slik sammenslåing av kategorier blir de forventede frekvenser i hver celle 5 eller høyere). Med Yates korreksjon blir kji kvadratet 6,42. Forskjellen er signifikant på 1%-nivå.

Tabell 10. Mødres deltagelse i lønnet arbeid utenfor hjemmet

Nr.	Arbeidsdeltagelse	Pendler- utvalget	Ikke-pendler- utvalget
1	Ikke arbeid utenfor hjemmet....	14	5
2	Noen få timer pr. uke.....	5	3
3	Halv stilling.....	0	8
4	Hel stilling.....	1	4
N		20	20

Ved å slå sammen kategori 2, 3 og 4:

$$\chi^2 = 6,42 \text{ (Yates korr.)} \quad \text{d.f.} = 1 \quad p = 0.01$$

Styrken av sammenhengen mellom fedres pendling og liten deltagelse i yrkeslivet, uttrykt ved C (Contingency coefficient), er på 0,41.

Det må antas at i de aller fleste tilfeller opplever både pendlerne og pendlerkonene det som et savn å leve adskilt en stor del av tiden, og det må derfor antas at de vil benytte mest mulig av helgene til å være sammen. Hvis det er slik at pendlermødrene, på tross av dette, har arbeid i helgene, må motivasjonen for å delta i yrkeslivet være høy. Det viser seg at halvparten av de 6 som har arbeid arbeider noen ganger i helgene. Andelen helgearbeidere var omtrent den samme i ikke-pendlerutvalget. Her arbeidet 7 av 15 i helger, - hver helg eller sjeldnere.

Hvor stor er deltagelsen i organiserte fritidsaktiviteter? Er det også her slik at pendlermødre deltar mindre enn ikke-pendlermødre? Av tabell 11 ser vi at halvparten av pendlermødrene ikke er medlem av noen organisasjon hvor de går på

Tabell 11. Mødres deltagelse i møtevirksomhet og/eller andre organiserte fritidsaktiviteter

Nr.	Deltagelse	Pendler- utvalget	Ikke-pendler- utvalget
1	Ingen deltagelse.....	10	5
2	Deltar sjeldnere enn 1 gang pr. måned.....	3	3
3	Deltar 1 gang pr. måned eller oftere, men sjeldnere enn 1 gang pr. uke.....	2	8
4	Deltar 1 gang pr. uke eller oftere.....	5	4
	N	20	20

Ved å slå sammen 1 og 2 til en kategori, og 3 og 4 til en:

$$\chi^2 = 1,60 \text{ (Yates korr.)} \quad d.f. = 1 \quad p = 0.21$$

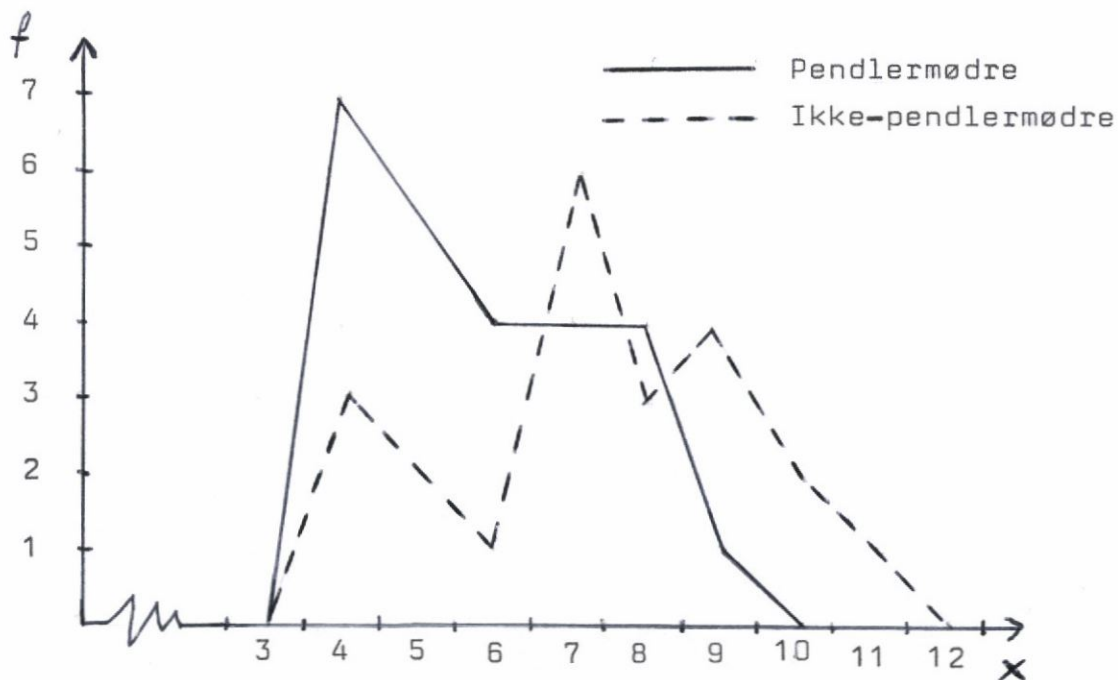
møte mer enn en gang i året eller deltar i andre former for organiserte aktiviteter. Selv om det er flere i pendlerkategorien enn i ikke-pendlerkategorien som deltar hver uke eller oftere, er helhetsbildet at de fleste pendlermødre deltar mindre enn de andre mødrene. Slås kategori 1 og 2 sammen til lav deltagelse og 3 og 4 til høg deltagelse, kan styrken av sammenhengen tallfestes ved C. Denne er på 0,24. Signifikansnivået utregnet ved hjelp av kjiqvadrattest viser at $p = 0.21$ slik at forskjellen på de to utvalgene kan skyldes tilfeldigheter.

Er det slik at det også er minst hyppig besøk i pendlerfamiliene? Resultatene, presentert i tabell 12, tyder ikke på det. Fordelingen av besøk er nesten den samme i de to utvalgene. Skilles det mellom de som har arbeid og de som ikke har arbeid i de to utvalgene, er det en viss forskjell. Andelen av de som har mye besøk er høyere hos de som ikke har arbeid enn de som har arbeid. Det virker med andre ord som om mangel på sosial deltagelse i en yrkessammenheng til en viss grad kompenseres gjennom økt uformell sosial deltagelse ved besøk.

I pendlerutvalget har 15 oftest besøk av nabo eller venninne, 5 har oftest besøk av foreldre, svigerforeldre eller søsken. I ikke-pendlerutvalget er det 8 som oftest har besøk av slekt og 12 som har oftest besøk av nabo eller venninne. I ikke-pendlerutvalget er besøkene mer konsentrert om helgene enn

Tabell 12. Besøksfrekvens i de to utvalgene

Nr.	Hyppighet av besøk	Pendler- utvalget	Ikke-pendler- utvalget
1	En dag pr. uke eller sjeldnere.....	4	4
2	2-3 dager pr. uke.....	8	9
3	4-6 dager pr. uke.....	1	1
4	Vanligvis hver dag.....	7	6
	N	20	20

Figur 3. Indeks for sosial deltagelse

i pendlerutvalget. Samtalene med pendlermødrene tyder også på at pendlerfamiliene ikke har spesielt mye besøk i helgene: I helgene, når fedrene er hjemme, er gjerne pendlerfamiliene samlet om felles aktiviteter; de drar på biltur eller besøker andre. Mange pendlermødre nevnte dette. Ellers er det en sammenheng mellom nær boavstand til foreldre/svigerforeldre og hyppig besøk av disse i begge utvalgene.

Hvis enhetene i utvalget gis poengtall fra 1 til 4 i samsvar med numreringen på kategoriene i tabell 10, 11 og 12, vil laveste oppnåelige poengtall bli 3 og høyeste bli 12. Jeg kaller disse poengtallene "indeks for sosial deltagelse". Poengene gir uttrykk for en rangering av sosial deltagelse der yrkesdeltagelse, deltagelse i organiserte fritidsaktiviteter og hyppighet av besøk inngår. Figur 3 er laget ut fra en slik poengtildeling.

En stor del av pendlermødrene har lave tall for sosial deltagelse, kurven for disse er høyreskjev. Ikke-pendlermødrene fordeler seg mer jamt og har en større andel av utvalget på høye verdier. Variasjonsbredden er også større her. Totalt sett har pendlermødrene mindre sosial deltagelse enn ikke-pendlermødrene. Besøksfrekvensen er ikke lavere hos pendlermødre, men deltagelsen i yrkesliv og organiserte fritidsaktiviteter er mindre enn i ikke-pendlerutvalget. Vi

skal se hvordan dette slår ut i tilfredsheten med den sosiale deltagelse.

Bare 5 av ikke-pendlermødrene var uten lønnet arbeid utenom hjemmet. Ingen av disse uttrykte ønske om arbeid. Av de 14 pendlermødrene som ikke hadde arbeid var det 6 som krysset av for ønske om lønnet arbeid utenfor hjemmet. 5 av disse hadde også aktivt forsøkt å få arbeid, enten ved å melde seg på Arbeidskontoret eller på annen måte. Av de 5 i pendlerutvalget som arbeidet bare noen få timer i uka hadde 2 av disse forsøkt å få seg annet arbeid med flere timer i uka.

På spørsmål om respondenten ønsker mer omgang med venninner, slektninger og/eller andre, svarte 14 av de 20 i pendlerutvalget ja. I ikke-pendlerutvalget svarte bare 7 av 20 ja. Uttrykt ved C er styrken på sammenhengen 0,33. Signifikansnivået er på $p = 0.06$. Omkring halvparten av respondentene ville gi kommentarer eller grunngi svarene. Noen av pendlermødrene som ønsket mer omgang nevnte at de følte seg ensomme, og noen nevnte at avstanden til slekta var lang. Av de 7 som ønsket mer omgang i ikke-pendlerutvalget nevnte også noen at avstanden til slekta var lang. Flere av de 13 ikke-pendlermødrene som ikke ønsket mer omgang kommenterte dette slik at de traff mye folk på jobben.

Resultatene tyder på at pendlermødre føler seg isolerte og alene med ansvaret for barna. Denne opplevelsen av isolasjon synes å ha sammenheng med at de reelt har mindre sosial deltagelse enn andre mødre, - fedrenes pendling låser mødre til hjem og barn. Disse omsorgsbetingelsene ventes å ha konsekvenser for utøvelsen av omsorgsfunksjonene overfor barna.

9.2 Mål og midler i oppdragelsen

Jeg antar at både den intensjonale oppdragelse overfor barna og de sosialiseringserfaringer barna får ellers vil påvirkes av hvordan omsorgsbetingelsene til foreldrene er, og hvordan foreldrene opplever disse. I første omgang skal spørsmålet om ulike omsorgsbetingelser har sammenheng med ulike mål og midler i oppdragelsen tas opp. Senere vil både mødres og fedres funksjoner i sosialiseringen og omsorgen for barn bli

tatt opp.

Aller først vil jeg se om det er ulikheter i hvor mødrene i de to utvalgene henter råd og informasjon om barneoppdragelse fra. Her er det naturlig å starte med spørsmålet om, eventuelt i hvilken grad, mødre og fedre drøfter barneoppdragelse. Av pendlermødrene er det 6 som sier at de sjelden eller aldri drøfter barneoppdragelse med mannen, mens 14 drøfter av og til eller ofte. I ikke-pendlerutvalget er det bare i 1 familie at barneoppdragelse sjelden eller aldri drøftes mens 19 mødre drøfter dette av og til eller ofte med mannen.

Mødrene ble også bedt om å krysse av for ett eller flere steder de hentet råd og informasjon om barneoppdragelse fra ellers. 6 pendlermødre og 7 ikke-pendlermødre oppga at de ikke søkte råd og informasjon fra andre steder. De øvrige 14 pendlermødre og 13 ikke-pendlermødre krysset av for ett eller flere steder hvor de søkte informasjon. Resultatet er gjengitt i tabell 13. N er her lik totalt antall avkryssninger hos de som ga opp kilder til råd og informasjon, enheten er her kilder for råd og informasjon, ikke respondenter. I pendlergruppen var det svært få som krysset av for flere steder. Egne foreldre og/eller andre slektninger er hyppigst nevnt som kilde til råd og informasjon. De samme nevnes hyppigst også i

Tabell 13. Frekvensen av nevnte kilder for råd og informasjon om barneoppdragelse

Kilde	Pendler- utvalget	Ikke-pendler- utvalget
Egne foreldre og/eller andre slektninger.....	6	9
Venninner og omgangskrets....	3	8
Bøker og massemedia.....	3	4
Skolen.....	3	4
N	15	25

ikke-pendlergruppen, men her blir venninner og omgangskrets også nevnt ofte. De 13 ikke-pendlermødrene har oftere enn pendlermødrene nevnt flere kilder.

Det at mødrene i ikke-pendlergruppen synes å ha tilgang til flere kilder for råd og informasjon for barneoppdragelse skulle også tilsi at problemene med å få råd og informasjon er mindre i denne gruppen. Dette bekreftes av tallene i tabell 14.

Tabell 14. Fordelingen av registrerte vansker med å få skikkelig råd og informasjon om barneoppdragelse

Svarkategori	Pendler- mødre	Ikke-pendler- mødre
Ja (vanskelig å få skikkelig råd og informasjon).....	5	3
Nei (ikke vanskelig å få skikkelig råd og informasjon).....	6	10
Vet ikke.....	9	7
N	20	20

På spørsmålet "Synes du at det er vanskelig å få skikkelig råd og informasjon om barneoppdragelse?" svarte 10 ikke-pendlermødre nei, mens 6 av pendlermødrene svarte det samme. Det relativt høge antallet vet ikke svar skyldes trolig at mange synes det er relativt enkelt å få generell informasjon om barneoppdragelse, men at denne kan være vanskelig å tilpasse til den enkelte konkrete situasjon. Samtaler med respondentene er utgangspunktet for denne tolkningen.

Når det gjelder hvilke verdier mødrene setter høgest i barneoppdragelsen, er dette forsøkt målt på flere måter. I spørsmål 29 på spørreskjemaet spørres det direkte etter hva mødrene vil legge mest vekt på i oppdragelsen av barna, i spørsmål 28 siktes det inn mot opplevde problemer i barneoppdragelsen. I spørsmål 20-23 bes respondentene å ta standpunkt til ulike påstander og krysse av. I tillegg ble det

forsøkt registrert mål og midler i oppdragelsen under samtalene.

Noen av mødrene syntes det var vanskelig å formulere seg når de skulle angi hva de ville legge mest vekt på i oppdragelsen. Men alle svarte noe. En del nevnte flere forskjellige ting de ville legge vekt på i utfyllende svar mens andre svarte med ett eller to ord. Det kan skilles mellom to hovedgrupper av målsetninger. Den ene går på at barnet må læres opp til å følge oppsatte normer og respektere autoriteter. Her er ord som "lydighet" og "respekt" sentrale. Den andre kategorien går på at barnet må få utvikle egne evner og ferdigheter på forskjellige områder og bli selvstendig. Typiske betegnelser her er "selvstendighet" og "utvikle seg selv". Jeg kaller den førstnevnte kategorien for normorienterte målsetninger og den sistnevnte kategorien for utviklingsorienterte målsetninger.

På tross av denne inndelingen er det vanskelig å plassere enhetene i klart adskilte kategorier. Det viser seg at flere respondenter nevner begge de to målsetningene og tilordningen av enheter til kategorier må bygge på en skjønnsmessig vurdering. Fordelingen i tabell 15 bygger derfor på et litt usikkert grunnlag.

Tabell 15. Mødrenes målsetninger for barneoppdragelsen

Målsetningskategori	Pendler- utvalget	Ikke-pendler- utvalget
Både utviklingsorientert og normorientert.....	7	6
Kun utviklingsorientert.....	8	6
Kun normorientert.....	4	8
Andre målsetninger.....	1	0
N	20	20

Omkring 1/3 i begge utvalgene nevner både utviklingsorienterte og normorienterte målsetninger. Litt flere i pendlergruppen enn i ikke-pendlergruppen legger hovedvekten på, eller nevner kun, målsetninger som har med barnets selvutvikling å gjøre. Det er flere i ikke-pendlergruppen enn i pendlergruppen som legger relativt stor vekt på at barna skal være lydige, vise respekt og lignende. Hovedinntrykket, ut fra denne registreringen, er like vel at det ikke er vesentlige forskjeller i målsetningene for barneoppdragelse i de to utvalgene.

En annen registrering av målsetningene for oppdragelsen ble foretatt under samtalen med mødrene (se Appendix 6). Jeg spurte om de kunne nevne et eksempel på noe barnet foretok seg som gjorde mødrene spesielt glade, og et eksempel på noe barnet gjorde, eller kunne gjøre, som de ble spesielt irriterte, skuffet eller lei seg for.

Også her er kategoriseringen problematisk, blant annet på grunn av at noen kunne nevne helt konkrete eksempler mens andre var svært generelle og hadde problemer med å nevne konkrete eksempler. Resultatet av kategoriseringen av positivt vurderte handlinger går fram av tabell 16. Det viste seg at noen flere av ikke-pendlermødrene enn pendlermødrene nevnte eksempler som gikk på å vise godhet: Kommer med kaffe på senga, kommer med blomster eller vil hjelpe til. I pendler-

Tabell 16. Fordeling av ulike handlingskategorier hos barn gitt som eksempler på positivt vurdert handling

Handlingskategori	Pendler- utvalget	Ikke-pendler- utvalget
Viser godhet, kjærlighet.....	6	11
Er lydig, har respekt.....	3	5
Er flink, viser gode evner....	9	4
Annet.....	2	0
N	20	20

utvalget ble handlinger der barnet viste at det mestret noe (lager noe, er flink på skolen) oftere nevnt enn i ikke-pendlerutvalget.

Resultatene tyder på at pendlermødrene, mer enn ikke-pendlermødrene, er opptatt av at barna skal vise gode evner og mestre ferdigheter. En mulig årsak til denne forskjellen kan ligge i de ulike erfaringer mødrene har: Pendlermødrene har opplevd at deres menn ikke har fått arbeid på hjemstedet, men må pendle. De fleste pendlerne i utvalget har arbeid som kan være hardt og til dels risikobetont (bygg og anlegg). I tillegg har flere av pendlermødrene opplevd ikke å få arbeid på hjemstedet selv om de ønsker dette. Alle disse negative erfaringene kan av pendlermødrene bli sett på som, helt eller delvis, forårsaket av at de selv og mannen har lite utdanning (pendlerne i utvalget har stort sett yrker som krever lite utdanning). Slike refleksjoner kan ligge til grunn for at disse mødrene er spesielt opptatt av at barna skal være flinke, vise gode evner og gjøre det godt på skolen slik at de kan stå friere ved valg av yrke og unngå de negative erfaringer foreldrene har gjort. Ikke-pendlermødrene har ikke opplevd de samme problemer og kan ha et mer avslappet forhold til barnas skolegang og yrkesmuligheter.

Når det gjelder negativt vurderte handlinger, gikk de fleste eksemplene i begge utvalg på tilfeller der barnet var trassig eller ulydig. Men i pendlerutvalget var det en tendens til, oftere enn i det andre utvalget, å velge eksempler som gikk på at barnet oppførte seg negativt mot andre enn moren (og mest personer utenom familien). I ikke-pendlerutvalget ble det oftere nevnt handlinger der barnet oppførte seg negativt direkte mot moren.

Forklaringen på at pendlermødrene er mer opptatt av barns negative handlinger mot andre enn seg selv enn ikke-pendlermødrene er, kan ligge i at pendlermødrene er alene med ansvaret for barna. Det kan oppleves mer belastende for pendlermødrene enn ikke-pendlermødrene når ett av barna eksempelvis kaster stein etter naboens hund: I pendlerfamilien er det moren som står med alt ansvaret til daglig, i ikke-pendlerfamilien er det to foreldre til å ordne opp i slike episoder og moren blir ikke ensidig belastet med ansvaret for

å ordne opp.

Hensikten med spørsmål 20, 22 og 23 var å undersøke om mødrene la hovedvekten på at barna skulle være lydige, stille og "voksne", - eller om de la hovedvekten på barnas naturlige behov for utfoldelse, vekst og selvutvikling. Jeg vil kalle verdiorienteringene her for utviklingsorienterte i den grad respondentene var litt eller helt enige i påstanden i spørsmål 22 og litt eller helt uenige i påstandene i spørsmål 20 og 23. (se Appendix 5). Det motsatte svarmønsteret vil jeg kalle normorientert.

Det ble undersøkt om det var samsvar i svarmønstrene på de tre spørsmålene for å få en indikasjon på om de målte det samme (- har respondentene som svarte normorientert på ett av spørsmålene også gjort det samme på de to andre spørsmålene?). Spørsmål 22 viste seg ikke å skille noe særlig mellom respondentene, 34 av de totalt 40 respondentene var helt eller litt enige i påstanden. Men ellers var det meget godt samsvar mellom svarmønsteret i spørsmål 20 og 23. Her skilte også spørsmålene bra slik at omkring halvparten av respondentene var henholdsvis enige og uenige i påstandene.

Tallene viser at fordelingen på pendlermødre og ikke-pendlermødre er omtrent identiske. Spørsmålene 20, 22 og 23 viser omtrent ingen forskjeller på verdiorienteringene i de to utvalgene. En indeks der verdifordelingen på alle tre spørsmål er kombinert gir følgende resultat: Begge utvalgene har hver en frekvens på 13 med utviklingsorienterte oppdragelsesholdninger og 7 har normorienterte oppdragelsesholdninger.

Ser vi på hva slags midler som brukes i barneoppdragelsen, er spørsmålet om bruk av fysisk avstraffelse ofte fokusert. I spørsmål 21 er mødrene bedt om å ta standpunkt til dette. I pendlerutvalget er det flere avkryssninger på ytterkategoriene "helt enig" og "helt uenig", men ved en dikotomisering i "enig" og "uenig" er fordelingen på de to utvalgene ganske lik. 8 av 20 pendlermødre er enige i at "barn har bare godt av en dask når de er ulydige og trassige", mens 10 av de 20 ikke-pendlermødrene er enige i dette.

Mødrene ble i samtalen bedt om å fortelle hva de foretok seg når barna gjorde noe som mødrene vurderte negativt. Likheten i de to utvalgene er også her mer påfallende enn ulik-

heten. 2-3 i hvert utvalg nevner at de av og til bruker å "ta i", "riste i" eller lugge barna når de er spesielt vanskelige å ha med å gjøre. Ellers er de mest vanlige reaksjoner "å bruke kjeft" eller "gi barnet ei skrape". Vanlige metoder er også at barna må holde seg inne eller på eget rom, eventuelt legge seg tidlig, når de har gjort noe som de ikke har lov til. Noen få bruker å true med faren.

Reaksjonene fra mødrenes side når jenta eller gutten har gjort noe som settes pris på, er oftest ros og skryt. Noen gir barnet en klem eksempelvis når barnet har laget noe som moren skal få. Det er svært få som gjør utstrakt bruk av materielle belønninger. 5-6 i hvert utvalg bruker å gi penger eller andre materielle belønninger en sjelden gang. Det er ikke noe som tyder på at reaksjonene på positivt vurdert adferd er forskjellige i de to utvalgene.

Spørsmål 28 "Hva synes du er de største problemene for deg i barneoppdragelsen?" kunne gi svar som avspeilte verdiorienteringer i barneoppdragelsen og mødrenes reelle omsorgsbetingelser. 7 av pendlermødrene og 8 av ikke-pendlermødrene svarte at de ikke kunne nevne noen spesielle problemer. 6 av pendlermødrene skrev at aleneansvaret for barna var det største problemet. 4 av pendlermødrene og 9 av ikke-pendlermødrene nevnte problemer i tilknytning til det å være rettferdig, konsekvent og/eller tålmodig som oppdrager. De resterende 3 i hvert utvalg nevnte problemer i forbindelse med at barna er ulydige.

9.3 Pendling, oppdragelse og sosialisering

I kapittel 4 refererte jeg til flere undersøkelser som tyder på at pendlertilværelsen er belastende både for mann og kone. Her har jeg rettet søkelyset mot pendlermødrenes situasjon. Det viser seg at de aller fleste av disse opplever det å ha eneansvaret for barna mesteparten av tiden som problematisk. Flere utdypet dette ved å nevne at de ikke hadde noen å drøfte problemer med og at de ble veldig bundet til hjemmet. At respondentene utdypet problemet tar jeg som et tegn på at de ikke bare svarte at situasjonen var problematisk uten egentlig å føle det slik. Metodologiske tolkninger som eksempelvis at

oppfattede forventninger eller andre forhold skulle påvirke svaret svekkes derved. At flere av pendlermødrene nevnte eneansvaret i svar på spørsmål 28, styrker også den tolkning at eneansvaret virkelig oppleves som et problem.

Det er kjent at et støttende sosialt nettverk har stor betydning for menneskers trivsel og evne til å mestre vanskelige situasjoner. For mødre der fedrene er fraværende i kortere eller lengre perioder vil det være av spesiell betydning å komme i kontakt med andre voksne mennesker. Som det ble pekt på i kapittel 5, kan foreldrenes sosiale nettverk påvirke sosialiseringprosessen på flere måter, blant annet ved å virke til å fastholde eller endre oppdragelsesholdninger.

En registrering av mødrenes sosiale deltagelse gir et grovt bilde på det spekter av personer de kommer i regelmessig kontakt med. Det viser seg at den sosiale deltagelsen ved deltagelse i arbeid og i organiserte fritidsaktiviteter er klart lavere i pendlerutvalget enn i ikke-pendlerutvalget. Når det gjelder besøk, er dette mer likt fordelt. På tross av dette ble det dobbelt så ofte uttrykt ønske om mer omgang i pendlerutvalget. Det var også mindre tilfredshet med ikke å ha arbeid i pendlerutvalget. Disse resultatene, både når det gjelder reell sosial deltagelse og ønsker i denne forbindelse, er i tråd med undersøkelser i sjømannsfamilier i Norge (referert i kapittel 2.3). Leira har pekt på at uke- og langtidspendling fører til at kvinner låses i den tradisjonelle morsrollen (Leira, 1978). Resultatene her viser også at mødrene i pendlerfamilier ensidig blir bundet til morsrollen.

Når det er slik at pendlermødrene opplever eneansvaret som vanskelig og de har få å drøfte oppdragelsen med, skulle man kanskje tro at disse mødrene benyttet mannens hjemmeperiode til å drøfte oppdragelsesspørsmål. Men resultatene tyder på at barneoppdragelse ble drøftet oftere i ikke-pendlerfamiliene enn i pendlerfamiliene. Dette skyldes sannsynligvis at mann og kone i pendlerfamiliene treffes så sjelden at de er opptatt av å nyte den korte tiden mest mulig. Et par av pendlermødrene uttalte også at de forsøkte å unngå å ta opp vanskelige problemer om oppdragelse, - for de ville ikke ødelegge de korte periodene mannen var hjemme med slikt

konfliktstoff.

Den begrensede sosiale deltagelsen til pendlermødrene avspeiles også i at i dette utvalget nevnes færre kilder til råd og informasjon om barneoppdragelse enn i det andre utvalget. Mødrene i ikke-pendlerutvalget har større anledning til å treffe andre og drøfte oppdragelsesspørsmål. Dette kan også være forklaringen på at så mange som 10 av 20 ikke-pendlermødre ikke syntes det var vanskelig å få råd og informasjon om barneoppdragelse.

Det at fedre pendler og at pendlermødre i mindre grad enn ikke-pendlermødre deltar i yrkesliv og organiserte fritidsaktiviteter, må nødvendigvis også få konsekvenser for barnas erfaringer. Men det kan også forventes at forskjellene i omsorgsbetingelser slår ut i forskjellige verdier i oppdragelsen. Som nevnt i kapittel 2.3 fant Tiller at sjømannskonene hadde en tendens til å overbeskytte barna samtidig som de stilte store krav til barnas "voksenhet", mens Grønseth i sin undersøkelse fant at sjømannskoner og "landkoner" hadde stort sett samme oppfatninger av hvilke egenskaper det var viktig å utvikle hos barn.

Ut fra mine data er det ikke mulig å registrere vesentlige forskjeller mellom uttalte målsetninger i oppdragelsen mellom de to gruppene. Dette på tross av at det er tatt i bruk ulike måter å registrere eventuelle forskjeller på. Når det gjelder midlene i barneoppdragelsen kan det heller ikke pekes på store forskjeller mellom utvalgene.

En av de forskjellene som ble registrert i verdiorienteringene går i retning av at ikke-pendlerutvalget synes å legge litt større vekt på at barna skal være lydige og vise respekt, mens flere av pendlermødrene legger relativt stor vekt på at barna skal utvikle sine evner (tabell 15 og 16). Jeg nevnte en mulig årsak til at pendlermødrene legger større vekt på selvutviklende målsetninger ved omtalen av tabell 16. Felles for tabell 15 og 16 var at ikke-pendlermødrene la litt større vekt på normorienterte målsetninger enn pendlermødrene. Dette kan ha sammenheng med den ulike alderssammensetningen i de to utvalgene. Pendlermødrene er yngre enn de andre. Dette betyr at flere av disse har vokst opp i en tid hvor troen på respekt, lydighet og autoritet har vært for nedad-

gående.

Hovedkonklusjonen når det gjelder mødrenes oppdragelses- holdninger i de to utvalgene er at holdningene ikke synes å være vesentlig ulike. Men dette betyr ikke at sosialiseringen av barna og oppvekstmiljøet nødvendigvis er likt. Forholdet mellom mødre og barn avgjøres ikke bare av bevisste oppdragel- sesholdninger. Det er heller ikke sikkert at metodene for å fange opp oppdragelsesholdninger er adekvate. Men det aller viktigste moment her er at barnets sosialisering skjer i sam- spill med flere enn moren. For å forstå barns oppvekstmiljø blir det derfor viktig å kartlegge hvem som tar seg av ulike funksjoner innenfor barnas sosiale nettverk, hvilke personer barna har relativt nære relasjoner til.

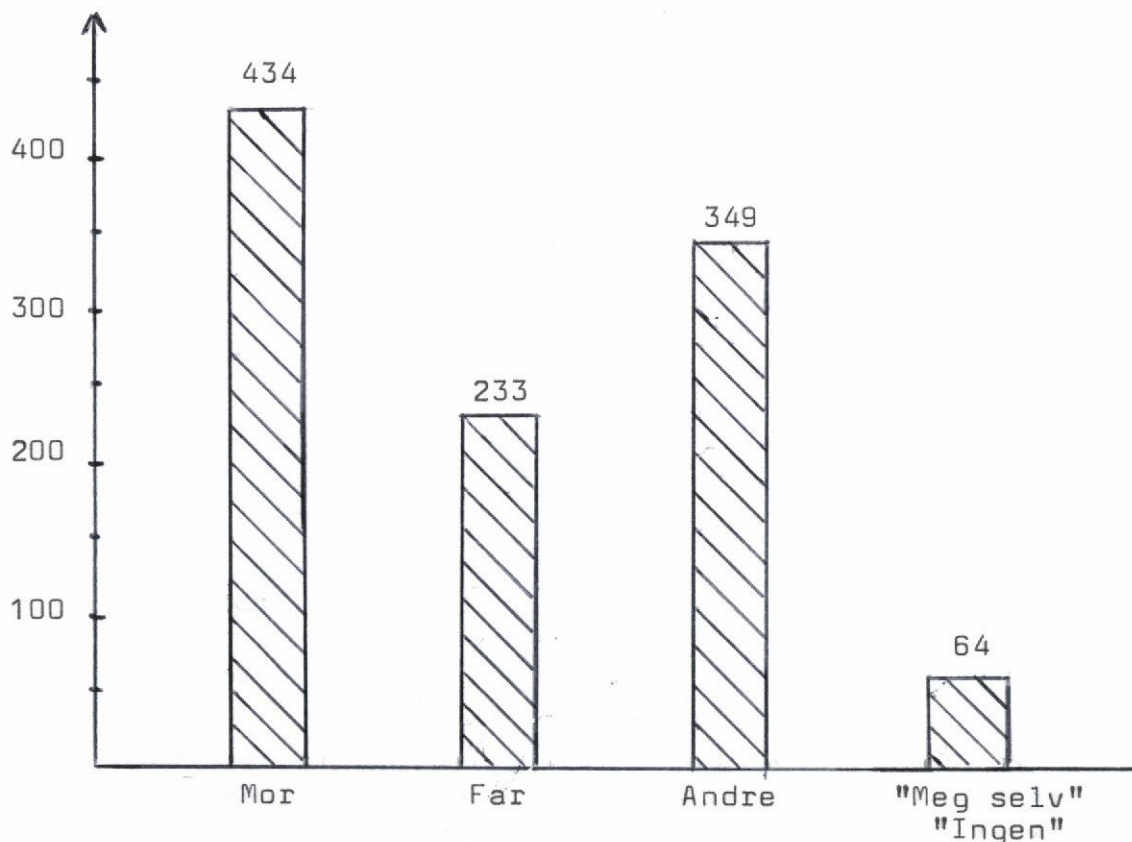
10. PERSONER OG FUNKSJONER I BARNAS OPPVEKSTMILJØ

10.1 Dominerer mødre og/eller fedre i barnas nettverk?

Nettverksintervjuet er hovedkilden til data om hvilke personer som er viktige i barnas oppvekstmiljø og til hvem som ivaretar de ulike funksjoner. Denne registreringen av deler av barnas personlige nettverk er en registrering av hvilke personer barna selv mener er viktige på ulike områder. Det er barnas virkelighet som skal registreres her. Det er ellers redegjort for nettverksintervjuet i metodekapitlet og i Appendix 1-3. I første omgang er jeg interessert i å få et grovt mål på hvor viktige mødre og fedre anses for å være i barnas opplevde verden ut fra spørsmålene i intervjuet. Senere vil resultatene bli mer "finsortert" ved inndeling i flere personkategorier, inndeling i ulike funksjoner og skille mellom ønske og realitet i relasjonene.

De 28 første spørsmålene går på personer barnet opplever er viktige for dem for utøvelsen av ulike funksjoner. (Spørsmål 29-32 går på personer som "kommer i andre rekke" ved utøvelsen av støttende omsorg, - alternative omsorgspersoner. Jeg kommer inn på dette i 10.5.) Når spørsmålene senere skal grupperes i de ulike funksjonene faller spørsmål 11 (K) bort for jentene og spørsmål 8 (H) for guttene. Det blir dermed 27 spørsmål stilt til 40 barn vi her skal se på fordelingen av. Figur 4 viser svarfordelingen på de 1080 svarene. Det er å merke seg at enhetene her (og i flere av de senere tabellene) er personer i barnas oppvekstmiljø.

De 40 barna har svart mor i 434 av de 1080 tilfellene. Dette utgjør 40,2%. 233, eller 21,6%, av svarene er tilordnet farskategorien. Samlekategorien andre (søsken, slekt ellers, lekekamerater, andre voksne) omfatter 349 av personene som er nevnt. Det blir 32,3% av svarene. I 64, eller 5,9%, av tilfellene har det blitt svart "meg selv" eller "ingen". Disse svarene gir ikke uttrykk for relasjoner med andre, slik at antallet svar som gir uttrykk for relasjoner til personer er 1016.

Figur 4. Fordeling av svarkategorier ut fra 27 spørsmål om nettverksfunksjoner til 40 barn

Hvis resultatene av nettverksintervjuet gir uttrykk for hvilke posisjoner personkategoriene har i barnas sosiale nettverk, inntar mødrene en dominerende stilling. Fedrene ser ut til å ha en mer beskjeden plass totalt sett. Det blir nå spennende å se om svarfordelingen er forskjellig i pendlerutvalget og ikke-pendlerutvalget.

Som tabell 17 viser (neste side), er kategorien far nevnt omtrent like ofte i pendlerutvalget som i ikke-pendlerutvalget. Mor er nevnt oftest i pendlerutvalget mens restkategorien andre er nevnt oftere i ikke-pendlerutvalget enn i pendlerutvalget. Svarkategoriene "meg selv" og "ingen" fordeles seg helt likt i de to utvalgene. Etter å ha konstatert dette, har det ingen hensikt å ta med denne svarkategorien i den videre analysen av dataene. Heretter ser jeg kun på fordeling av de 1016 relasjonene til personer.

Det neste skrittet blir å undersøke om bildet endrer seg ved å skille mellom gutter og jenter. Dette er gjort i tabell

Tabell 17. Fordeling av svarkategorier ut fra nettverksintervjuet betinget av fedres pendling

Svarkategori	Pendler- utvalget	Ikke-pendler- utvalget
Mor.....	232	202
Far.....	117	116
Andre.....	159	190
Meg selv/ingen.....	32	32
N	540	540

Tabell 18. Fordeling av 3 personkategorier betinget av barnas kjønn og fedres pendling

Personkategori	Pendler- utvalget		Ikke-pendler- utvalget		Totalt
	Gutter	Jenter	Gutter	Jenter	
Mor.....	133	99	123	79	434
Far.....	90	27	75	41	233
Andre.....	84	75	109	81	349
N	307	201	307	201	1.016
<u>I prosent:</u>					
Mor.....	43,3	49,3	40,1	39,3	
Far.....	29,3	13,4	24,4	20,4	
Andre.....	27,4	37,3	35,5	40,3	
	100,0	100,0	100,0	100,0	

18. For å ha et sammenligningsgrunnlag, er det i tabell 19 gjengitt noen resultater fra en undersøkelse der samme nettverksintervju er benyttet på 237 barn fra ulike deler av landet (Tiller, 1980).

Tabell 19. Prosentvis fordeling av personkategorier hos gutter og jenter ut fra Tillers undersøkelse

Personkategori	Gutter	Jenter
Mor.....	39,4	41,1
Far.....	23,9	18,3
Andre.....	36,7	40,6
	100,0	100,0

Kilde: Tiller, 1980.

Selv om barna i Tillers undersøkelse kommer fra ulike oppvekstmiljøer, må det like vel antas at mitt ikke-pendlerutvalg er mer likt Tillers utvalg enn mitt pendlerutvalg: Det må antas at de aller fleste av barna i Tillers utvalg kommer fra ikke-pendlerfamilier. En sammenligning av tallene i tabell 18 og 19 viser at fordelingen i Tillers utvalg er mer lik fordelingen i ikke-pendlerutvalget enn i pendlerutvalget. For guttenes vedkommende er prosentdifferansene mellom innslaget av mor, far og andre i Tillers utvalg og i mitt ikke-pendlerutvalg henholdsvis 0,7, 0,5, og 1,2. Sammenlignes resultatene fra Tillers undersøkelse med resultatene i mitt pendlerutvalg, er tallene 3,9, 5,4, og 9,3. Innslaget av ulike personkategorier i jentenes sosiale nettverk har også stor likhet ved sammenstilling av resultatene fra Tillers undersøkelse og i mitt ikke-pendlerutvalg. For mor, far og andre er prosentdifferansene her 1,8, 2,1, og 0,3. Prosentdifferansene mellom innslaget av de tre personkategoriene er ved sammenligning mellom Tillers utvalg og mitt pendlerutvalg 8,2, 4,9 og 3,3.

I Tillers undersøkelse ble mor nevnt hyppigere av jenter enn av gutter. I ikke-pendlerutvalget er det en svak tendens i motsatt retning. I pendlerutvalget har mor stor plass både hos jenter og gutter. Særlig jentene nevner mor hyppig. Tabell 17 ga inntrykk av at innslaget av far var det samme i pendlerutvalget og i ikke-pendlerutvalget. Tabell 18 viser at denne likheten skyldes at guttene i pendlerutvalget nevner far oftere enn i ikke-pendlerutvalget mens jentene i pendlerutvalget nevner far svært sjelden.

I Tillers undersøkelse har foreldrene samlet sett størst innslag hos gutter. Restkategorien andre får dermed en mindre andel hos gutter enn hos jenter. Det samme gjør seg gjeldende i mine utvalg. Gutter i pendlerutvalget har minst innslag av personer utenom foreldrene i sine sosiale nettverk slik det registreres via nettverksintervjuet. Deretter kommer gutter i ikke-pendlerutvalget og jenter i pendlerutvalget. Jenter i ikke-pendlerutvalget har størst innslag av personer utenom foreldrene i sine sosiale nettverk. Prosentdifferansen på høyeste og laveste innslag av kategorien andre blir 12,9.

10.2 Hvordan fordeles funksjonene på fedre og mødre?

Hittil har vi sett på mødres og fedres totale plassering i nettverket ut fra spørsmål 1-28 (eller A-Ø). Tidligere forskning gir grunn til å tro at tendensen til å nevne mor, far eller andre personer også vil variere ut fra hvilken omsorgsfunksjon eller relasjon det er spørsmål etter (Tiller, 1980). Som nevnt i metodekapitlet, har tidligere analyser vist at spørsmålene ikke fullt ut kan grupperes til de samme variabler for gutter og jenter. Som det fremgår av Appendix 3 vil også antall spørsmål/indikatorer pr. variabel variere. I tillegg er antallet gutter og jenter ulikt. Dette impliserer at frekvensene ikke kan sammenlignes direkte, men må gjøres relative.

Tallene i tabell 18 avslørte at gutter og jenter i pendlerutvalget adskilte seg markert, særlig når det gjaldt fedre som del av nettverket. Guttene nevnte fedre oftere enn i ikke-pendlerutvalget mens jentene i pendlerutvalget nevnte

fedrene sjeldnere enn i ikke-pendlerutvalget. Dette innebærer at det fortsatt har interesse å skille mellom gutter og jenter ved oppsplitting i ulike funksjoner.

I tabell 20 er fordelingen av funksjoner på personkategorier vist for jentene i de to utvalgene. I tabell 21 er den tilsvarende fordelingen for guttene vist. (Se de to påfølgende sider.) Samlekategorien "andre" utgjør en meget stor andel av vennsksrelasjonene i alle grupper. Personer utenom foreldrene er også hyppig nevnt som utøvere av modellfunksjoner for gutter i ikke-pendlerutvalget og for jenter i begge utvalgene, særlig i pendlerutvalget.

Jentene i pendlerutvalget nevner fedre sjeldnere enn jentene i ikke-pendlerutvalget. Forskjellen er størst på den funksjonen som har med kontroll, autoritet og sanksjoner å gjøre. Prosentdifferansen for antall ganger fedre er nevnt er her på 22,5. Jentene i pendlerutvalget oppfatter først og fremst mødrene som kontrollutøvere. Prosentdifferansen mellom de to utvalgene for hvor hyppig mødre er nevnt som kontrollutøvere er på hele 27,5. Også når det gjelder modellfunksjoner er fedre relativt sjelden nevnt av jentene fra pendlerfamiliene. Både mødre og personer utenom foreldrene nevnes hyppigere i pendlerutvalget enn i ikke-pendlerutvalget her.

Mødre har en solid posisjon som utøvere av støttende omsorgsfunksjoner (stell, hjelp, trøst, støtte) i begge utvalgene. Jentene i pendlerutvalget nevner sjelden personer utenom foreldrene som utøvere av slike funksjoner slik at de her nevner fedrene hyppigere enn jentene i ikke-pendlerutvalget. På de relasjoner som går på fortrolig kontakt hos jenter (tilsvarer samarbeidsrelasjoner hos gutter) har mødrene en bredest plass i pendlerutvalget. Når det gjelder vennsksrelasjoner er fordelingen på de tre personkategoriene nesten den samme i de to utvalgene.

For guttenes vedkommende kunne forskjellene mellom utvalgene grovt sett karakteriseres ved at fedre var hyppigere nevnt og kategorien andre sjeldnere nevnt i pendlerutvalget enn i ikke-pendlerutvalget. Er det her spesielle funksjoner som forårsaker denne forskjellen totalt sett? Tabell 21 viser at særlig modellfunksjonen skiller seg ut. Innslaget av "andre" er mye lavere her enn i ikke-pendlerutvalget. Prosentdiffe-

Tabell 20. Prosentvis fordeling av funksjoner på 3 personkategorier hos jenter i de to utvalgene

	Modell		Kontroll		Støttende omsorg		Fortrolighet		Vennskap	
	P	IP	P	IP	P	IP	P	IP	P	IP
Mor	40,0	34,9	65,0	37,5	75,0	75,0	59,0	43,6	5,4	5,1
Far	15,6	27,9	15,0	37,5	17,5	7,5	17,9	25,6	0,0	2,6
Andre	44,4	37,2	20,0	25,0	7,5	17,5	23,1	30,8	94,6	92,3
Totalt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

P = pendlerutvalget

IP = ikke-pendlerutvalget

Tabell 21. Prosentvis fordeling av funksjoner på 3 personkategorier hos gutter i de to utvalgene

	Modell		Kontroll		Støttende omsorg		Samarbeid		Vennskap	
	P	IP	P	IP	P	IP	P	IP	P	IP
Mor	35,2	22,6	42,4	40,0	75,0	73,9	53,5	51,7	1,8	5,0
Far	55,5	35,9	50,0	47,7	13,9	17,4	22,4	18,3	7,0	3,3
Andre	9,3	41,5	7,6	12,3	11,1	8,7	24,1	30,0	91,2	91,7
Totalt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

P = pendlerutvalget

IP = ikke-pendlerutvalget

ransen er på hele 32,2. Både mødre og fedre nevnes oftere som utøvere av modellfunksjoner i pendlerutvalget. Forskjellen er like vel mest markert for fedre der prosentdifferansen er 19,6 mens den er 12,6 for morskategorien. Guttene fra pendlerfamilier har nevnt far litt oftere også for funksjonene som går på vennskap, samarbeid og kontroll, men forskjellene her er små. Bare på funksjonen støttende omsorg har guttene i pendlerutvalget nevnt fedrene mindre hyppig enn guttene i ikke-pendlerutvalget.

10.3 Mer om relasjonene foreldre-barn

Nettverksintervjuet gir data om barnas oppfatning av relasjonene til foreldre og andre personer. Barna i pendlerfamiliene gir mødre en større plass i sine sosiale nettverk enn barna i ikke-pendlerfamiliene. Dette gjelder særlig for jenter på funksjonene kontroll og fortrolighet. Jentene i pendlerfamiliene nevner fedre sjeldnere enn i sammenligningsgruppen. Dette er særlig markert på funksjonene kontroll og modell. Guttene i pendlerutvalget adskiller seg mest markert fra guttene i den andre gruppen ved at modellfunksjonene i stor grad tillegges foreldrene, særlig fedre.

Mødrene har også gitt informasjoner som kan bidra til å belyse relasjonene foreldre-barn. Resultater fra tidligere forskning har, som tidligere referert, vist at farsfravær kan bidra til at det utvikles et klamrende forhold mor-barn. I spørreskjemaet har spørsmål 19 og 27 til hensikt å kaste lys over denne hypotesen. Svarene på spørsmålet om sovearrangement gir ikke grunnlag for å påstå at det er noen forskjell mellom gruppene. Det er 4 i hvert utvalg som sover på samme rom som foreldrene. Den andre variabelen som hadde til hensikt å belyse hypotesen, om mødrene syntes de kunne drøfte egne problemer med barnet, gir heller ingen støtte til en slik antagelse: Tabell 22 (neste side) viser at det er flere mødre i ikke-pendlerutvalget enn i pendlerutvalget som synes de kan drøfte egne problemer med barnet. Av de 6 i pendlerutvalget som sier at de bare kan drøfte svært få eller ingen problemer med barnet, gjelder dette for 4 jenter og 2 gutter.

Tabell 22. Mødres oppfatning av om de kan drøfte egne problemer med barnet

Svarkategori	Pendler- utvalget	Ikke-pendler- utvalget
Kan drøfte noen eller nesten alle egne problemer med barnet.....	14	19
Kan drøfte svært få eller ingen egne problemer med barnet.....	6	1
N	20	20

Under samtalen tok jeg også opp foreldrenes fordeling av omsorg og oppdragelse overfor barnet. Dette ble særlig aktuelt i ikke-pendlerfamiliene der det kunne være muligheter for arbeidsdeling på dette området. I pendlerfamiliene ble forholdet far-barn registrert ved å spørre direkte om hvordan dette forholdet var.

Det var ingen av mødrene i ikke-pendlerutvalget som direkte ville påstå at omsorgen ble delt likt mellom mor og far. Men mange sa at dette ble delt "ganske likt" eller lignende. Bare 8 av mødrene nølte ikke med å si at de tok seg mest av barna. Ved å sammenholde svarene her med resultatene fra nettverksintervjuet, viser det seg at på ett unntak nær er det også barna til disse 8 som nevner mor oftest i nettverksintervjuet. Det er altså relativt stor grad av samsvar mellom barnas og mødrenes oppfatninger.

Det synes å være en viss sammenheng mellom mødres arbeid og deres plass i barnas nettverk: Barn til mødre som ikke har arbeid utenfor hjemmet nevner mødre oftere enn barn der mødrene har arbeid. Men det er også unntak her. En del av mødrene uttalte at barna hadde størst respekt for faren. Dette går på utøvelse av kontroll. Resultatene fra nettverksintervjuene i tabell 20 og 21 viser at fedre nevnes oftere enn mødre av guttene i begge utvalgene på kontrollfunksjonen mens jentene i ikke-pendlerutvalget nevner mødre og fedre like ofte her. Jentene i pendlerutvalget nevner sjelden fedre som kontroll-

utøvere.

Ut fra samtalene med mødrene er det heller ingen ting som tyder på at pendlerfedrene spilte noen hovedrolle som kontrolløvere. Noen av mødrene nevnte tvert i mot at faren lett ble den snille og ettergivende de korte periodene han var hjemme. Et par av mødrene sa at faren unngikk å ta opp konflikter med barna på grunn av at han bare var hjemme i korte perioder. Omtrent halvparten av pendlermødrene sa at barna lengtet etter at faren skulle komme hjem, hang etter ham hele tiden når han var hjemme og syntes det var ille når han dro igjen. Dette gjaldt særlig for guttene. 1/4 av mødrene i pendlerutvalget mente at pendlingen førte til at kontakten mellom barn og fedre ble dårlig, at barna ble for avhengige av moren og fremmede overfor faren. 3 av de 20 ga uttrykk for at pendlingen hadde ført til at kontakten far-barn hadde blitt bedre etter at fedrene begynte å pendle. Dette dreide seg om langtidspendlere, ikke ukependlere. Fedrene hadde relativt lange fraværperioder og lange hjemmeperioder.

Noen av fedrene i pendlerutvalget har vært pendlere bare i vel 1 år mens andre har vært pendlere i hele sitt yrkesaktive liv. Gjennomsnittet er på 7,5 år som pendler i utvalget. Pendlertiden til fedrene er blitt sammenholdt med antall ganger barna har svart mor og far på de 28 første spørsmålene i spørreskjemaet. Det er ikke funnet noen sammenheng mellom antall år i pendling og antall ganger barnet svarer mor og far.

10.4 Hvilken plass har søsken og lekekamerater?

Hittil har søkelyset ensidig blitt rettet mot foreldrene i barnas oppvekstmiljø. Jeg vil nå se på barnas relasjoner til andre barn. Disse må befinne seg innenfor restkategorien "andre". Samlet sett utgjør denne kategorien 31,3% av relasjonene i pendlerutvalget og 37,4% i ikke-pendlerutvalget. Ved oppdeling i funksjoner er det i særlig grad innenfor venns- skapsrelasjoner vi finner personkategorier utenom foreldrene.

I første omgang vil jeg undersøke hvor stor andel av søsken og barn ellers (gutter og jenter under 16 år) utgjør

av relasjonene totalt. I tabell 23 er fordelingen av kategoriene foreldre, søsken, gutter og jenter (eldre, jevnaldrende og yngre) og voksne utenom foreldrene vist. Når det gjelder relasjoner til søsken skiller ikke tabellen mellom eldre og yngre søsken. Men samlet for gutter og jenter er det slik at pendlerbarna oftere oppgir relasjoner til yngre søsken enn barna i ikke-pendlergruppen. Dette måtte også forventes ut fra at det var noe ulik søskensammensetning i de to utvalgene (se tabell 5). Ved en oppdeling av søskenkategorier i underkategoriene eldre søstre, yngre søstre, eldre brødre og yngre brødre, viser det seg at jentene har oppgitt en eller flere relasjoner til alle kategoriene. For guttenes vedkommende er det ingen som har nevnt relasjon til eldre brødre.

Tabell 23. Prosentvis fordeling av 4 personkategorier i barnas nettverk betinget av pendling og barnas kjønn

Personkategori	Pendlerutvalget		Ikke-pendlerutvalget	
	Gutter	Jenter	Gutter	Jenter
Foreldre.....	72,6	62,7	64,5	59,7
Søsken.....	7,8	16,4	6,5	14,4
Gutter og jenter.....	15,0	14,9	25,4	16,9
Voksne utenom foreldrene.....	4,6	6,0	3,6	9,0
Totalt	100,0	100,0	100,0	100,0
N	307	201	307	201

Tabell 23 viser at søskenrelasjoner har en klart større plass hos jenter enn hos gutter. Jentene i pendlerutvalget oppgir hyppigere slike relasjoner enn jentene i ikke-pendlerutvalget. Også for gutter er det slik at søskenrelasjonene utgjør en større andel av alle relasjonene i pendlerutvalget enn i ikke-pendlerutvalget. Tallmaterialet er for lite til å

gi en prosentvis angivelse av søskeninnslaget på de ulike funksjoner. Men det viser seg at for gutter i begge utvalgene ivaretas særlig vennskaps- og samarbeidsrelasjoner av søsken. For jentene er innslaget av søsken stort på funksjonene vennskap og modell i begge utvalg.

Kategorien gutter og jenter omfatter lekekamerater; eldre, yngre og jevnaldrende som det intervjuede barnet har relasjoner til. (Jevnaldrende betyr samme alder som barnet +/- 1 år.) Tabell 23 viser at barna i ikke-pendlerutvalget har nevnt relasjoner til barn utenom egen kjernefamilie oftere enn i pendlerutvalget. Dette gjelder spesielt for guttene. Prosentdifferansen mellom guttene i de to utvalgene er her på 10,4. Prosentdifferansen for jentene i de to utvalgene er på 2,0.

Ved en inndeling av kategorien i eldre, jevnaldrende og yngre gutter og jenter, viser det seg at guttene i pendlerutvalget ikke har nevnt relasjoner til jevnaldrende og yngre jenter. Jentene i pendlerutvalget har ikke nevnt relasjoner til noen av guttekategoriene mens jentene i ikke-pendlerutvalget har nevnt relasjoner til alle personkategoriene.

Hvilke typer relasjoner er disse jentene og guttene utenom barnas egen kjernefamilie knyttet til? Først og fremst vennskapsrelasjoner. Vennskapsrelasjonene nevnes hyppigst knyttet til barn med samme alder og kjønn som det intervjuede barnet. Guttene i ikke-pendlerutvalget har også et stort innslag av jevnaldrende gutter som fyller en modellfunksjon. Som det også går fram av tabell 21 gjelder ikke dette for guttene i pendlerutvalget. Modellfunksjonen er mer konsentrert til fedrene her. For jentene i begge utvalgene ivaretar andre jenter en del av modellfunksjonene. De intervjuede barna nevner andre barn relativt sjelden i de øvrige funksjonene.

Mødrene har også gitt opplysninger om egne barns relasjoner til andre barn. I spørsmål 16 på spørreskjemaet ble det spurt etter hvem barnet lekte mest sammen med utenom skoletida. Det viste seg at svarfordelingen var svært lik i pendlerutvalget og i ikke-pendlerutvalget ved en kategorisering etter kjønn og alder. Mange kan ikke referere til noen enkeltkategori barnet leker mest med. 3/4 av mødrene har svart at barnet leker med andre barn av samme alder og kjønn eller de har nevnt barn i forskjellige kjønns- og alderskategorier.

Tabell 23 viste at ut fra nettverksintervjuet har gutters relasjoner til søsken mindre betydning enn relasjoner til andre barn utenom kjernefamilien. For jentene synes fordelingen mellom søsken og andre barn å være mer lik ut fra nettverksintervjuet. Hvordan er dette i overensstemmelse med mødrenes oppfatning av hvem barna leker mest med? Tallmaterialet blir lite ved oppsplitting i 4 grupper. Videre kan ikke svarene kategoriseres i enten søsken eller andre barn i alle tilfellene. Men oversikten i tabell 24 viser like vel at lekeaktivitetene hos gutter oppgis å være konsentrert til andre barn (utenom kjernefamilien) i begge utvalg. Jentene synes å fordele lekeaktivitetene mer jamt mellom søsken og andre barn.

Tabell 24. Hvem barna leker mest med

Personkategori	Pendlerutvalget		Ikke-pendlerutvalget	
	Gutter	Jenter	Gutter	Jenter
Søsken.....	0	2	2	0
Andre barn.....	10	2	9	4
Både søsken og andre barn.....	2	4	1	4
N	12	8	12	8

Ved en nærmere gransking av søsknenes kjønn og alder viser det seg at den ovenfor nevnte kjønnsforskjellen med hensyn til valg av lekekamerater ikke kan ha sammenheng med karakteristika ved søskenflokkenes sammensetning. Materialet tyder på at guttene, i større grad enn jentene, finner seg lekekamerater utenfor familien, selv om de skulle ha søsken. Dette kan ha sammenheng med kjønnsrollemønsteret: Gutter/menn har sin "arena" utenfor familien mens jenter/kvinner tradisjonelt har vært knyttet til hjem og familie.

Det er også av interesse om det er forskjeller mellom utvalgene med hensyn til i hvor stor grad barna leker sammen med andre utenom skoletida slik det spørres etter i spørsmål 15 på spørreskjemaet. Tabell 25 viser fordelingen av mødrenes svar her. Det er en svak tendens i retning av at pendlerbarna leker mer alene enn ikke-pendlerbarna. Men denne sammenheng er så svak at den like gjerne kan skyldes tilfeldigheter.

Tabell 25. Barnas lekeaktiviteter, alene eller sammen med andre

Svarkategori	Pendler- utvalget	Ikke-pendler- utvalget
Vanligvis, eller oftest, alene.....	3	0
Oftest med andre.....	8	9
Alltid med andre.....	9	11
N	20	20

Spørsmål 18 i spørreskjemaet går på selve innholdet i barnas lekeaktiviteter. Ut fra mødrenes svar er det ingen store forskjeller på lekeaktivitetene i de to utvalgene. Skillelinjen går mellom gutter og jenter. Mødrene til de 24 guttene i utvalgene nevner typiske inneleker som "lek med byggeklosser" bare i 5 tilfeller. Ellers dominerer typiske uteleker/aktiviteter som fotball og sykling hos guttene. Mødrene til de til sammen 16 jentene nevner typiske uteleker som eneste svar bare i 1 tilfelle. Lek med dukker, tegning og lesing dominerer bildet i jentenes leker/aktiviteter. Ulike kjønnsroller slår tydelig ut i lekeaktivitetene.

Mødrene ble også bedt om å gi uttrykk for sin oppfatning av om barna krangler eller slåss mye ved å krysse av ett av svaralternativene på spørsmål 17. Det var ingen som svarte at barna aldri slåss eller kranglet. De fleste i begge utvalg krysset av for "en gang i blant" slik tabell 26 viser. Det er en svak tendens i retning av at mødrene i ikke-pendler-

Tabell 26. Om barna slåss eller krangler mye

Svarkategori	Pendler- utvalget	Ikke-pendler- utvalget
Sjelden.....	3	7
En gang i blant.....	14	12
Ofte.....	3	1
N	20	20

utvalget har gitt uttrykk for at barna slåss/krangler mindre hyppig enn i pendlerutvalget. Dette trenger egentlig ikke bety at barna i pendlerutvalget slåss eller krangler mer enn barna i ikke-pendlerutvalget. Svarene kan være påvirket av mødrenes opplevde omsorgsbetingelser. Pendlermødrene opplever, som tidligere referert, aleneansvaret for barna som vanskelig. Dette kan også influere på persepsjonen av hvor mye barna slåss eller krangler. Men uansett tolkning er de registrerte forskjellene små.

10.5 Voksne utenom foreldrene i barnas nettverk

Ut fra 27 spørsmål er det tilordnet personer til funksjoner i 1016 tilfeller. I bare 48, eller 4,7%, av tilfellene er ulike kategorier av voksne utenom foreldrene nevnt. Man skal like vel ikke stirre seg blind på denne lave andelen; dette vil i stor grad styres av hvilke spørsmål man stiller. Det sentrale her er å sammenligne innslaget av personkategorier mellom de to utvalgene hos gutter og jenter.

Tabell 23 viste at det er jentene i ikke-pendlerutvalget som har største andelen av nevnte relasjoner til voksne utenom foreldrene. Guttene i ikke-pendlerutvalget nevner slike relasjoner sjeldnere. I pendlerutvalget er forholdet det samme: Guttene nevner slike relasjoner sjeldnere enn jentene. Men kjønnsforskjellen er liten her. Prosentdifferansen

mellom gutter og jenter i pendlerutvalget er 1,4 mens den er på 5,4 i ikke-pendlerutvalget.

For å tilordne spørsmålene til funksjoner ble spørsmål 11 (K) tatt bort for **jentene** og spørsmål 8 (H) tatt bort i guttenes fordeling i startfasen. Ved å inkludere disse spørsmålene får man et litt bredere grunnlag for å sammenligne innslaget av voksne utenom foreldrene i barnas nettverk. Med utgangspunkt i alle de 28 første spørsmålene ble voksne utenom foreldrene nevnt 55 ganger. I ikke-pendlerutvalget er personkategorien nevnt 29 ganger, i pendlerutvalget 26 ganger.

I kategorien voksne utenom foreldrene kan det skilles mellom voksne barna er i slekt med (besteforeldre, tanter og onkler) og voksne barna ikke er i slekt med (naboer, lærer/lærerinne, doktor). Som tabell 27 viser, er barna i pendlerutvalget mer sentrert om voksne slektninger når de nevner voksne utenom foreldrene enn barna i ikke-pendlerutvalget. Dette gjelder både gutter og jenter i pendlerutvalget. I ikke-pendlerutvalget er guttene mer sentrert om slekt enn jentene.

Hvilke funksjoner ivaretas av voksne utenom foreldrene? Det viser seg at voksne utenom foreldrene er nevnt på alle de fem funksjonene fortrolighet/samarbeid, modell, vennskap, støttende omsorg og kontroll. Ved en oppsplitting i gutter og jenter, pendlerutvalg og ikke-pendlerutvalg er benevnelsen av voksne utenom foreldrene relativt jamt fordelt. Det er bare små variasjoner i frekvensene her. Tallmaterialet blir **foreøvrig lite ved en slik oppsplitting.**

Tabell 27. Frekvens av 2 voksenkategorier nevnt i barnas nettverksintervju

Personkategori	Pendlerutvalget	Ikke-pendlerutvalget
Voksne slektninger utenom foreldrene.....	23	11
Naboer og andre voksne.....	3	18
N	26	29

Fordelingene av personer på ulike funksjoner i barnas sosiale nettverk har hittil bygd på spørsmål 1-28 (A-Ø). Disse spørsmålene går på hvem som oftest utfører funksjonen eller den barnet først og fremst ønsker skal utføre funksjonen, - de personer som kommer "i første rekke" ut fra barnas synspunkt. For noen relasjoner har det i tillegg blitt spurt om alternative personer, - de som kommer "i andre rekke". Dette er relasjoner som går på funksjonen støttende omsorg. Her forventes det at voksne personer utenom foreldrene vil bli nevnt.

Spørsmål 2 og 3 (B og C) er blant de spørsmål som hører inn under funksjonen støttende omsorg både for gutter og jenter. Spørsmålene går på hvem som steller med barna når de er syke og hvem de går til når de har slått seg. De aller fleste svarer mor på disse spørsmålene. Noen få svarer far, doktoren eller andre. I Appendix 7 er den nøyaktige svarfordelingen både for spørsmål 2, 3 og 29-32 gjengitt som flyttdiagram.

I spørsmål 29 og 30 ga barna uttrykk for hvilken person de ville foretrekke for støttende omsorg hvis den først prioriterte ikke var tilgjengelig. Over halvparten av barna i hvert utvalg foretrekker far som andre alternativ her. Bestemødre, søstre, tanter, andre barn og andre voksne (kvinnelige) og doktoren nevnes også som andre alternativ. Utenom fedrene er det dominans av kvinner av de som foretrekkes.

Ved spørsmål 31 og 32 utelukkes også personen som representerer andre alternativ. Flyttdiagrammene viser at variasjonsrikdommen i personkategorier blir større nå. Innslaget av voksne naboer og voksne kjenninger/andre voksne blir litt større. Bestemødre nevnes relativt ofte, bestefedre sjeldnere. De aller fleste som ikke har nevnt far som første eller andre alternativ nevner ham som tredje alternativ. En del av barna nevner også søsken og andre barn som støttende omsorgspersoner, særlig eldre søstre.

Ut fra svarene ved de to skisserte situasjonene, var det ingen stor forskjell på hvilke alternative omsorgspersoner barna i de to utvalgene foretrakk. Barna i ikke-pendlerfamiliene nevner voksne utenom slekt (voksne naboer eller andre voksne) litt oftere som alternative omsorgspersoner enn

barna i pendlerfamilier, men forskjellene er ikke store.

10.6 Andre nettverkskarakteristika i de to utvalgene

Størrelsen eller omfanget av personlige sosiale nettverk kan angis på mer enn en måte, slik jeg var inne på i kapittel 5.1. Ut fra nettverksintervjuene er en mulig måte å angi størrelsen på denne: For hvert barn registreres antall bokser/figurer barnet har brukt under intervjuet med unntak av "ingen" og "meg selv". Hele intervjuet, fra spørsmål 1 til 32, tas her med. Barna i pendlerutvalget nevnte gjennomsnittlig 5,3 personer. Jentene i pendlerutvalget nevnte gjennomsnittlig 5,4 og guttene 5,2. I ikke-pendlerutvalget nevnte barna gjennomsnittlig 6,5 personer. Det var særlig jentene i ikke-pendlerutvalget som nevnte relativt mange. Gjennomsnittlig antall nevnte personer hos disse jentene var 8,0 og hos guttene 5,4.

Ser vi på laveste og høyeste antall nevnte personer under intervjuene, viser det seg også at ikke-pendlergruppen liggere høyere både når det gjelder laveste og høyeste notering: Guttene i pendlerutvalget har nevnt fra 3 til 7 personer, jentene fra 3 til 8. I ikke-pendlerutvalget har guttene nevnt fra 4 til 11 og jentene fra 5 til 15.

Størrelsen, eller omfanget, av barnas sosiale nettverk ut fra nettverksintervjuet er ovenfor angitt ut fra antall personer uten hensyn til spredning i slektsforhold, alder og kjønn. I tabell 28 er de 19 personkategoriene som forekommer en eller flere ganger i de 40 intervjuene listet opp for jenter og gutter i de to utvalgene. Resultatet blir det samme om man kun ser på personer nevnt ut fra spørsmål 1-28 eller om man i tillegg tar med spørsmål 29-32.

Det er jentene i ikke-pendlerutvalget som nevner flest personkategorier. Ellers er antallet omtrent det samme for gutter og jenter i pendlerutvalget og guttene i ikke-pendlerutvalget. Det er en viss tendens til at de personkategorier som mangler hos undergruppene har motsatt kjønn til barna. Men dette gjelder ikke konsekvent.

Tabell 28. Registrerte personkategorier i barnas sosiale nettverk ut fra nettverksintervjuet

Personkategori	<u>Pendlerutvalget</u>		<u>Ikke-pendlerutvalget</u>	
	Gutter	Jenter	Gutter	Jenter
Mor.....	+	+	+	+
Far.....	+	+	+	+
Eldre søster.....	+	+	+	+
Yngre søster.....	+	+	+	+
Eldre bror.....	0	+	0	+
Yngre bror.....	+	+	+	+
Eldre jente.....	+	+	0	+
Jevnaldrende jente.....	0	+	+	+
Yngre jente.....	0	+	0	+
Eldre gutt.....	+	0	+	+
Jevnaldrende gutt.....	+	0	+	+
Yngre gutt.....	+	0	+	+
Bestemor.....	+	+	+	+
Bestefar.....	+	+	+	+
Tante.....	0	+	0	+
Onkel.....	+	0	0	+
Voksen nabo/kjenning...	+	+	+	+
Lærer/lærerinne.....	0	0	+	+
Doktor.....	+	0	+	+
Antall personkategorier	14	13	14	19

Tegnforklaring: + Personkategorien forekommer
 0 Personkategorien forekommer ikke

Tabell 29. Grad av multipleksitet angitt ved antall forekommende funksjoner pr. personkategori, alle personkategorier

Personkategori	<u>Pendlerutvalget</u>		<u>Ikke-pendlerutvalget</u>	
	Gutter	Jenter	Gutter	Jenter
Mor.....	5	5	5	5
Far.....	5	4	5	5
Eldre søster.....	4	3	5	4
Yngre søster.....	2	3	2	1
Eldre bror.....	0	3	0	4
Yngre bror.....	2	4	2	3
Eldre jente.....	1	2	0	3
Jevnaldrende jente.....	0	4	2	4
Yngre jente.....	0	3	0	2
Eldre gutt.....	2	0	4	2
Jevnaldrende gutt.....	3	0	5	1
Yngre gutt.....	3	0	1	1
Bestemor.....	4	4	2	2
Bestefar.....	1	2	3	1
Tante.....	0	2	0	1
Onkel.....	1	0	0	1
Voksen nabo/kjenning...	1	1	2	5
Lærer/lærerinne.....	0	0	1	2
Doktor.....	1	0	1	1

Tabell 28 gir et mål på den sosiale heterogeniteten i barnas sosiale nettverk. Jentene i ikke-pendlerutvalget har mer heterogene sosiale nettverk i det de nevner flere personkategorier enn de andre barna. Dette mønsteret finnes også ved å sammenligne antall personer i nettverkene uten hensyn til hvilken personkategori de tilhører.

Jeg har tidligere diskutert begrepene multiplekse og uniplekse relasjoner. Tabell 20 og 21 har allerede vist at relasjonene barn-foreldre har høy grad av multipleksitet. Barna har mange ulike relasjoner til foreldrene. Bare vennskapsrelasjonen overfor fedre mangler hos jenter i pendlerfamilier. Omfanget av nettverkene, slik det er angitt i tabell 28, kan influere på graden av multipleksitet: Et lite omfang vil ha en tendens til å tvinge fram en svarfordeling som gir multiplekse relasjoner, - det blir færre personer å fordele de resterende relasjoner/funksjoner på. Omvendt vil stort omfang rent matematisk redusere sjansene for mange multiplekse relasjoner.

I tabell 29 er det angitt hvor mange funksjoner som er koblet til hver personkategori for hver av de 4 gruppene av intervjuede barn. Maksimalt antall funksjoner pr. personkategori er 5. Som tabell 28 viste, er heterogeniteten i nettverkene ulik slik at det blir 0 i noen av cellene i tabell 29. Guttene i pendlerutvalget har 4- eller 5-funksjonelle relasjoner til 4 av personkategoriene, jentene i pendlerutvalget til 5 av personkategoriene. Guttene i ikke-pendlerutvalget har også 4- eller 5-funksjonelle relasjoner til 5 av personkategoriene mens jentene har slike relasjoner til 6 personkategorier. Dette viser at jentene i ikke-pendlerutvalget kombinerer stort omfang med relativt mange multiplekse relasjoner. Tabell 29 viser ellers at multiplekse forhold er litt mer konsentrert til slekt i pendlerutvalget enn i ikke-pendlerutvalget.

I tabell 30 er gjennomsnittsmultipleksiteten pr. personkategori angitt. Her er det korrigert for omfang eller heterogenitet ved at det bare er tatt inn de personkategorier som er nevnt av alle 4 gruppene. Det viser seg at målt på denne måten er den gjennomsnittlige multipleksiteten ganske lik. Guttene i pendlerutvalget har gjennomsnittlig 3,0 ulike relasjoner til de 8 felles personkategoriene mens de andre gruppene har et

Tabell 30. Grad av multipleksitet angitt ved antall forekommende funksjoner pr. personkategori med korreksjon for heterogenitet

Personkategori	<u>Pendlerutvalget</u>		<u>Ikke-pendlerutvalget</u>	
	Gutter	Jenter	Gutter	Jenter
Mor.....	5	5	5	5
Far.....	5	4	5	5
Eldre søster.....	4	3	5	4
Yngre søster.....	2	3	2	1
Yngre bror.....	2	4	2	3
Bestemor.....	4	4	2	2
Bestefar.....	1	2	3	1
Voksen nabo/kjenning...	1	1	2	5
Sum	24	26	26	26
Gjennomsnitt	3,0	3,3	3,3	3,3

gjennomsnitt på 3,3.

Heterogenitet og multipleksitet kan hevdes å være mål på kvaliteten til sosiale nettverk. Det antas at høge verdier på disse trekkene er gunstige for barns utvikling slik jeg var inne på i kapittel 5. Men kvaliteten av barnas relasjoner til andre kan også bli undersøkt ved å spørre om barna selv er fornøgte. Er det samsvar mellom ønsker og **realiteter** i barnas relasjoner til andre?

Her blir det også et spørsmål om hva som er ønske og hva som er realitet. Barnas ønsker om eksempelvis hvem det ønsker å leke mest med kan i noen grad påvirke barnets oppfatning av hvem det reelt leker mest med. Men uansett får man et svar på hvilken person barnet selv mener er viktig i den aktuelle funksjonen. På tross av denne usikkerheten må det like vel forventes å være en relativt stor grad av realisme i

barnas oppfatninger i denne aldersgruppen slik at når man eksempelvis spør "Hvem leser eller forteller for deg?" så nevner barnet en person som relativt ofte har lest eller fortalt for barnet. Men dette trenger ikke nødvendigvis bli den som har lest flest timer totalt for barnet: Svaret kan være påvirket av hvem barnet synes er flink til å lese eller hvem som forteller de mest spennende eventyr.

For 6 par av spørsmål i nettverksintervjuet er det spurt om ønsker og realiteter på de samme funksjoner. Ut fra en antagelse om at barnas oppfatninger av hvem som reelt utfører forskjellige omsorgsfunksjoner stort sett er i samsvar med de faktiske forhold, kan samsvaret mellom ønsker og realiteter undersøkes. Ett av parene, G (07) og Ø (28), sløyfes på grunn av mange svar av typen "meg selv" og "ingen" på spørsmål Ø. De resterende 5 par er: A (01) og P (16), B (02) og M (13), C (03) og L (12), D (04) og N (14), E (05) og O (15). For guttene går 3 av parene på støttende omsorg og 2 på samarbeid. 2 av parene knyttes til støttende omsorg for jenter mens 2 knyttes til fortrolighet og ett til modellfunksjonen (se Appendix 3). Et tilbakeblikk på tabell 20 og 21 viser at for de funksjonsområdene disse spørsmålene er knyttet til har barna, - både gutter og jenter i begge utvalg, i stor grad tilordnet mor.

Tabell 31 (neste side) viser det prosentvise samsvaret mellom ønske og realitet på de 5 parene av spørsmål. Tabellen gir uttrykk for hvor stor andel av de 5 relasjonene det er samsvar mellom ønske og realitet hos hvert enkelt barn. I de tilfellene barnet har oppgitt samme person på ett par av spørsmål blir dette registrert som samsvar. (N er par av spørsmål X antall respondenter.)

Det må først nevnes at prosentforskjellene kan virke større enn ved å se på frekvensene. For guttene er det samsvar mellom ønske og realitet i 38 av 60 tilfeller i pendlerutvalget og i 34 i ikke-pendlerutvalget. For jentene er det samsvar i 25 av 40 tilfeller i begge utvalg. Jeg bruker like vel prosentall her for lettere å kunne sammenligne med resultatene fra en annen undersøkelse.

I den tidligere omtalte undersøkelsen til Tiller var samsvarsprosenten samlet for de forskjellige oppvekststeder

Tabell 31. Prosentvis samsvar mellom ønske og realitet hos hvert enkelt barn for 5 spørsmål i nettverksintervjuet

	Pendler- utvalget		Ikke-pendler- utvalget	
	Gutter	Jenter	Gutter	Jenter
Samsvarsprosent	63,3	62,5	56,7	62,5
N	60	40	60	40

54,3 for jenter og 64,6 for gutter (Tiller, 1980). Samsvarsprosenten er høyere for jenter i mine utvalg, men lavere for gutter, sammenlignet med Tillers undersøkelsesresultater samlet for ulike oppvekstmiljøer.

I ikke-pendlerutvalget er det større samsvar mellom ønske og realitet hos jentene enn hos guttene. Et slikt forhold (som avviker fra totalresultatene fra flere ulike oppvekstmiljøer) fant også Tiller i noen stabile områder (d.v.s. med lite fra- og/eller tilflytting). Mønsteret i pendlerutvalget, der gutter har høyere samsvarsprosent enn jentene, har sin parallell i de resultatene Tiller fikk for områder med mye fra- og/eller tilflytting. Utover å peke på dette vil jeg ikke forsøke å antyde hvilke konkrete årsaker som kan ligge bak denne parallellen. Et mulig svar kan ligge i at pendling er en form for fraflytting.

Tabell 31 gir uttrykk for samsvaret mellom ønsker og realiteter på individnivå, summert for hver undergruppe. Samsvaret mellom ønsker og realiteter kan også uttrykkes på gruppenivå slik at man registrerer hvor ofte ulike personkategorier er nevnt som ønske og som realitet i gruppene av barn. Disse fordelingene er gjengitt i tabell 32 og 33 i Appendix 8.

For guttenes vedkommende gir denne fordelingen et annet bilde enn fordelingen i tabell 31. På gruppenivå er det relativt stort grad av samsvar mellom ønske og realitet for guttene

i ikke-pendlerutvalget. Det relativt lave samsvaret på individnivå hos disse guttene viser seg å ha sammenheng med at en god del av de som svarte far på realitet svarte mor på ønske, og omvendt var det en del med mor på realitet som svarte far på ønske. I tillegg har "andre barn" blitt nevnt 5 ganger på ønske uten å være nevnt på realitet. Dette slår ut i relativt lite samsvar på det første målet, men utjevner seg på gruppenivå. Her er det stort sett balanse.

Hos guttene i pendlerutvalget er bildet preget av ubalanse med hensyn til mors- og farskategorien på gruppenivå. Samlet sett ønsker disse guttene mindre av mor og mer av far. Dette må bety at guttene i pendlerfamiliene opplever farsfraværet ved pendling som et savn.

Jentene i pendlerfamiliene nevner oftere far enn guttene i pendlerfamiliene som en reell utøver av de funksjoner det her spørres etter. Faren er nevnt sjeldnere på ønske enn på realitet i denne gruppen mens det er samsvar mellom ønske og realitet for mor. Jentene i ikke-pendlerutvalget derimot ønsker mindre av mor og mer av far. Her kan det være modell- og fortrolighetskomponentene som slår ut på resultatene (3 av de 5 spørsmålene er tilknyttet disse hos jentene): Far kan lettere være akseptabel som modell i ikke-pendlerfamilier hvor kjønnsrollene ikke er så differensierte som i pendlerfamiliene med hensyn til yrkesdeltagelse. Fortrolighet har forbindelse med hjelp og kommunikasjon (Tiller, 1980, s. 32-34). Hjelp og kommunikasjon forbindes gjerne med utøvelse av ekspressive roller. I familier hvor begge foreldrene deltar i yrkeslivet, og dermed har en blanding av ekspressive og instrumentale roller, kan det være naturlig for jenter (og gutter) også å ønske far for slike funksjoner.

10.7 Oppsummering av nettverkskarakteristika

I dette kapitlet har jeg redegjort for hvilke personer gutter og jenter i pendlerutvalget og i ikke-pendlerutvalget betrakter som viktige. Dette bygger hovedsaklig på resultatene fra nettverksintervjuet. Personene som nevnes er viktige sett fra barnas egen synsvinkel, og sett ut fra de spørsmålene som

stilles. Med andre spørsmål og/eller andre funksjoner kunne fordelingen av registrerte personer i barnas personlige nettverk blitt noe annerledes. Men jeg vil tro at spørsmålene i intervjuet dekker funksjoner og relasjoner som av mange blir betraktet som viktige for barnas trivsel og utvikling.

Mor er den personkategori som nevnes oftest totalt sett. Far nevnes bare vel halvparten så mange ganger. Dette er også i overenstemmelse med mødrenes informasjoner om hvem som tar seg mest av barna. I pendlerutvalget nevnes mor oftere enn i ikke-pendlerutvalget. Dette er særlig markert for jentene. I ikke-pendlerutvalget nevner gutter far litt hyppigere enn jentene. I pendlerutvalget er denne forskjellen svært stor, guttene her nevner far hyppigere enn i ikke-pendlerutvalget mens jentene nevner ham sjeldnere.

Ved oppdeling i ulike funksjoner viser det seg at foreldrene har en relativt bred plass på alle funksjoner unntatt på vennskap. Mødre er nevnt spesielt hyppig på funksjonen støttende omsorg i begge utvalgene. Fedre synes å ha en relativt viktig funksjon som kontrollutøvere. Unntaket her er for jenter i pendlerutvalget der mødrene dominerer som kontrollutøvere ut fra nettverksintervjuet. En annen markert forskjell mellom de to utvalgene er registrert på guttenes oppfattelse av utøvelsen av modellfunksjoner. Guttene i pendlerutvalget nevner i mye større grad enn de andre guttene foreldrene, og spesielt faren, som modell. Jentene i pendlerutvalget nevner far sjeldnere enn de andre jentene på alle funksjoner unntatt støttende omsorg. Det synes ikke å være noen sammenheng mellom antall år fedre har pendlet og deres plass i barnas registrerte nettverk.

Søsken og andre barn inngår særlig i vennsksrelasjoner. Blant kategorien "andre barn" utgjør jevnaldrende av samme kjønn en stor andel. Både informasjonen fra mødrene og fra barna tyder på at jenter, i større grad enn gutter, foretrekker både søsken og andre barn som venner og lekekamerater. Guttene synes i større grad å foretrekke venner og lekekamerater utenom kjernefamilien. Skilles det mellom pendlerbarna og ikke-pendlerbarna, har ikke-pendlerbarna en litt sterkere tendens til å foretrekke barn utenom kjernefamilien enn barna i pendlerutvalget. Når det gjelder spørsmålet om barna leker

mye alene eller sammen med andre, var det små forskjeller ut fra mødrenes avkryssninger. Innholdet i lekeaktivitetene fulgte det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret med dominans av typiske inneleker hos jentene (dukke, tegning) og mer typiske uteleker med fysisk utfoldelse for guttene (fotball, sykling). Det var ingen forskjell mellom pendlerutvalget og ikke-pendlerutvalget på dette området.

Voksne utenom foreldrene ble nevnt i under 5% av tilfellene. Denne personkategorien er fordelt ganske jamt på funksjonene hos gutter og jenter i begge utvalg. Ved en oppsplitting av denne kategorien viser det seg at pendlerbarna nevner voksne slektninger (bestefedre, tanter og onkler) oftere enn barna i ikke-pendlerutvalget. I ikke-pendlerutvalget nevnes naboer og andre voksne barna ikke er i slekt med i større grad.

En sammenligning av nettverkens totale størrelse og sosiale heterogenitet viser at nettverkene til barna i ikke-pendlerutvalget gjennomsnittlig er litt større, og er litt mer heterogene, enn nettverkene til barna i pendlerutvalget. Men forskjellene er ikke dramatisk store. Når det gjelder gjennomsnittlig multipleksitet er forskjellene også små. Gutter i pendlerutvalget ligger litt lavere enn de andre barna her.

Jeg har sammenlignet ønsker og realiteter for 5 par av spørsmål. På individnivå har guttene i pendlerutvalget størst samsvar, og guttene i ikke-pendlerutvalget minst, mens jentenes samsvarsprosent ligger mellom samsvarsprosentene for guttene. Men forskjellene er små. På gruppenivå viser registreringene en markert differanse mellom realiteter og ønsker hos gutter i pendlerutvalget. Disse ønsker "mer far og mindre mor" mens guttene i ikke-pendlerutvalget samlet har balanse mellom ønsker og realiteter. For jentene er forskjellene mellom utvalgene relativt små på gruppenivå.

11. SAMMENFATTENDE DRØFTING

11.1 Arbeidstilknytning og omsorgsbetingelser

Problemstilling 1 og 2 i kapittel 6.3 gikk på hvordan uke- og langtidspendling påvirker mødrenes omsorgsbetingelser og omsorgsfunksjoner. Interessen var særlig knyttet til mødrenes sosiale deltagelse som en del av omsorgsbetingelsene.

I en del andre undersøkelser har det kommet fram at pendlermødre synes eneansvaret for barna er en belastning. Disse resultatene er referert i kapittel 4. Også i mitt utvalg av pendlermødre ble det gitt uttrykk for at aleneansvaret kunne være problematisk. Både i min undersøkelse og i tidligere undersøkelser tyder resultatene på at mye av det problematiske ligger i at mødrene ikke har noen å drøfte barneoppdragelse og andre problemer med til daglig, og at det totale ansvaret binder mødrene til hjemmet. Mødrene føler seg isolert i hjemmet med barna.

Er denne følelsen av isolasjon et resultat av at pendlermødre virkelig har mindre sosial deltagelse enn andre mødre? Johansen fant i et utvalg av ukependlerfamilier fra Grue kommune i Hedmark at pendlerkonene deltok lite i foreningsliv (Johansen, 1976, s.102). I en undersøkelse av norske sjømannsfamilier kom det fram at sjømannskonene var mer isolerte enn koner i en kontrollgruppe (Tiller, 1958). Solheim har registrert en sterk grad av innkapsling og lite involvering i det sosiale felt utenom familien generelt hos et utvalg oljearbeiderfamilier (Solheim, 1983). Jeg har sett på den sosiale deltagelsen ved deltagelse i lønnet arbeid utenfor hjemmet, ved deltagelse i organisasjoner og annen organisert fritidsaktivitet og ved hyppighet av besøk. Det viser seg at svært få av pendlermødrene har lønnet arbeid, og de få som har dette arbeider bare noen få timer i uka. Yrkesdeltagelsen i ikkependlerutvalget er adskillig større. Også når det gjelder deltagelse i møtevirksomhet og andre organiserte fritidsaktiviteter er det en forskjell som går i samme retning. Besøks-

hyppigheten ser ut til å være den samme i de to utvalgene.

Resultatet synes å bekrefte det de andre undersøkelsene er kommet fram til: Pendling har en tendens til å knytte mødre fastere til hjemmet og begrense den sosiale deltagelsen. Som jeg har pekt på tidligere, skulle nettopp pendlermødrene ha et større behov enn andre mødre for å komme i hyppig kontakt med andre voksne som kan utgjøre et støttende nettverk. Det er i denne forbindelse interessant at Solheim fant at nettopp de relativt få pendlerkonene som hadde klart å krysse grensen mellom hjemmesfæren og det sosiale felt utenom hjemmet var de som best tilpasset seg pendlerkonetilværelsen og opplevde eneansvaret for barn minst belastende (Solheim, 1983).

På bakgrunn av resultatene til Solheim er det grunn til å spørre hvorfor pendlermødrene ikke deltar mer i det sosiale felt utenfor hjemmet. Er pendlermødrene like vel fornøgte med den sosiale deltagelsen? Ut fra resultatene i min undersøkelse er de ikke det. Sammenlignet med mødre i ikke-pendlerutvalget er pendlermødrene mindre fornøgte med omgangen med andre (besøk, uformell kontakt). Mange pendlermødre ønsker mer omgang med andre. Av de pendlermødrene som ikke hadde arbeid uttrykte flere av disse at de ønsket å kunne ta lønnet arbeid utenfor hjemmet. De få som ikke hadde lønnet arbeid i ikke-pendlerutvalget var fornøgd med dette. Resultatene tyder på at motivasjonen for større sosial deltagelse er til stede hos en del av pendlermødrene, men omstendighetene tillater ikke en utstrakt sosial deltagelse. Det må antas at manglende tilbud om avlastning med barneomsorgen er hovedårsaken til at pendlermødre ikke har like stor sosial deltagelse som ikke-pendlermødre. Det kan også spille inn her at gjennomsnittsalderen hos barna i pendlerutvalget er litt lavere enn i det andre utvalget.

Moum fant i sitt utvalg av pendlerfamilier at pendlerkonene ikke hadde noe sterkt ønske om lønnet arbeid utenfor hjemmet (Moum, 1982). Dataene fra min undersøkelse må tolkes slik at det hos en god del av pendlermødrene er et ønske om å delta i yrkeslivet: Omkring halvparten av de ikke-yrkesaktive pendlermødrene uttrykte ønske om arbeid. De fleste av disse hadde også aktivt forsøkt å få arbeid.

De relativt små mulighetene til å delta i det sosiale felt utenfor hjemmet kan ses på som et resultat av at pendler-

mødre har et belastende eneansvar for barna. Men nettopp den relativt lave sosiale deltagelsen kan igjen bidra til å forsterke de problemer eneansvaret fører med seg: Ingen å diskutere problemene med, få eller ingen til å hjelpe til i vanskelige situasjoner, få å spørre om avlastning i omsorgen for barn. Sammenhengen mellom pendlermødres opplevde problemer ved eneansvaret for barna og mødrenes sosiale deltagelse synes med andre ord å være av selvforsterkende art. Denne påstanden må betraktes som en hypotese.

Ved endrede omsorgsbetingelser er det grunn til å tro at omsorgsfunksjonene også endres. Bevisste oppdragelsesverdier og oppdragelsesmønstre er deler av dette bildet. Den situasjon og de rammer morsrollen utspilles i kan tenkes å påvirke mødrenes målsetninger og verdier i barneoppdragelsen. Andre undersøkelser av mødrenes målsetninger og verdier i barneoppdragelsen ved farsfravær har gitt forskjellige resultater. Tiller fant at sjømannskoner, oftere enn koner i en kontrollgruppe, nevnte trekk som høflighet, gode manerer o.s.v. som mål for oppdragelsen (Tiller, 1973, s.177). Mødrene i kontrollgruppen nevnte like ofte barnets lykke, selvrealisering o.s.v. Grønseth fant ingen store forskjeller mellom sjømannskoner og andre koner når det gjaldt oppfatningen av hvilke egenskaper det er viktigst å utvikle hos barn (Grønseth, 1961). Jeg kjenner ikke til noen tidligere undersøkelser der oppdragelsesverdier til mødre i uke- og langtidspendlerfamilier er blitt registrert.

Resultatene i min undersøkelse tyder ikke på at det er store forskjeller i mødrenes oppdragelsesverdier mellom pendlermødre og ikke-pendlermødre. De små forskjeller som kunne registreres gikk ikke i samme retning som Tillers resultater. Ut fra resultatene i sjømannsfamiliene skulle man kanskje vente at pendlermødrene var de som la mest vekt på det jeg har kalt normorienterte oppdragelsesverdier. Det var heller en svak tendens i motsatt retning ut fra de målsetninger mødrene listet opp og ut fra de eksempler på positivt vurdert adferd som ble nevnt. Men hovedkonklusjonen må like vel bli at oppdragelsesverdiene har stor likhet i de to utvalgene ut fra mine metoder å registrere disse.

Dette må ikke bety at det samme er tilfelle for popula-

sjonene. Selve utvalgsmetoden tilsier at utvalgene kan være mer like enn man ville fått dem ved enkelt tilfeldig utvalg: Familiene bor ganske nær hverandre og kjenner hverandre parvis for de to utvalgene. Yrkessammenetningen kan også gi grunnlag for å mene at utvalgene er mer like enn populasjonene.

11.2 Barnas sosiale nettverk

Ved bruk av samme type nettverksintervju som er benyttet her, fant Tiller omtrent samme fordeling av fedre, mødre og andre i nettverket totalt som jeg fant i ikke-pendlerutvalget (Tiller, 1980). Forsjellene mellom de prosentvise tilskrivelser av ulike personkategorier var større ved en sammenligning av pendlerutvalget og ikke-pendlerutvalget enn ved sammenligning av Tillers utvalg og ikke-pendlerutvalget. Utvalget til Tiller besto av flere mindre utvalg barn fra ulike deler av landet der miljøene varierte med tanke på grad av inn- og utflytting. Pendlervariabelen kommer ikke inn i Tillers undersøkelse. Men det må antas at bare et fåtall av barna i Tillers utvalg har fedre som pendler. Ut fra en antagelse om at pendling vil påvirke de relasjoner barn opplever at de har til mødre og fedre, er det derfor ikke overraskende at resultatene fra ikke-pendlerutvalget er mer i overensstemmelse med Tillers resultater enn tilfellet er for pendlerutvalget.

Nettverksintervjuet gir svar på barnas oppfatning av hvilke personer barnet har ulike relasjoner til og som utfører ulike funksjoner. Intervjuet blir en kartlegging av hvilke personer/personkategorier barna selv oppfatter som viktige i sine egne oppvekstmiljø. Noen få av spørsmålene er rettet inn mot barnets ønsker: "Hvem vil du helst skal hjelpe deg å rydde opp?" (spørsmål 16). Barnets ønsker om hvordan noe skal være kan imidlertid også delvis komme til uttrykk når det spørres slik: "Hvem hjelper deg å rydde opp?" (spørsmål 1). Selv om jeg generelt antar at 7-9 årige barn i stor grad er preget av realisme, kan det ikke utelukkes at selv der man spør etter hvem som reelt utøver konkrete funksjoner kan svarene bli en blanding av barnas ønsker og barnas persepsjon av realitetene. Men jeg antar at man hovedsaklig får svar på de reelle

forhold der det spørres etter dette.

Den sentrale problemstilling her er hvordan fedres pendling virker inn på barnas relasjoner til fedre, mødre og andre personer i oppvekstmiljøet. I utgangspunktet kan det slås fast at det vanlige mønsteret i familiene i vårt samfunn er at mødrene, mer enn fedrene, tar seg av mesteparten av omsorgen for barn (SSB, 1977, s.43, SSB, 1983). Dette har sammenheng med de tradisjonelle kjønnsroller som tilsier at fedrene skal hovedsaklig være forsørgere og mødrene hovedsaklig skal utføre oppgaver i tilknytning til hjem og barn. De dataene som går på fordelingen av omsorg i mine utvalg viser også at det er mødrene som i realiteten tar seg av de fleste omsorgsoppgaver for barna. I pendlerutvalget må dette bli slik, - fedrene er borte fra hjemmet i lange perioder og mødrene er mye hjemme. Ikke-pendlerutvalget representerer "ordinære familier". Men selv om mange av mødrene i dette utvalget har arbeid, tyder dataene på at også her faller mesteparten av omsorgen på mødrene. Omsorgsfordelingen i mitt ikke-pendlerutvalg er derfor i samsvar med det ordinære, tradisjonelle mønsteret i vårt samfunn. I pendlerfamiliene blir forskjellene i omsorgsfordelingen adskillig større. Mønsteret i pendlerfamilien kan betraktes som en rendyrket utgave av det ordinære mønsteret.

Hvordan slår mødres og fedres ulike tidsbruk ut på nettverksintervjudataene? Er det mødre som dominerer? Både i Tillers utvalg og i mitt ikke-pendlerutvalg nevner både gutter og jenter mødre i omkring 40% av tilfellene. Fedre nevnes bare omkring halvparten så ofte. Skilles det mellom gutter og jenter i ikke-pendlerutvalget, nevner de to kjønn mødre omtrent like ofte mens forskjellen er markert når det gjelder fedre: Gutter nevner fedre oftere enn jenter. Kan dette ha noe å gjøre med at det er mødre som tar seg av de mer daglige, praktiske omsorgsoppgaver overfor barna mens fedre er mer knyttet til modellfunksjoner og til å sosialisere til forskjellige kjønnsrolleadferd? De praktiske omsorgsoppgaver (hjelp, støtte, vask, klær, mat) er stort sett de samme for gutter og jenter. Men jentene lærer sine kjønnsroller samtidig med dette, mødres omsorgsfunksjon og modellfunksjon kan gå hånd i hånd. Fedre må sannsynligvis utøve en mer spesifikk modellfunksjon overfor gutter.

Særlig Freud har pekt på farens betydning som modell for guttene. Gutten identifiserer seg med faren og vil bli som han. Ut fra de tradisjonelle kjønnsrolleforskriftene vil ikke faren utøve modellfunksjoner ved å utøve støttende omsorg overfor gutten. Modellfunksjonen kan best utøves (for innlæring av tradisjonelle kjønnsroller) ved at far og sønn leker sammen eller har felles aktiviteter de deltar i. Tidsnyttingsundersøkelsen i Norge 1971-72 viste at menn deltar spesielt lite i praktisk omsorg for barn (stell, hjelp), men at de deltar relativt mye når det gjelder lek og "annet sosialt samvær" (SSB, 1977, s. 43). I en senere tidsnyttingsundersøkelse ble det også registrert at i alle aldersgrupper tilbringer fedre mer tid sammen med gutter enn med jenter (SSB, 1983).

Hvordan registreres fedrenes antatt viktige modellfunksjon i nettverksintervjudataene? Både Tillers resultater og resultatene fra ikke-pendlerutvalget viser at fedre nevnes relativt hyppig som modell hos gutter (Tiller, 1980). Bare på kontrollfunksjonen nevnes fedre oftere. Guttene oppfatter tydeligvis fedre som modeller i ordinære familier. I forhold til de andre funksjonene er ikke mødre nevnt spesielt hyppig hos jentene på modellfunksjonen. Men mødre nevnes spesielt hyppig, både av gutter og jenter i ikke-pendlerutvalget og i Tillers utvalg, på funksjonen støttende omsorg som nettopp går på de mer praktiske omsorgsoppgavene.

Som referert i kapittel 1 har både Freud og Parsons lagt vekt på fedrenes rolle som utøvere av kontroll og sanksjoner. I kapittel 3.5 ble det vist til undersøkelser i flere vestlige land som kunne tolkes slik at barna oppfatter fedrene som den egentlige autoritet, men at mødre står for mye av den daglige kontrollutøvelse i oppdragelsen. I en av disse undersøkelsene ble det funnet at gutter mottar mer press og disiplin enn jenter (Devereux, Bronfenbrenner & Rodgers, 1969).

Oppfatter norske gutter og jenter fedre som spesielt aktive i kontrollfunksjonen i ordinære familier? Tiller fant at hos jentene er det kontrollfunksjonen som klart skiller seg ut som den funksjonen der fedre blir nevnt oftest (Tiller, 1980). Fedrene har sitt største innslag på kontrollfunksjonen også hos gutter, - med modellfunksjonen like under. I mitt ikke-pendlerutvalg var mønsteret det samme: Fedre nevnes

spesielt hyppig på kontrollfunksjonen både hos gutter og jenter. Resultatet tyder på at fedre oppfattes som spesielt aktive når det gjelder å kontrollere hva barna skal gjøre og ikke gjøre i ordinære familier.

I pendlerfamiliene er foreldrenes tilknytning til hjem og arbeid prinsipielt de samme som i ordinære familier: Far er hovedsaklig forsørger og mor er den som tar seg av hjem og barn. Imidlertid er dette prinsippet mer rendyrket i pendlerfamiliene: Fedrene er svært mye borte fra hjemmet på grunn av sin forsørgerrolle og mødrene er veldig bundet til hjem og barn i sine morsroller. Gjenspeiles dette også i barnas relasjoner til mødre og fedre? I grove trekk er det slik at mønsteret fra de ordinære familiene gjenfinnes i forsterket utgave i pendlerfamiliene. Blant annet er innslaget av mødre enda større for de fleste funksjoner, både hos gutter og jenter, i pendlerutvalget enn i ikke-pendlerutvalget.

Forskjellen mellom gutter og jenter i innslaget av fedre i ikke-pendlerutvalget gjenfinnes, i forsterket utgave, i pendlerutvalget. Gutter nevner fedre adskillig oftere enn jenter her. Er det også fedrenes posisjon som modeller og kontrollutøvere som slår ut her? Når det gjelder guttene i pendlerfamiliene, har de nevnt fedre mye oftere på modellfunksjonen enn gutter i ordinære familier. Dette kan i første omgang virke paradoksalt: Det kan ikke ha sin årsak i at pendlerguttene ser fedrene sine oftere enn de andre guttene. Guttene i pendlerfamiliene ser fedrene adskillig sjeldnere enn i ordinære familier.

I en undersøkelse av sjømannsfamilier i Norge gjennomgikk de 8-9 årige barna blant annet en dukkelest (Tiller, 1973, s.179). Det viste seg at sjømannsbarna, oftere enn barna i kontrollgruppen, valgte "fars-dukken" i en rekke dagligdags-situasjoner hvor fedrene realistisk sett sjelden er til stede. Dette ble tolket som en form for ønsketenkning hos barna: De ønsket han skulle være til stede i disse situasjonene. Faren ble særlig valgt i situasjoner som krevde typiske maskuline egenskaper: Styrke, mot og aggressivitet. Tegninger viste at sjømannsguttene, men ikke jentene, tegnet fedre størst. Sammen med andre data ble dette tolket som en idealisering av fedrene. I ett konkret tilfelle hadde en av

sjømannskonene hørt at guttene hennes hadde diskutert hvem som var størst, Gud eller far (s. 174).

Det at guttene i pendlerfamilier nevner fedre spesielt ofte kan også være et tegn på ønsketenkning og/eller idealisering. Ser vi på spørsmålene som går på modell, er alle disse av "Hvem vil du helst...?" - typen. Den person barna nevner på disse spørsmålene må være en person de ser opp til og som de mener er dyktig, særlig når det gjelder tradisjonelt maskuline oppgaver. Noen av mødrene nevnte at fedrene unnlot å ta opp konflikter og at de ville være "den snille pappa" når de var hjemme. Dette kan bidra til å forsterke guttenes ønsker om å bli som far. Ser vi på kontrollfunksjonen er det liten forskjell mellom de to utvalgene for guttenes vedkommende: Pendlerfedrene oppfattes som utøvere av kontroll og autoritet, men ikke mer enn i ordinære familier.

Bare på funksjonen støttende omsorg nevner pendlerguttene fedrene mindre hyppig enn de andre guttene. Dette kan bygge på en realistisk oppfatning av de faktiske forhold: Pendlerfedre har sjelden anledning til å stille barn når de er syke eller trøste barna når det er behov for dette. Men hvis guttene så helt realistisk på alle forholdene ville dette også slått ut i lavere innslag av fedre også på andre funksjoner. Forklaringen kan ligge i at guttene i pendlerutvalget idealiserer fedrene. Fedrene i pendlergruppen blir kanskje et mer tiltrekkende maskulint ideal enn i ikke-pendlergruppen: De er sjelden hjemme slik at det blir ekstra spenning og stas når de først kommer hjem. Det er gjerne mødrene som må ta konfliktene og omsorgen i det daglige mens fedrene kanskje kun ses på som mannlige idealer. Det at disse fedrene i stor grad har typiske "mannsyrker" innen bygg og anlegg kan gjøre dem ekstra attraktive som modeller. I bildet av en (ekstrem) maskulin modell hører det ikke med å gi støttende omsorg ut fra de tradisjonelle kjønnsrollestereotypiene. Å gi støttende omsorg oppfattes gjerne mer som en myk og feminin oppgave. Det kan være derfor at guttene i pendlerutvalget nettopp her avviker fra mønsteret ellers der de nevner far oftere enn de andre guttene.

Men her det også funn som kan stride mot en slik tolkning: På de 5 parene av spørsmål hvor det skilles mellom

ønsker og realiteter i utøvelsen av støttende omsorg og samarbeidsrelasjoner, viser resultatene på gruppenivå at guttene i pendlerutvalget nevner fedre mye oftere på ønske enn på realitet. Selv om mødre nevnes over dobbelt så ofte på ønske som fedre på de 5 parene av spørsmål, er det en klar tendens på gruppenivå til at guttene i pendlerutvalget ønsker mindre av mor og mer av far. Dette resultatet kan ha sammenheng med et generelt ønske om å ha mer kontakt med fedrene, et ønske om at de skal være mer hjemme enn de reelt er.

Jentene i pendlerutvalget nevner fedre spesielt sjelden på funksjonene modell og kontroll. Når det gjelder modellfunksjonen er det slik at ulikhetene i foreldrenes maskuline og feminine roller er mye kraftigere markert i pendlerfamiliene enn i ordinære familier. I pendlerfamilier blir det, gjennom mødres og fedres tilknytning til henholdsvis hjem og yrke, gjort helt klart hvem som skal være modell. I familier hvor begge foreldrene er i lønnet arbeid og kan komme hjem hver dag, må ikke rollene nødvendigvis bli så totalt forskjellige som i pendlerfamiliene. Barna kan i en slik situasjon i litt større grad bruke begge foreldre som modell.

Jentene i pendlerutvalget nevner fedre sjelden på kontrollfunksjonen. Ut fra mødrenes informasjoner utmerket heller ikke pendlerfedrene seg som utøvere av kontroll og autoritet når de var hjemme. Men dette forklarer ikke at guttene i pendlerfamiliene nevner fedre så ofte som de gjør på kontrollfunksjonen (litt oftere enn guttene i ikke-pendlerutvalget). Det er mulig at kontrollutøvelse av guttene ses på som en del av det maskuline ideal, nærmest som en del av modellfunksjonen, mens jentene mer gir uttrykk for hvem som står for den daglige kontroll. Men det kan heller ikke utelukkes at pendlerfedrene reelt utøver mindre autoritet og kontroll overfor døtre enn sønner.

I alle tilfeller synes det klart at jentene i pendlerutvalget oppfatter fedre som lite kontrollerende mens de i høy grad oppfatter mødre som kontrollerende. Dette kan ses i sammenheng med funksjonen støttende omsorg. På denne funksjonen, og kun på denne, nevner jentene i pendlerutvalget far oftere enn jentene i ikke-pendlerutvalget. Det kan tenkes at for di jentene i pendlerutvalget oppfatter fedre som lite

kontrollerende, er det spesielt attraktivt å bli stelt med ved sykdom og få ros av dem. Samtidig er ikke fedrene modeller for jentene, slik at å få omsorg fra dem representerer heller ikke noe underliggende "krav" om læring. Ved omsorg fra mødrene kan det også ligge et krav om læring: Mødrene er samtidig modeller for døtrene slik at å ta i mot omsorg fra dem ikke er "ren omsorg", - det er samtidig en læringssituasjon. Omsorg fra fedrene vil derfor være en ønskelig situasjon for jentene i pendlerutvalget. Det blir en relasjon der barnet ensidig kan ta i mot uten at det foreligger noe underliggende krav om "gjenutelse" i form av læring. (Som tidligere nevnt er dette forholdet annerledes i ikke-pendlerfamiliene: Her kan fedrene også til en viss grad oppfattes som modeller for jentene.) Realismen kommer like vel fram ved at fedre tross alt er nevnt sjelden, i forhold til mødre, på støttende omsorg.

Det ble antatt at særlig guttene i pendlerfamiliene ville ha behov for å bruke voksne utenom kjernefamilien som modeller siden fedrene bare tidvis er tilgjengelige. Resultatene viser at pendlerfedrene i høg grad er betraktet som modeller av guttene. De skulle derfor ikke føle noe spesielt behov for å ha andre modeller. Resultatene viser da også at pendlerbarna, både gutter og jenter, ikke nevner voksne utenom kjernefamilien oftere enn barna i ikke-pendlerutvalget. Av voksne utenom kjernefamilien nevner pendlerbarna omtrent alltid voksne slektninger mens de andre barna også nevner voksne de ikke er i slekt med relativt ofte. Dette kan ha sammenheng med at mødrene i pendlerfamiliene har lavere sosial deltagelse gjennom deltagelse i foreningsliv og yrkesdeltagelse, - voksne slektninger blir derfor mer naturlige kontakter også for barna enn foreldres kollegaer og andre voksne. Det kan også spille inn at slektsnettverksmulighetene ut fra boavstand til besteforeldre, tanter og onkler er litt høyere i pendlerutvalget enn i ikke-pendlerutvalget.

Også ved å sammenligne hvor hyppig barna i de to utvalgene nevner søsken i forhold til andre barn, er det en svak tendens til at pendlerbarna oftere nevner søsken enn tilfellet er i det andre utvalget. Dette kan ha sammenheng med at selve fraværet av faren i pendlerfamiliene på en måte understreker nødvendigheten av samarbeid og samhold innad i familien. Tiller registrerte at særlig guttene i sjømannsfamiliene deltok

mye i "voksne" oppgaver i familiene (Tiller, 1973). Dette vil trolig bidra til at søskenrelasjonene vektlegges i forhold til relasjonene til andre barn.

Den mest markerte forskjellen er like vel mellom gutter og jenter her. Jentene nevner søskenrelasjoner adskillig oftere enn guttene. Den samme ulikheten fantes i undersøkelsen som omfattet flere utvalg fra ulike miljøer i Norge (Tiller, 1980). Jeg vil tro dette har sammenheng med opplæring til ulike kjønnsroller: Guttene skal søke "ut i verden", de skal forberede seg til yrkeslivet, mens jentene forventes å være familieorienterte, blant annet ved å yte omsorg til yngre søsken. Lekeaktivitetene viser også ulikhetene her. Jentene forbereder seg på omsorgsoppgaver ved å leke med dukker mens guttene spiller fotball som gjerne forbindes med tradisjonelt maskuline kvaliteter: Styrke, utholdenhet og snarrådighet.

Som ventet var hovedtyngden av relasjonene til andre barn vennsksapsrelasjoner. Guttene i ikke-pendlerutvalget nevner også relativt ofte jevnaldrende gutter som modeller mens dette ikke er tilfelle for guttene i pendlerutvalget. Årsakene til dette er berørt tidligere. Pendlerfaren kan være vel så ettertraktet i modellfunksjonen som jevnaldrende gutter. Ut fra en blanding av realisme (pendlerfedrene har typiske maskuline, "barske" yrker), fantasi og ønsker (modellen er lite tilgjengelig slik at han kan tillegges kvaliteter barnet ønsker han skal ha), kan pendlerfedrene bli modeller som svarer til barnas oppfatning av det maskuline ideal. I ordinære familier får guttene et mer nært kjennskap til fedrenes liv i det daglige. Barna vil registrere at fedrenes liv ikke samsvarer med det bildet av det maskuline ideal slik guttene kanskje har oppfattet dette via filmer og tegneserier, og gjennom mer eller mindre klart uttrykte forventninger om at gutter skal være tøffe, barske og "tåle en støyt". I tillegg opplever disse guttene oftere at faren er kontrollerende og setter grenser. Disse faktorene kan bidra til at andre gutter blir attraktive modeller i tillegg til fedrene.

11.3 Fedre i barns oppvekstmiljø

I vårt moderne industrisamfunn er det forutsatt at mye av barnas forberedelser til de voksnes liv skal foregå på skolen. I et samfunn med en høgt utviklet teknologi får spørsmålet om kunnskaper stor betydning. Her har skolen en sentral posisjon. Men skolen utgjør like vel bare en del av barnas oppvekstmiljø. Selv om barna får nye kunnskaper via skolegangen, vil oppvekstmiljøet ellers ha stor innvirkning på hvilke holdninger og handlingsmønstre som overføres til den oppvoksende generasjon. Disse holdningene og handlingsmønstrene overtar barna fra personer som barna selv føler betyr noe for dem.

Gjennom nettverksintervjuet blir barna selv spurt om hvilke personer de betrakter som viktige på forskjellige områder. Det viser seg at mødre er de dominerende personer i barnas opplevde verden, - ut fra nettverksintervjuet. Særlig gjelder dette for støttende omsorg. Dette har også med overføring av holdninger og handlingsmønstre til den oppvoksende generasjon å gjøre: Omsorg og hjelp er noe kvinner, ikke menn, utfører.

Det at fedre sjelden utøver støttende omsorg overfor barn, eksempelvis ved å stelle barna når de er syke, må delvis henge sammen med at det er fedrene som er sterkest knyttet til arbeidslivet slik at de har liten anledning til å utøve slik omsorg. Hvis forholdene er slike at fedre må pendle, kan dette føre til at fedrene deltar enda mindre i slik omsorg. Men pendling kan også være organisert på en slik måte at det stimulerer fedres deltagelse i omsorg for barn. Jeg tenker her på den såkalte oljependlingen der hjemmeperiodene er relativt lange. Disse fedrene har i perioder mulighet til å delta i barnas liv på en helt annen måte enn fedre i ordinære familier (Solberg, 1983, s.18).

En mer lik fordeling av foreldrenes deltagelse i lønnet arbeid utenfor hjemmet kunne bidra til at fedrene måtte bruke mer tid til farsrollen, og mindre tid til forsørgerrollen. Guttene ville på denne måten få bedre tilgang på en maskulin

modell. Mye av læringen foregår som modell-læring, slik Bandura har pekt på (Bandura, 1977). Han hevder imidlertid at faren i en vanlig familie er for lite tilgjengelig til å fungere effektivt som modell for maskulin adferd. Tiden fedre tilbringer sammen med barna er begrenset. Selv om denne begrensede tiden sammen med barna i stor grad brukes til typiske "modell-læringsaktiviteter" (lek, sosialt samvær ellers), har Bandura trolig rett i at fedre vanligvis ikke kan fungere effektivt som modeller.

Men er det slik at fedre ikke blir attraktive som modeller når de er lite tilgjengelige? Er det nødvendigvis en sammenheng mellom effektivitet og attraktivitet som modell? Resultatene i denne undersøkelsen tyder på at mindre farstilgjengelighet heller bidrar til at gutter blir mer opptatt av fedre som modeller. På bakgrunn av andre undersøkelser har jeg antydnet at dette kan ha sammenheng med en idealisering av fedrene. Denne undersøkelsen kan imidlertid ikke gi noe sikkert svar på dette. Problemstillingene i undersøkelsen har ikke omfattet spørsmålet om barnas farsbilde.

Min gjetning er at barn i stor grad får en urealistisk og stereotyp oppfatning av både manns- og kvinnerollen, særlig gjennom visse typer film og litteratur. Jentene kan vanligvis få korrigeret disse stereotypiene ved at moren er en tilgjengelig og effektiv modell. Guttene kan lettere bli fanget av rollestereotyper for di fedrene vanligvis er mindre tilgjengelige. Fedre som er ekstra lite tilgjengelige kan, i barnas verden, lett nærme seg den hypermaskuline stereotypi, noe som kan ha uheldige konsekvenser for barnas utvikling. En undersøkelse hvor problemstillingen er spesielt rettet inn på barnas oppfatning eller bilde av fedrene i familier med liten farstilgjengelighet ville kunne belyse om min tolkning av fedres attraktivitet som modeller er riktig.

APPENDIX 1

NETTVERKSINTERVJU

Prøvespørsmål:

Hvem er det som heter NN? (barnets navn)

Hvem er du mest på besøk hos?

- A (01) Hvem hjelper deg å rydde opp?
- B (02) Hvem steller med deg når du er syk?
- C (03) Hvem går du til hvis du har slått deg?
- D (04) Hvem leser eller forteller for deg?
- E (05) Hvem trøster deg når du er lei deg?
- F (06) Hvem sier nei til ting du har lyst til å gjøre?
- G (07) Hvem bestemmer mest hva du får lov til?
- H (08) Hvem skjenner på deg?
- I (09) Hvem bestemmer hvem du får være sammen med?
- J (10) Hvem bestemmer hvor lenge du får være ute om kvelden?
- K (11) Hvem sier du ikke må rote eller bråke?
- L (12) Hvem vil du helst skal hjelpe deg hvis du har slått deg?
- M (13) Hvem vil du helst skal stelle for deg når du er syk?
- N (14) Hvem vil du helst skal lese eller fortelle for deg?
- O (15) Hvem vil du helst skal trøste deg når du er lei deg for noe?
- P (16) Hvem vil du helst skal hjelpe deg å rydde opp?
- Q (17) Hvem er mest sammen med deg ute?
- R (18) Hvem lager du ting sammen med?
- S (19) Hvem er du mest venner med?
- T (20) Hvem leker du mest med?
- U (21) Hvem deler du med når du har fått noe godt?
- V (22) Hvem ville du helst ha med deg hvis du skulle reise langt bort?
- W (23) Hvem vil du helst skal bli med deg hvis du er redd for noe?
- X (24) Hvem vil du helst skal forsvare deg hvis noen er sint på deg?
- Y (25) Hvem vil du helst likne på?
- Z (26) Hvem vil du helst skal rose deg når du har vært flink?
- Æ (27) Hvem vil du helst hjelpe med å gjøre ting?
- Ø (28) Hvem synes du skal bestemme mest hva du får lov til?

NETTVERKSINTERVJU, TILLEGG. ALTERNATIVE OMSØRGSPERSONER.

1. trinn:

"Du sa at mor (far, el. andre) steller med deg når du er syk. Vi tenker oss nå at mor er ute på en lang reise".

- Setter bort figuren mor.

B2(29) Hvem skal nå stelle med deg når du er syk?

C2(30) Du sa at du gikk til mor (far, el. andre) når du falt og slo deg. Hvem vil du gå til nå når mor er ute og reiser?

2. trinn:

"Vi tenker oss nå at både mor og far (eventuelt andre) er ute og reiser".

- Setter også bort figuren definert som far.

B2.2(31) Hvem skal nå stelle med deg når du er syk?

C2.2(32) Hvem vil du nå gå til når du har falt og slått deg?

APPENDIX 2

Instruks for nettverksintervju

Etter at den innledende kontakt med barnet er opprettet og en grov orientering er gitt, settes de 19 figurene/boksene ut på et bord slik at barnet ser alle. Brikkene for prøvespørsmål og for spørsmål 1-28 gjøres klar. Nummerbrikkene med nummer 29-32 legges for seg da disse må komme til slutt og i nummerrekkefølge. Deretter orienteres barnet slik:

- Ser du alle figurene som står her? Vi skal late som om noen av dem er mennesker som du kjenner eller er i familien din, noen voksne og noen unger.
- Du kan begynne med å finne en som vi later som er deg. Hvem vil du velge?
- Vi skal finne en person til også. Navnet på denne er ingen. Han skal også være med i leken.
- Se, her er det mange brikker med nummer på. Når vi trekker et nummer i esken, skal jeg lese opp et spørsmål for deg. Så skal du putte brikken på den boksen du synes passer best. Hvis spørsmålet ikke passer på noen, kan du putte brikken på "ingen"-boksen.
- Nå kan vi prøve med et spørsmål:
- Hvem er det som heter NN? (ungens navn må vi spørre om på forhånd). Da må du putte brikken opp i boksen din. Vi prøver med et spørsmål til:
- Hvem er du oftest på besøk hos? (Dvs. gå bort til)
- Du må finne en boks som vi later som er x og legge brikken oppi. (Hvis de nevner flere personer:) Da kan du bestemme hvem som skal få lappen.
- Nå fortsetter vi med å trekke nummerbrikker annenhver gang.

For alle personer som nevnes skal det spørres om fornavn, (omtrentlig) alder, slektstilknytning og bosted. Etter hvert som figurer tas i bruk, noterer intervjuer personens/figurenes plassering og informasjon om disse. (Dette sikrer korrekt registrering, og muliggjør kontroll om barnet skulle bli usikker på hvem figurene representerer). Intervjuer må notere seg svaret på spørsmål B og C underveis for å kunne gjennomføre siste del av intervjuet (alternative omsorgspersoner).

APPENDIX 3

Tilordningen av spørsmål til variabler

Spørsmål/indikatorer

<u>Variabel</u>	<u>Jenter</u>	<u>Gutter</u>
Fortrolighet/ samarbeid	D,E,N,O,X	A,D,N,P,Æ
Modell	A,P,V,W,Y, Æ	V,W,X,Y,Z
Støttende omsorg	B, C, L, M, Z	B,C,E,L,M, O
Kontroll	F,G,H,I,J, Ø	F,G,I,J,K, Ø
Vennskap	Q,R,S,T,U	Q,R,S,T,U

APPENDIX 4

ORIENTERING OM SPØRRESKJEMA OG INTERVJU

For å finne ut hvordan 7-9 årige barn og deres mødre opplever forholdet til andre mennesker, - familie, slekt, naboer og venner, spør jeg dere om dette. Jeg vil be deg svare så utfyllende og oppriktig det lar seg gjøre. Når det i spørreskjemaet nevnes "han/hun", "barnet" eller "8-åringen" menes det han eller hun som jeg skal intervju nå.

Hvis det er spørsmål du synes er veldig vanskelige å svare på, eller spørsmål du ikke forstår, skal vi se på dette etter at jeg er ferdig med å intervju barnet. På grunn av at barn lett blir distraheret i en slik situasjon, må vi forsøke å ordne det slik at barnet ikke blir forstyrret eller avbrutt under intervjuet.

APPENDIX 5

SPØRRESKJEMA FOR MØDRE MED 7-9 ÅRIGE BARN

1. Din egen alder:
 30 år eller yngre 31-35 år 36-40 år over 40 år
- 2.a. Har du lønnet arbeid utenfor hjemmet?
 Nei Ja, noen få timer pr. uke Ja, halv stilling
 Ja, hel stilling
- 2.b. Hvis "Ja", medfører dette at du må arbeide i helgene?
 Nei Ja. Hvor ofte og hvor mye?.....
- 2.c. Hvis "Nei", skulle du ønske du hadde lønnet arbeid utenfor hjemmet? Ja Nei
- 2.d. Har du forsøkt å få arbeid ved å søke noen stilling, meldt deg på Arbeidskontoret eller spurt direkte på en arbeidsplass?
 Ja Nei
3. Hva slags arbeid har mannen din?.....
- 4.a. Hvor mye må mannen din være borte fra hjemmet på grunn av arbeidet?
- 4.b. Hvis han er pendler, hvor lenge har han vært det?.....
5. Hvor mange barn har dere?.....
 Noter alder og kjønn på barna/barnet:

6. Er det andre som dere har felles hushold med? (Med felles hushold menes her personer som spiser de fleste måltider sammen med dere). Før opp antall personer og (eventuelt) slektskapsforhold til familien.

7. Kryss av for besteforeldre barnet/barna har og noter omtrent hvor langt unna de bor:
 Mormor
 Morfar
 Farmor
 Farfar

8. **Noter**, på lignende måte som i spørsmål 7, om barnet/barna har onkler og/eller tanter, og før opp hvor langt unna disse bor. (Du behøver ikke å notere navn, skriv eksempelvis "tante, 5 km unna")

.....
.....
.....
.....
.....
.....

9. Er du medlem av noen organisasjon (klubb, forening, lag) der du går på møte mer enn 1 gang i året? Ja Nei

10. Omtrent hvor ofte går du på møter eller deltar i felles trening/trim?

11. Når det nedenfor blir spurt om besøk menes det med dette: Når personer over 16 år som ikke har felles hushold med dere er innom i omkring 10 minutter eller lengre. Hvem er oftest på besøk hos dere? (Noter om det er din nabo, din bror, søster, venn, venninne e.t.c.)

12. Omtrent hvor ofte har dere besøk?
 Vanligvis hver dag Vanligvis 4-6 dager pr. uke
 2-3 dager pr. uke 1 dag pr. uke eller sjeldnere

13. Har dere mest besøk i helgene, utenom helgene, eller er dette jamnt fordelt?

14. Skulle du ønske du hadde mer omgang med venninner, slektninger og/eller andre? Ja Nei
Kommenter eller grunngi dette!

15. Leker 8-åringen mye alene eller er han/hun mye sammen med andre utenom skoletida?
 Vanligvis alene Oftere alene enn sammen med andre Oftere sammen med andre enn alene Nesten alltid sammen med andre

16. **Hvem** leker han/hun mest sammen med utenom skoletida? (Noter om det er eldre eller yngre, gutt eller jente og om det er bror eller søster til 8-åringen)
.....

17. Slåss eller krangler han/hun mye?
 Nei, aldri Sjelden En gang i blant Ja, ofte
18. Hva slags leker eller aktiviteter bruker hun/han mest tid på?
19. Sover hun/han på eget rom?
 Ja, alltid Ja, vanligvis Nei, sjelden Nei, aldri
 Hvis "Nei", deler rom med:
 Søsknen Mor og/eller far Andre

Folk har svært forskjellige meninger om barn og barneoppdragelse. I de neste spørsmålene kan du få si din mening ved å krysse av om du er enig eller uenig i påstandene. Det er ingen "riktige svar", det er bare å krysse av for det du oppriktig mener.

20. "Foreldre eller andre voksne bør passe på 8-åringene så de ikke deltar i voldsom lek slik at de slår seg, får skrubbsår og lignende"
 Helt enig Litt enig Litt uenig Helt uenig
21. "Barn har bare godt av en dask når de er ulydige og trassige"
 Helt enig Litt enig Litt uenig Helt uenig
22. "Det er viktigere at barna får klatre i trær og grave i jorda enn at de er flinke til å vaske seg og holder klærne rene og hele"
 Helt enig Litt enig Litt uenig Helt uenig
23. "Det er bedre at barna er høflige og litt beskjedne enn at de er nysgjerrige og spør om alt mulig"
 Helt enig Litt enig Litt uenig Helt uenig
24. Drøfter du og mannen din barneoppdragelse?
 Ja, ofte Av og til Sjelden Nei, aldri
 Hvis dere drøfter barneoppdragelse, hvilke spørsmål drøfter dere?
-
-
-
-
-

25. Hvor søker du ellers råd og informasjon om barneoppdragelse?
(Kryss av ett eller flere steder)

- Fra egne foreldre og/eller andre slektninger
- Fra venninner og omgangskrets
- Fra bøker, tidsskrifter, radio og/eller TV
- Fra skolen
- Fra andre steder, hvor?
- Søker ikke råd og informasjon om oppdragelse noen steder

26. Synes du at det er vanskelig å få skikkelig råd og informasjon om barneoppdragelse?

- Ja Nei Vet ikke

27. Synes du at du kan drøfte egne problemer med barnet (8-åringen)?

- Ja, jeg kan drøfte nesten alle problemer med ham/henne
- Noen egne problemer kan jeg drøfte med ham/henne
- Det er svært få egne problemer jeg kan drøfte med ham/henne
- Nei, jeg kan ikke drøfte noen egne problemer med ham/henne

28. Hva synes du er de største problemene for deg i barneoppdragelsen?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

29. Hva vil du legge mest vekt på i oppdragelsen av barnet? Hvilke egenskaper synes du det er viktigst å utvikle?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

APPENDIX 6

Momenter for samtale/intervju med mødre

1. Gå gjennom spørreskjema for å oppklare eventuelle misforståelser eller uklarheter og sørge for at alle spørsmål er besvart. Gi åpning for ytterligere muntlige kommentarer på de åpne spørsmålene (dette noteres av intervjuer).

2. Tilleggstemaer:
 - a. Reaksjon på positivt vurdert adferd.
"Nevn eksempel på en situasjon der barnet oppfører seg på en måte som gleder deg. Hvordan reagerer du overfor barnet i denne situasjonen?" (Hvilke belønninger brukes?)

 - b. Reaksjon på negativt vurdert adferd.
"Nevn et eksempel på at barnet oppfører seg stikk i strid med det du ønsker. Hvordan reagerer du i denne situasjonen?" (Hvilket eksempel velges som typisk for negativ handling? Hvordan reageres det overfor barnet?)

 - c. Hvordan fordeles oppdragelsen mellom foreldrene?

3. For ukependlerfamiliene: Hvordan oppleves det å ha eneansvaret for barna mesteparten av uka? Hvordan blir forholdet far-barn?

APPENDIX 7

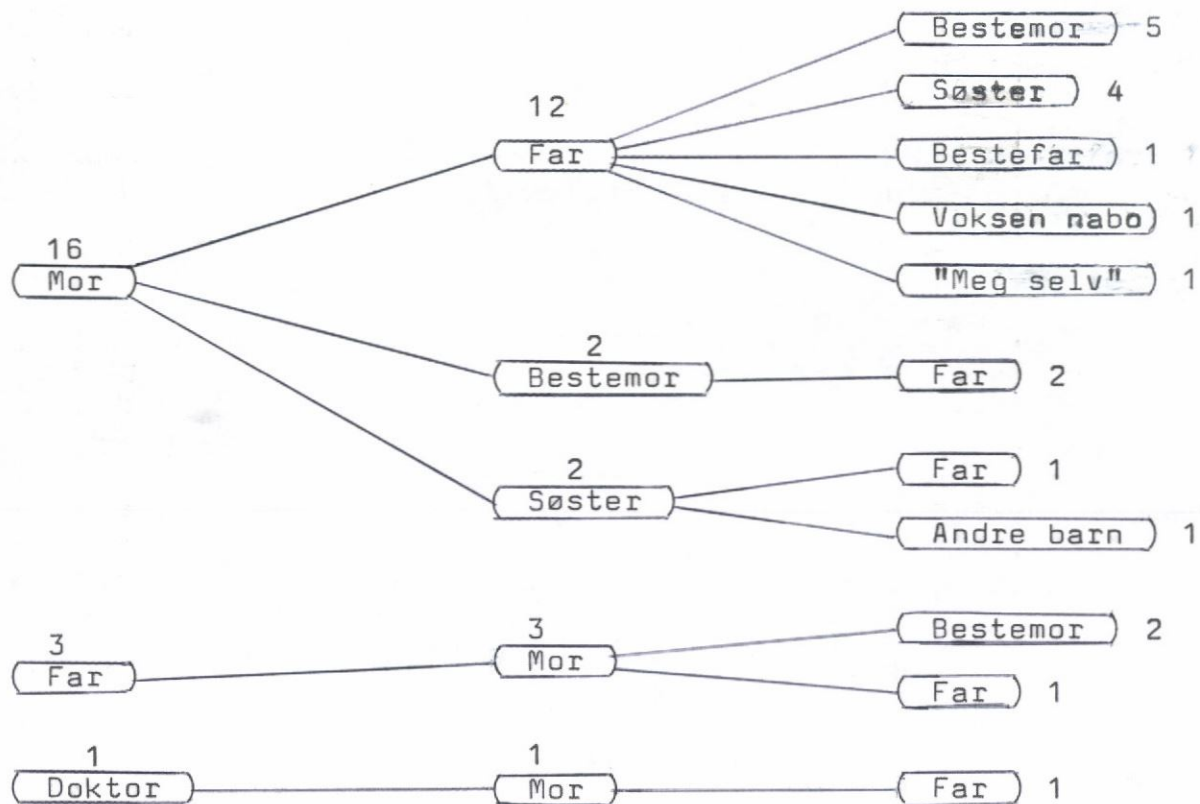
Alternative omsorgspersoner

Flyttdiagram 1. Spørsmål B "Hvem steller med deg når du er syk?"
Pendlerutvalget

1. alternativ
(spørsmål 02)

2. alternativ
(spørsmål 29)

3. alternativ
(spørsmål 31)

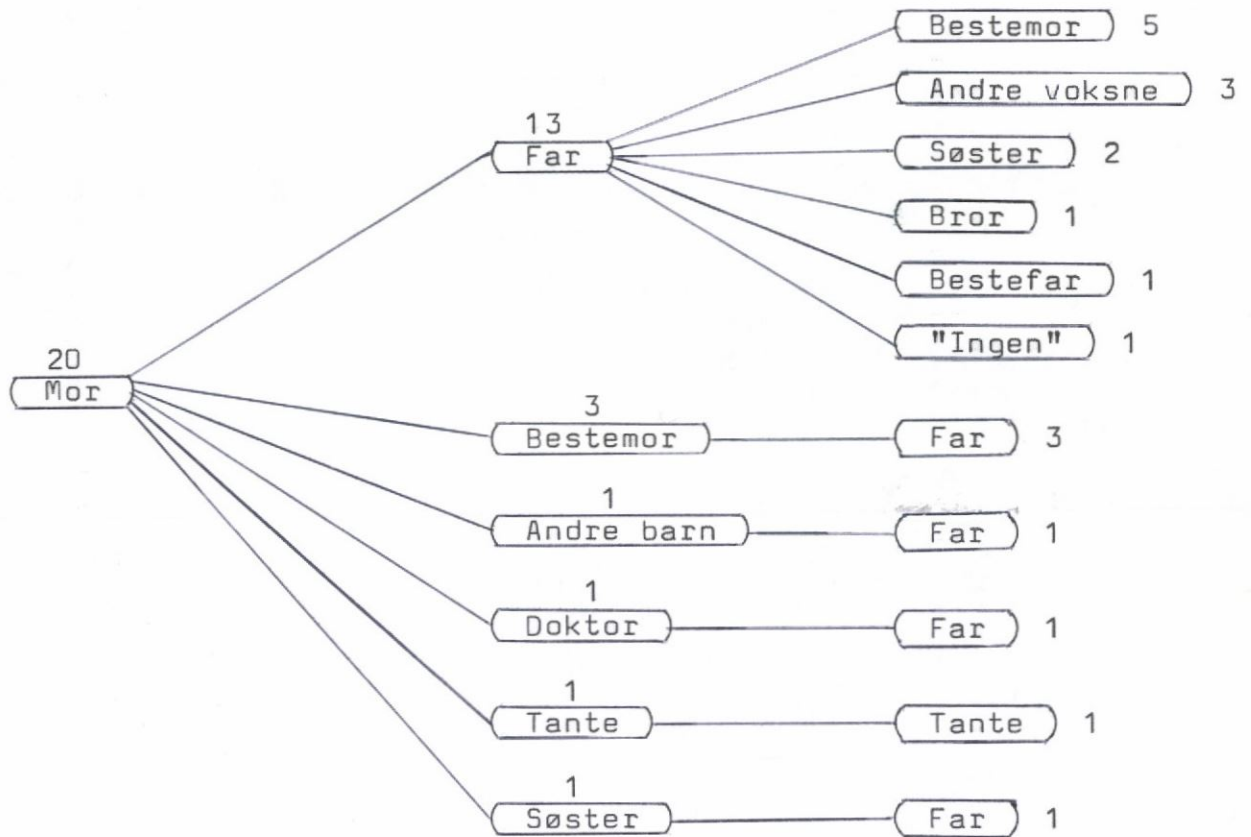

Flytdiagram 2. Spørsmål B "Hvem steller med deg når du er syk?"
Ikke-pendlerutvalget

1. alternativ
(spørsmål 02)

2. alternativ
(spørsmål 29)

3. alternativ
(spørsmål 31)

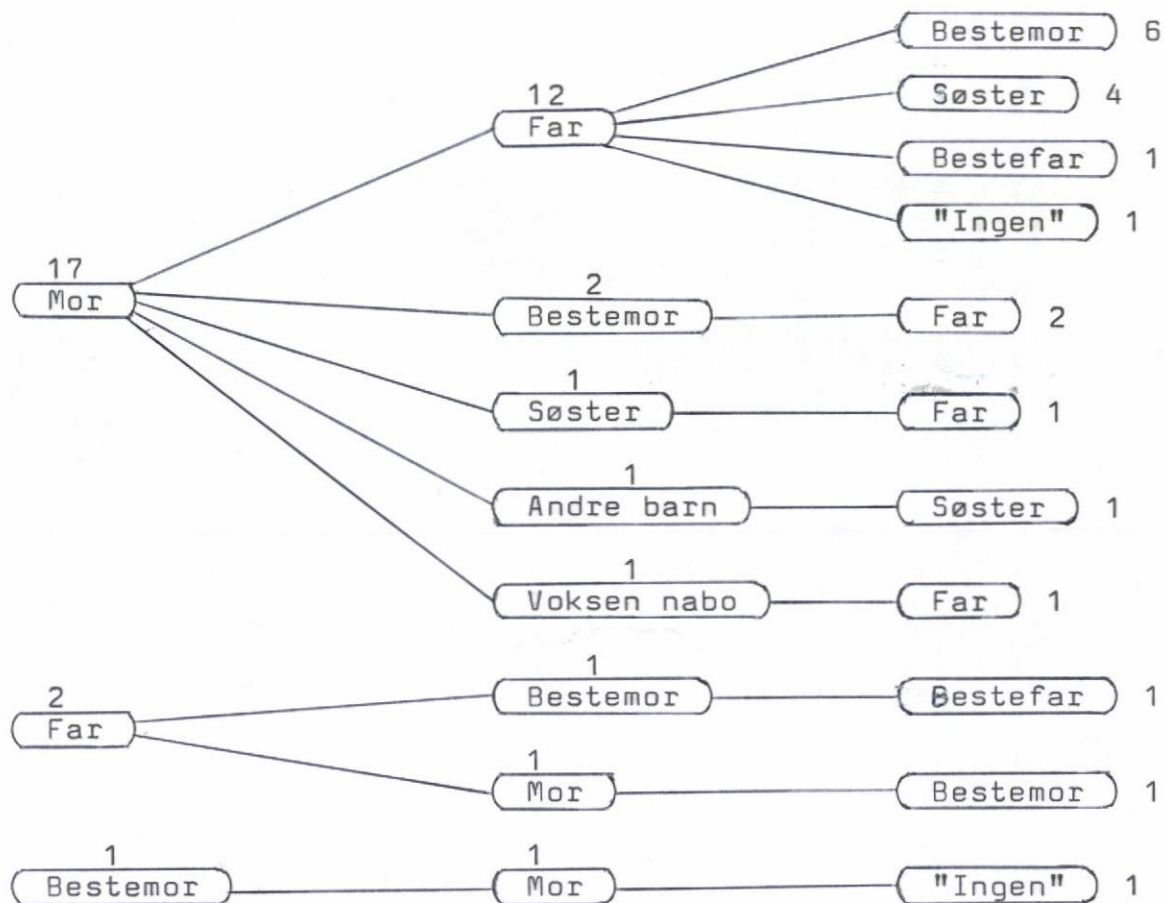

Flytdiagram 3. Spørsmål C "Hvem går du til hvis du har slått deg?" Pendlerutvalget

1. alternativ
(spørsmål 3)

2. alternativ
(spørsmål 30)

3. alternativ
(spørsmål 32)

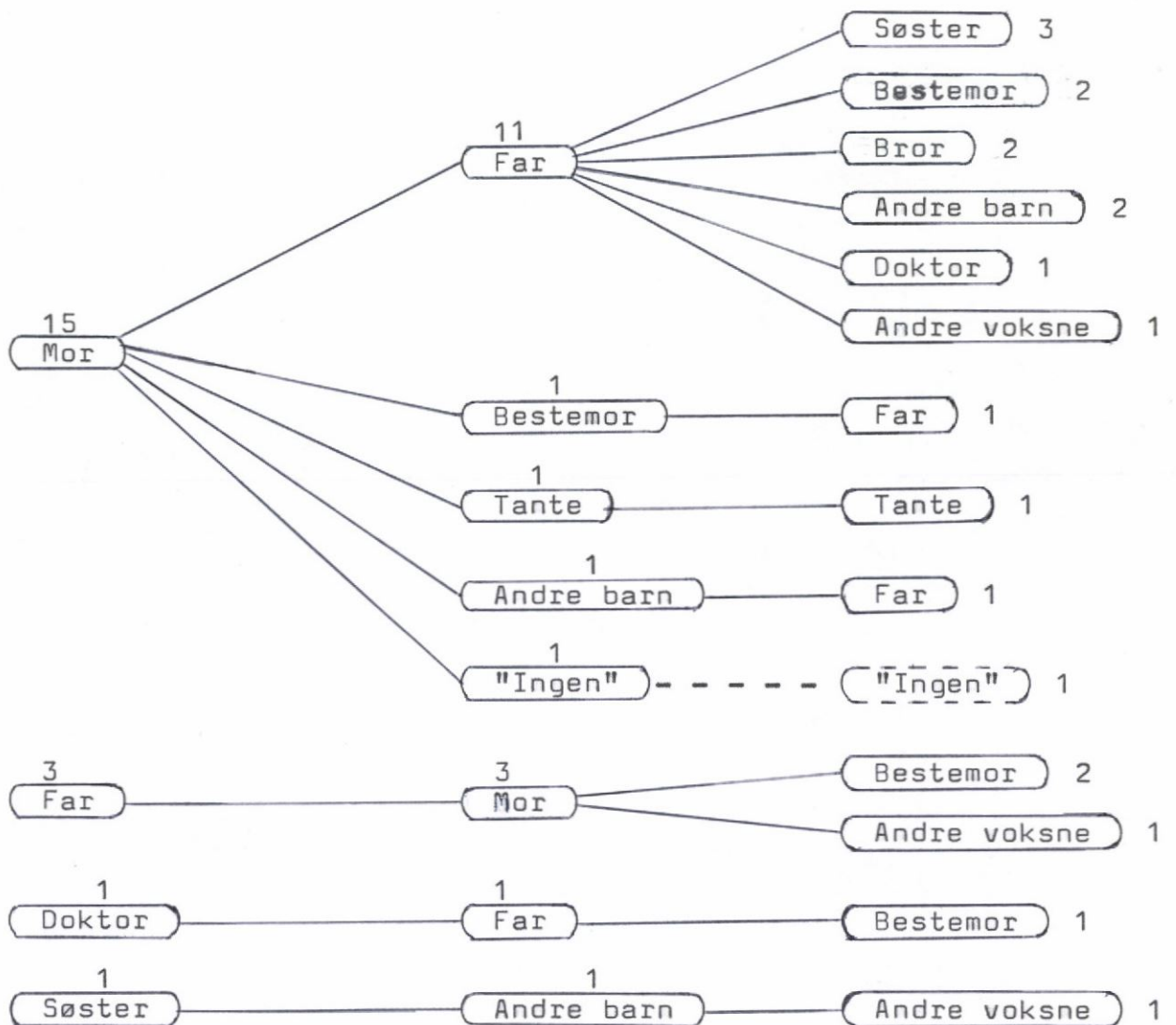

Flytdiagram 4. Spørsmål C "Hvem går du til hvis du har slått deg?" Ikke-pendlerutvalget

1. alternativ
(spørsmål 3)

2. alternativ
(spørsmål 30)

3. alternativ
(spørsmål 32)

APPENDIX 8

Samsvar mellom ønsker og realiteter, gruppenivå

Tabell 32. Frekvens av reelle og ønskede personkategorier ut fra 5 par av spørsmål. Gutter

Personkategori	Pendler- utvalget		Ikke-pendler- utvalget	
	Realitet	Ønske	Realitet	Ønske
Mor.....	45	35	41	38
Far.....	3	16	10	10
Søsken.....	6	5	4	4
Besteforeldre.....	3	4	1	1
Andre barn.....	0	0	0	5
Voksne utenom foreldre og slekt.....	1	0	2	1
"Ingen" og "meg selv".....	2	0	2	1
N	60	60	60	60

Tabell 33. Frekvens av reelle og ønskede personkategorier ut fra 5 par av spørsmål. Jenter

Personkategori	Pendler- utvalget		Ikke-pendler- utvalget	
	Realitet	Ønske	Realitet	Ønske
Mor.....	24	24	27	21
Far.....	7	4	3	10
Søsken.....	5	7	4	3
Besteforeldre.....	1	2	1	0
Andre barn.....	2	3	1	2
Voksne utenom foreldre og slekt.....	0	0	3	3
"Ingen" og "meg selv".....	1	0	1	1
N	40	40	40	40

TABELLOVERSIKT

Tabell 1.	Frekvensen av yrkeskategorier i pendlerutvalget og ikke-pendlerutvalget.....	135
Tabell 2.	Fordeling av alderskategorier hos mødre i pendlerfamilier og ikke-pendlerfamilier.....	135
Tabell 3.	Antall barn i familiene.....	136
Tabell 4.	Alders- og kjønnsfordeling hos de intervjuede barna.....	137
Tabell 5.	Frekvenser av ulike søskenkategorier til de intervjuede barna.....	138
Tabell 6.	De intervjuede barnas bestefedre og bestemødre. Fordeling på ulike kategorier av boavstand.....	139
Tabell 7.	De intervjuede barnas onkler og tanter. Fordeling på ulike kategorier av boavstand til de onkler og tanter som bor nærmest barna.....	140
Tabell 8.	Mødrenes boavstand til egne foreldre.....	141
Tabell 9.	Yrkesmessig fordeling av mannlige ukependlere i Oppland og i pendlerutvalget.....	144
Tabell 10.	Mødres deltagelse i lønnet arbeid utenfor hjemmet.....	147
Tabell 11.	Mødres deltagelse i møtevirksomhet og/eller andre organiserte fritidsaktiviteter.....	148
Tabell 12.	Besøksfrekvens i de to utvalgene.....	149
Tabell 13.	Frekvensen av nevnte kilder for råd og informasjon om barneoppdragelse.....	152
Tabell 14.	Fordelingen av registrerte vansker med å få skikkelig råd og informasjon om barneoppdragelse.....	153
Tabell 15.	Mødrenes målsetninger for barneoppdragelsen...	154
Tabell 16.	Fordeling av ulike handlingskategorier hos barn gitt som eksempler på positivt vurdert handling.....	155

Tabell 17.	Fordeling av svarkategorier ut fra nettverksintervjuet betinget av fedres pendling.....	164
Tabell 18.	Fordeling av 3 personkategorier betinget av barnas kjønn og fedres pendling.....	164
Tabell 19.	Prosentvis fordeling av personkategorier hos gutter og jenter ut fra Tillers undersøkelse..	165
Tabell 20.	Prosentvis fordeling av funksjoner på 3 personkategorier hos jenter i de to utvalgene.....	168
Tabell 21.	Prosentvis fordeling av funksjoner på 3 personkategorier hos gutter i de to utvalgene.....	169
Tabell 22.	Mødres oppfatning av om de kan drøfte egne problemer med barnet.....	171
Tabell 23.	Prosentvis fordeling av 4 personkategorier i barnas nettverk betinget av pendling og barnas kjønn.....	173
Tabell 24.	Hvem barna leker mest med.....	175
Tabell 25.	Barnas lekeaktiviteter, alene eller sammen med andre.....	176
Tabell 26.	Om barna slåss eller kranbler mye.....	177
Tabell 27.	Frekvens av 2 voksenkategorier nevnt i barnas nettverksintervju.....	178
Tabell 28.	Registrerte personkategorier i barnas sosiale nettverk ut fra nettverksintervjuet...	181
Tabell 29.	Grad av multipleksitet angitt ved antall forekommende funksjoner pr. personkategori, alle personkategorier.....	182
Tabell 30.	Grad av multipleksitet angitt ved antall forekommende funksjoner pr. personkategori med korreksjon for heterogenitet.....	184
Tabell 31.	Prosentvis samsvar mellom ønske og realitet hos hvert enkelt barn for 5 spørsmål i nettverksintervjuet.....	186
Tabell 32.	Frekvens av reelle og ønskede personkategorier ut fra 5 par av spørsmål, Gutter.....	217
Tabell 33.	Frekvens av reelle og ønskede personkategorier ut fra 5 par av spørsmål, Jenter.....	218

LITTERATURLISTE

- Aldous, J. & Kamiko, T.: A cross-national study of the effects of father-absence: Japan and the United States. I Sussmann, M.B. & Cogswell, B.E.: Cross-National Family Research. Leiden, 1972, s. 86-101.
- Allardt, E. & Littunen, Y.: Sociologi. Stockholm, 1975.
- Andersen, P.H.: Rafael Goldin: Fedre er nødvendige. I Foreldre og barn. 1980, nr. 3, s. 12-13.
- Arensberg, C.M. & Kimball, S.T.: Family and Community in Ireland. (2. utg.) Cambridge, 1968.
- Atkinson, B. & Ogston, D.G.: The effect of father absence on male children in the home and school. I Journal of School Psychology. 1974, 12, s. 213-221.
- Bacon, M.K., Child, I.L. & Barry, H.: A cross-cultural study of correlates of crime. I Journal of Abnormal and Social Psychology. 1963, 66, s. 291-300.
- Baggett, A.T.: The effect of early loss of father upon the personality of boys and girls in late adolescence. I Dissertation Abstracts. 1967, 28, nr. 1B, s. 356-357.
- Bales, R.F. & Slater, P.E.: Role differentiation in small decision-making groups. In Parsons, T. & Bales, R.F.: Family, Socialization and Interaction Process. London, 1956.
- Bandura, A.: Social-learning theory of identificatory processes. I Goslin, D.A.(red.): Handbook of Socialization Theory and Research. Chicago, 1969, s. 213-262.
- Bandura, A.: Social Learning Theory. New Jersey, 1971 og 1977.
- Bee, H.L. (red.): Social Issues in Developmental Psychology. New York, 1974.
- Biller, H.B.: Paternal Deprivation. Family, Sexuality, and Society. Massach., 1974.

- Biller, H.B.: The father and sex role development. I Lamb, M.E. (red.): The Role of the Father in Child Development. New York, 1981, s. 319-358.
- Biller, H.B. & Bahm, R.M.: Father absence, perceived maternal behavior, and masculinity of self-concept among junior high school boys. I Developmental Psychology. 1971, 4, s. 178-181.
- Biller, H.B. & Reuter, M.W.: Perceived paternal nurturance-availability and personality adjustment among college males. I Journal of Consulting and Clinical Psychology. 1973, 40, s. 339-342.
- Bjøl, E.: Den tapte tid. Vår tids kulturhistorie 1890-1914. Norsk utgave ved F. Jor. Oslo, 1979.
- Block, J.: Lives through time. California, 1971.
- Block, J.H.: Conceptions of sex role, some cross-cultural and longitudinal perspectives. I American Psychologist. 1973, 28, s. 512-526.
- Bloom-Feshbach, J.: Historical perspectives on the father's role. I Lamb, M.E. (red.): The Role of the Father in Child Development. New York, 1981, s. 71-112.
- Boissevain, J.: Friends of friends. New York, 1974.
- Borgen, C.M.: Den bortkomne faren. Kronikk i Dagbladet 14. mai, 1960, 112.
- Borg, W.R. & Gall, M.D.: Educational Research. (3. utg.) New York, 1979.
- Bowlby, J.: Maternal Care and Mental Health. Geneve, 1952.
- Bowlby, J.: The nature of the child's tie to his mother. I International Journal of Psychoanalysis. 1958, 39, s. 350-373.
- Bowlby, J.: Attachment and Loss. Bind 1, Attachment. London, 1969.
- Bowlby, J.: Attachment and Loss. Bind 2, Separation, Anxiety and Anger. London, 1973.
- Britton, J.H. & Britton, J.O.: Childrens perceptions of their parents: A comparison of Finnish and American children. I Journal of Marriage and the Family. 1971, 33, s. 214-218.

- Brock-Utne, B. & Garbo, G.: Om oljen, familien og kvinnene. I Wyller, K.B. (red.): Norsk oljepolitikk. Oslo, 1975.
- Bronfenbrenner, U.: Two Worlds of Childhood. US and USSR. 1970
Norsk utgave ved A. Skard: Barn i to verdener: USA og Sovjet. Oslo, 1973.
- Bronfenbrenner, U.: The origins of alienation. I Scientific American. Juli/avg., 1974, s. 53-61.
- Bronfenbrenner, U.: The Ecology of Human Development. Harvard, 1979.
- Bull, E.: Norge i den rike verden. Tiden etter 1945. (Bind 14 i Norges historie, red.: K. Mykland). Oslo, 1979.
- Bødal, K.: Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater. Oslo/Bergen, 1962.
- Carlsmith, L.: Effect of early father absence on scholastic aptitude. I Bee, H. (red.): Social Issues in Developmental Psychology. New York, 1974, s. 387-405.
- Christie, V.: Familier eller naboer, - hvor ligger tyngden i industrisamfunnets kontaktmønster? I Tidsskrift for samfunnsforskning. 1977, 18, s. 318-345.
- Cochran, M.M. & Brassard, J.A.: Child development and personal social networks. I Child Development. 1979, 50, (2), s. 601-616.
- Cogswell, B.E. & Sussmann, M.B.: Advances in comparative family research. I Sussmann, M.B. & Cogswell, B.E.: Cross-National Family Research. Leiden, 1972, s. 1-10.
- Cook, A.H.: The Working Mother: A Survey of Problems and Programs in Nine Countries. (2. utg.) New York, 1979.
- Crain, W.C.: Theories of Development: Concepts and Applications. New Jersey, 1980.
- Devereux, E.C., Bronfenbrenner, U. & Rodgers, R.T.: Child rearing in England and the United States: A cross-national comparison. I Journal of Marriage and the Family. 1969, 31, s. 257-270.
- Devereux, E.C., Bronfenbrenner, U. & Suci, G.J.: Patterns of parent behaviour in the United States of America and the the Federal Republic of Germany: A cross-national

- comparison. I International Social Science Journal. 1962, 14, s. 488-506.
- Duve, A.M.: Det første leveårets psykologi. Oslo, 1972.
- Edwards, C.P. & Lewis, M.: Young children's concept of social relations: Social functions and social objects. I Lewis, M. & Rosenblum, L.A.: The Child and Its Family. New York, 1979.
- Evenshaug, O. & Hallen, D.: Barne- og ungdomspsykologi. Oslo, 1979.
- Feiring, C., Lewis, M. & Weinraub, M.: The father as a member of the child's social network. I Lamb, M.E. (red.): The Role of the Father in Child Development. New York, 1981, s. 259-294.
- Finset, A.: Forholdet mellom interne familierelasjoner og sosiale nettverk. I Tidsskrift for Norsk Psykologforening. 1980, 17, s. 55-61.
- Finset, A.: Familien og det sosiale nettverket. Oslo, 1981.
- Fossum, A., Retterstøl, N. & Sund, A.: Sosial isolasjon i dagens samfunn. Oslo, 1972.
- Freedman, D., Pisani, R. & Purves, R.: Statistics. New York, 1978.
- Freud, A.: Jeg'et og forsvarsmekanismene. Norsk utgave ved A. Moen, Oslo, 1974. Original utgave utgitt første gang 1936.
- Freud, S.: Analysis of phobia in a five-year-old boy. 1909. I The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. Bind 10, London, 1955, s. 5-149.
- Freud, S.: Forelesninger til innføring i psykoanalyse. 1917. Norsk utgave ved K. Schjelderup. (3. utg.) Oslo, 1961.
- Freud, S.: The dissolution of the oedipus complex. 1924. I The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. Bind 19, London, 1961, s. 173-179.
- Freud, S.: Some psychical consequences of the anatomical distinction between the sexes. 1925. I The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. Bind 19, London, 1961, s. 248-258.

- Freud, S.: Female sexuality. 1931. I The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. Bind 21, London, 1961, s. 225-243.
- Freud, S.: Nytt i psykoanalysen. 1932. Norsk utgave ved K. Schjelderup. Oslo, 1967. (1. utg. 1934).
- Fuglum, P.: Norge i støpeskjeen, 1884-1920. (Bind 12 i Norges historie, red.: K. Mykland). Oslo, 1978.
- Gay, M.J. & Tonge, W.L.: The late effects of loss of parents in childhood. I British Journal of Psychiatry. 1967, 113, s. 753-759.
- Gibson, H.B.: Early delinquency in relation to broken homes. I Journal of Child Psychology & Psychiatry. 1969, 10, s. 195-204.
- Goode, W.: The Family. New Jersey, 1982.
- Green, M.: Goodbye Father. London, 1976.
- Gregory, I.: Anterospective data following childhood loss of a parent. I Archives of General Psychiatry. 1965, 13, s. 110-120.
- Grue-Sørensen, K.: Almen pædagogik. København, 1974.
- Grønmo, S.: Forholdet mellom kvalitative og kvantitative metoder i samfunnsforskningen. I Holter, H. & Kalleberg, R.: Kvalitative metoder i samfunnsforskning. Oslo, 1982, s. 94-122.
- Grønseth, E.: Skilsmisse og farens betydning for barnas utvikling. I Sosialt arbeid. 1960, 34, s. 255-262.
- Grønseth, E.: Sjøfolks familieforhold og mannsadskilte mødre, - notater og artikler 1955-60. Institutt for Samfunnsforskning, Oslo, 1961.
- Grønseth, E.: Familie, seksualitet og samfunn. (2. utg.) Oslo, 1972.
- Gulbrandsen, L.M. & Miljeteig-Olsen, P.: Barns sosiale nettverk. I Tidsskrift for samfunnsforskning. 1979, 20, s. 416-434.
- Hall, C.S.: A Primer of Freudian Psychology. London, 1956.
- Halle, N.H.: Validitet, "Internal" og "External Checks". I Ugelvik Larsen, S. (red.): Problemer i samfunns-

- vitenskapelig metode. Oslo, 1976, s. 125-145.
- Hallenstvedt, A. & Moren, J.: Det organiserte samfunn. I Ramsøy, N.R. & Vaa, M. (red.): Det norske samfunn. Bind 1. Oslo, 1975, s. 323-362.
- Harlow, H.F.: Love in infant monkeys. I Scientific American. 1959, 200, nr. 6, s. 68-74.
- Hellevik, O.: Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap. Oslo, 1977.
- Henderson, S.: A development in social psychiatry. The systematic study of social bonds. I The Journal of Nervous and Mental Disease. 1980, 168, nr. 2, s. 63-69.
- Herzog, J.D.: Father-absence and boy's school performance in Barbados. I Human Organization. 1974, 33, s. 71-83.
- Hetherington, M.E.: Effects of father absence on personality development in adolescent daughters, I Developmental Psychology. 1972, 7, s. 313-326.
- Hillenbrand, E.D.: Father absence in military families. I Dissertation Abstracts International. 1971, 31, s. 6902B-6903B.
- Hoffman, M.L.: Father absence and conscience development. I Developmental Psychology. 1971, 4, s. 400-406.
- Hoffman, M.L.: The role of the father in moral internalization. I Lamb, M.E. (red.): The Role of the Father in Child Development. New York, 1981, s. 359-378.
- Hofmaier, B. & Karlsson, N.J.: Anläggare - en studie i permanent tillfällighet. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet, 1977.
- Holmsen, A.: Norges historie, - fra de eldste tider til 1660. (4. utg.) Oslo, 1977.
- Holter, H., Ve, H., Gjertsen, A., & Hjort, H.: Familien i klassesamfunnet. Oslo, 1978.
- Hultåker, Ø. & Trost, J.: Undersökning av mäns åsikter om hem, arbete og ekonomi. Uppsala, 1982.
- Husén, T.: The School in Question. A Comparative Study of the School and its Future in Western Society. New York, 1979.

- Haavind, H.: Myten om den gode mor. I Haavind m.fl.: Myten om den gode mor. Oslo, 1973, s. 35-98.
- Haavind, H.: Analyse av sosialisering i småbarnsfamilier. I Tidsskrift for samfunnsforskning. 1979, 20, s. 447-472.
- Iversen, G.: Pendleres levekår. Arbeidsnotater, Statistisk sentralbyrå. Oslo, 1977.
- Jalmert, L.: Små barns sosiale utvikling. 1979. Norsk utgave ved R. Eliassen. Oslo, 1980.
- Jersild, A.T.: Child Psychology. New Jersey, 1968.
- Johansen, E.: Pendling. De psykologiske konsekvenser av ukependling for pendlerfamilien. Hovedoppgave. Oslo, 1976.
- Jones, H.E.: Father absence during childhood, maternal attitudes towards men, and the sex-role development of male college students. I Dissertation Abstracts International. 1975, 36, s. 3047B-3048B.
- Kapferer, B.: Norms and manipulation of relationships in a work context. I Mitchell, C.J. (red.): Social Networks in Urban Situations. Manch., 1969, s. 181-244.
- Kaplan, L.: Mental Health and Human Relations in Education. New York, 1959.
- Karlsen, B.R.: Sosiale nettverk: Presentasjon av teori og sentrale begreper med henblikk på mulige anvendelsesmåter. I Tidsskrift for Norsk Psykologforening. 1980, 17, s. 589-598.
- Katz, M.M. & Konner, M.J.: The role of the father: An antropological perspective. I Lamb, M.E. (red.): The Role of the Father in Child Development. New York, 1981, s. 155-185.
- Kelly, F.J. & Baer, D.J.: Age of male delinquents when father left home and recidivism. I Psychological Reports. 1969, 25, s. 1010.
- Klackenberg-Larsson, I.: Vanlige disiplineringsmetoder i barnoppfostran. I Sosialmedicinsk tidsskrift. 1974, 54, s. 75-78.
- Komarovsky, M.: Blue-collar marriage. New York, 1962.

- Kurtz, A.K. & Mayo, S.T.: Statistical Methods in Education and Psychology. New York, 1979.
- Lamb, M.E.: Fathers and child development: An integrative overview. I Lamb, M.E. (red.): The Role of the Father in Child Development. New York, 1981, s. 1-70.
- Lambert, L. & Hart, S.: Who needs a father? I New Society. 1976, 37, s. 80.
- Laslett, P.: The World we have lost. (2. utg.) London, 1971.
- Lavik, N.J.: Ungdoms mentale helse. Oslo, 1976.
- Leira, A.: Me kan kje klaga - ? Rogalandforskning, rapport nr. 5. Stavanger, 1978.
- Liljestrøm, R.: Uppväxtvillkor. Stockholm, 1973.
- Liljestrøm, R.: Våre barn, andres ungar. Norsk utgave ved P. Haug. Oslo, 1979.
- Lindbekk, T.: Skolesosiologi. Trondheim, 1977.
- Lynn, D.B.: The Father: His Role in Child Development. California, 1974.
- Lynn, D.B. & Sawrey, W.L.: The effects of father-absence on Norwegian boys and girls. I Journal of Abnormal and Social Psychology. 1959, 59, s. 258-262.
- Mächtlinger, V.J.: The father in psychoanalytic theory. I Lamb, M.E. (red.): The Role of the Father in Child Development. New York, 1981, s. 113-153.
- McCord, J., McCord, W. & Thurber, E.: Some effects of paternal absence on male children. I Journal of Abnormal and Social Psychology. 1962, 64, s. 361-369.
- Magnussen, F.: Barns rett til samvær med voksne. I Norges barnevern. 1982, 59, nr. 1, s. 26-36.
- Mitchell, C.J.: The concept and use of social networks. I Mitchell, C.J. (red.): Social Networks in Urban Situations. Manch., 1969, s. 1-50.
- Mohr, M. & Fyrand Lundstøl, L.: Refleksjoner omkring barnet og dets nære omverden. I Haavind, H. m.fl.: Myten om den gode mor. Oslo, 1973, s. 161-182.

- Moum, E.V.: Levekår for pendlerfamilier i bygdeby. Hovedoppgave (sosiologi). Oslo, 1982.
- Mowrer, O.H.: Learning Theory and Personality Dynamics. New York, 1950.
- Myhre, R.: Innføring i pedagogikk. Bind 1, Oppdragelsesteori. Oslo, 1977.
- Myhre, R.: Innføring i pedagogikk. Bind 3, Pedagogisk filosofi. Oslo, 1980.
- Ness, E. (red.): Pedagogisk oppslagsbok. Oslo, 1974.
- Nordland, E.: Det store nederlaget. Barn med atferdsproblemer i velferdssamfunnet. Oslo, 1971.
- Norges offentlige utredninger. NOU 1976:28. Levekårsundersøkelsen (sluttrapport). Oslo, 1976.
- Næss, A.: Vitenskapsfilosofi. Oslo, 1974.
- Oljedirektoratet: Oljearbeideren, familien og samfunnet. Rapport fra ekteparkonferanse, Utstein kloster, mai, 1982. Stavanger, 1982.
- Parsons, T. & Bales, R.F.: Family, Socialization and Interaction Process. London, 1956.
- Radin, N.: The role of the father in cognitive, academic and intellectual development. I Lamb, M.E. (red.): The Role of the Father in Child Development. New York, 1981, s. 379-427.
- Retterstøl, N.: Sinnets labyrinter. Oslo, 1975.
- Rodgers, W.B. & Long, J.M.: Male models and sexual identification: A case from the out island Bahamas. I Human Organization. 1968, 27, s. 326-331.
- Rosenfeld, J.M., Rosenstein, E. & Raab, M.: Sailor families: The nature and effects of one kind of father absence. I Child Welfare. 1973, 52, s. 33-44.
- Russell, I.L.: Behavior problems of children from broken and intact homes. I The Journal of Educational Sociology. 1957, 31, nr. 3, s. 124-129.
- Rutter, M.: Children of Sick Parents: An Environmental and Psychiatric Study. London, 1966.

- Santrock, J.W.: Paternal absence, sex typing, and identification. I Developmental Psychology. 1970 (a), 2, s. 264-272.
- Santrock, J.W.: Influence of onset and type of paternal absence on the first four Eriksonian developmental crises. I Developmental Psychology. 1970 (b), 3, s. 273-274.
- Santrock, J.W.: Father absence, perceived maternal behavior and moral development in boys. I Child Development. 1975, 46, s. 753-757.
- Santrock, J.W. & Tracy, R.L.: Effects of children's family structure status on the development of stereotypes by teachers. I Journal of Educational Psychology. 1978, 70, s. 754-757.
- Schoolman, J.L.: The relationship of the development of masculinity to father absence in preadolescent boys. I Dissertation Abstracts International. 1969, 30, nr. 6B, s. 2917.
- Seplin, C.D.: A study of the influence of the father's absence for military service. Abstract i Smith College Study of Social Work. 1952, 22, s. 123-124.
- Shinn, M.: Father absence and children's cognitive development. I Psychological Bulletin. 1978, 85, s. 295-324.
- Siegmán, A.W.: Father absence during early childhood and antisocial behavior. I Journal of Abnormal Psychology. 1966, 71, s. 71-74.
- Solberg, A.K.: Hjemmet som sosial arena i ulike typer familier. Arbeidsnotat til prosjektet "Barn med far i pendling", Rogalandforskning. Stavanger, 1983.
- Solheim, J.: Oljearbeid, familie og lokalmiljø. I Forskningsnytt. 1983, 28, nr. 5-6, s. 52-55.
- SSB: se Statistisk Sentralbyrå.
- Statistisk Sentralbyrå: N.O.S., Boforholdsundersøkelsen, 1973. Oslo, 1974.
- Statistisk Sentralbyrå: Døgnets 24 timer, en analyse av tidsnytting i 1971-72. Statistiske analyser nr. 30. Oslo, 1977.

- Statistisk Sentralbyrå: Folke- og bustadteljing 1980. Kommunehefter for Nord-Fron, Ringebu, Sel, Skjåk, Sør-Fron og Vågå. Oslo/Kongsvinger, 1981.
- Statistisk Sentralbyrå: Statistisk årbok 1982. Oslo, 1982.
- Statistisk Sentralbyrå: Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81. Oslo, 1983.
- Stone, P.J.: Child care in twelve countries. I Szalai, A. (red.): The use of time. Paris, 1972, s. 249-264.
- Stortingsmelding nr. 17, 1977-78. Barns oppvekstvilkår.
- Sørensen, T.: Pendling og psykiske lidelser. I Tidsskrift for Den norske lægeforening. 1972, 92, s. 157-161.
- Tiller, P.O.: Father absence and personality development of children in sailor families. I Nordisk Psykologi's Monograph Series. Nr. 9, Oslo, 1958.
- Tiller, P.O.: Når far er borte. I Hem, L. & Holter, H. (red.): Sosialpsykologi. En del norske bidrag gjennom 20 år. Oslo, 1973, s. 167-181.
- Tiller, P.O.: Barns "sosiale landskap". Delrapport fra prosjektet "Sosial endring og oppvekstmiljø". INAS-rapport 80:1. Oslo, 1980.
- Trunnell, T.L.: The absent father's children's emotional disturbances. I Archives of General Psychiatry. 1968, 19, s. 180-188.
- Try, H.: To kulturer, en stat, 1851-1884. (Bind 11 i Norges historie, red.: K. Mykland). Oslo, 1979.
- Tuckman, J. & Regan, R.A.: Intactness of the home and behavioural problems in children. I Journal of Child Psychology and Psychiatry. 1966, 7, s. 225-233.
- Veggeland, N.: Pendling i Oppland fylke. En statistisk oversikt. Lillehammer, 1983.
- Vikan, A.: Miljøforhold og mental helse hos barn. I Skaalvik, E.: Barns oppvekstmiljø, nærmiljø, skole, samfunn. Upublisert, gis ut 1984.
- Webb, J.B.: A comparative study of the relation of broken homes to the school success of high school students. I Dissertation Abstracts International. 1971, 31, s. 3187A-3188A.

- Weiss, R.S.: Growing up a little faster: The experience of growing up in a single-parent household. I Journal of Social Issues. 1979, 35, nr. 4, s. 97-111.
- Wheeldon, P.D.: The operation of voluntary associations and personal networks in the political processes of an inter-ethnic community. I Mitchell, C.J. (red.): Social Networks in Urban Situations. Manch., 1969.
- Wilson, J.: Education and the Concept of Mental Health. London, 1968.
- Zelditch, M.: Role differentiation in the Nuclear Family: A comparative study. I Parsons, T. & Bales, R.F.: Family, Socialization and Interaction Process. London, 1956, s. 307-352.
- Zussmann, J.U.: Relationship of demographic factors to parental discipline techniques. I Developmental Psychology. 1978, 14, s. 685-686.
- Yarrow, M.R., Scott, P., de Leeuw, L. & Heinig, C.: Child-rearing in families of working and nonworking mothers. I Bee, H. (red.): Social Issues in Developmental Psychology. New York, 1974, s. 107-124.
- Aanesland, N.: Samfunnsmessige kostnader ved ukependling. I Plan og arbeid. 1980, nr. 4, 219-222.